

CAMİ VE KİTAP

| DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1273

Halk Kitapları : 279

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Editör
Hale ŞAHİN

Tashih
İsmail DERİN
Mustafa AKTAŞ

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ
Mücella TEKİN

Baskı
Aral Group

1. Baskı
Ankara 2016

ISBN 978-975-19-6597-4
2016-06-Y-0003-1273
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 28.09.2016/32

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0 312) 295 72 93 - 94

Faks: (0 312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

CAMİ VE KİTAP

DİB
YAYINLARI

İçindekiler

- 7 SUNUŞ
Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
- 13 CAMİLERİN KİTAPLA İMARI
Prof. Dr. Ömer ÇELİK
- 21 İLİM MECLİSİ OLARAK MESCİD-İ NEBEVİ
HİTAPTAN KİTAB'A
Prof. Dr. Bünyamin Erul
- 35 KİTAP VE CAMİ EKSENİNDE BİR
MEDENİYET TASAVVURU
Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
- 45 BİR KİTAP VE MÜESSESE MEDENİYETİ OLARAK İSLAM
Yrd. Doç. Dr. Ergin ÖGCEM
- 55 KÜLTÜR VE MEDENİYETİMİZİN
GELİŞİMİNDE İNSAN, CAMİ VE KİTAP
Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
- 63 İSLAM MEDENİYETİNİN TEMELLERİ
-KİTAP, MESCİT, ŞEHİR-
Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ
- 73 İNSAN VE TOPLUMUN İNŞASINDA KİTAP
Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU
- 83 “OKU” EMRİ İLE BAŞLAYAN KUR’AN’IN
İLME VERDİĞİ DEĞER
Yrd. Doç. Dr. Kâmil YAŞAROĞLU

- 95 CAMİ, KİTAP VE GENÇLİK
Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN
- 113 CAMİLERİ AYDINLATAN KANDİLLER:
İLİM HALKALARI
Kâmil BÜYÜKER
- 121 GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE CAMİ, KİTAP VE
KÜTÜPHANE ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER
Prof. Dr. Nesimi YAZICI
- 151 CAMİDEKİ KİTAP DOLABI
Bülent Ata
- 159 CAMİ VE KÜTÜPHANE
Mehmet Nuri Yardım
- 167 KÖK BOYADAN ELEKTRONİK MÜREKKEBE
Muhammed Kâmil YAYKAN

Sunuş

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Diyaret İşleri Başkanı

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Kitabın camiyle buluşması, İslam toplumunun neşvü nema bulduğu ilk yıllara uzanan nadide bir buluşmadır. “Oku!” emriyle insana seslenmeye başlayan bir dinin “kaleme ve satır satır yazdıklarına” yemin ederek konuşan Yüce Kitabı, asırlardır camilerimizde okunur. Bu okunuş, ibadetin huzuru ile ilmin bereketini aynı kubbe altında yaşamak anlamına gelir. Kürsüsüyle, mihrabıyla, minberiyle her cami ilim ve hikmet beşiğidir. Kısacası cami-i şerif Kitab-ı Kerim ile buluşunca zihinler hutbelerle, vaazlarla aydınlanır; gönüller mevlitlerle, ilâhilerle, dualarla mest olur; rahleler sayfalara, âlimler taliplere kavuşur.

Allah Resulü (s.a.s.), İslam medeniyetine ilk harcı camiyle koymuştu. Onun inşa ettiği mescit hem Müslümanları bir araya toplayan bir ibadet mekânı hem de bir mektepti. Ashab-ı Suffe başta olmak üzere ilme meraklı, bilgiye hasret, irfana susamış nice insan bu mescitte aradığını bulmuştu. Kur'an vahyi burada yazıya dökülmüş, Hz. Peygamberi dinleyen, dinlediğini aynı şekilde bir başkasına aktarmak isteyen ve kısa notlar halinde kaydeden sahabe-i kiram burada yetişmişti. Cehalet ve taassubun giderilmesi, hak ile batılın ayırt edilmesi, mağduriyetlerin sona ermesi, İslam toplumunun güçlenmesi, gönüllerin arınma-

sı, nefislerin tezkiyesi hep cami ile Kitabın buluşması sonucu gerçekleşmişti.

Medreselerin inşasından önce bizim medeniyetimizde talim ve tedris merkezi cami olmuştur. Camilerde kurulan ders halkaları, her yaştan ve her düzeyden insana hitap eden cami okumaları ilim geleneğimizin temelini oluşturur. Kur'an'ın Mescid-i Nebevi ile dostluğunu kendine örnek seçen nice kitap camide yazılmış, çoğaltılmış, okunmuş ve ezberlenmiştir. Hadis imla meclislerinin, istinsah ve icazet oturumlarının ev sahibi camidir. Dolayısıyla İslam medeniyeti, cami ile kitabı birbirinden ayrı düşünmenin imkânsız olduğu bir medeniyettir.

Mektep ve medreselerin yayılması, ilmin camiden okula kaymasına ve camilerin sadece ibadete ayrılan mekânlar hâline gelmesine sebep olduysa bu noktada Müslümanlar düşünmeye muhtaçtır. İlmî ibadetten koparmak, hikmetine ve hukukuna muttali olmaksızın ibadete sarılmak insanı kemale ulaştırabilecek midir? Gün geçtikçe yalnızlaşan, tenhalaşan, yaşlanan bir cami, medeniyete ivme kazandırabilecek midir? Kitabın diline aşına olmayan, okumaktan ve anlamaktan uzak kalarak sadece seyretmekle yetinen bir gençlik mutlu olabilecek midir? Camiyi kitapla, kitabı gençle, genci hikmetle buluşturmak için ne yapmalıdır?

Bu ve benzeri sorulara cevap arayan Başkanlığımız, çeyrek asırdır Ekim ayının ilk haftasını “Camiler Haftası” olarak kutlamakta; camilerimizi hayatın merkezine, şehrin kalbine taşımaya amaçlamaktadır. Bu hafta münasebetiyle düzenlenen etkinliklerle toplumumuza cami hakkında yeni bir bakış ve anlayış kazandırılmaya çalışılmaktadır. Camiler Haftası, son yıllarda belirli bir tema etrafında kutlanmakta; engelli, çocuk, genç, kadın gibi farklı toplum kesimlerinin camiyle daha fazla buluşabilmesi için kampanyalar düzenlenmesine vesile olmaktadır. Bu yıl toplumumuzun dikkatini okumaya çekmek, caminin huzurlu atmosferiyle kitabın güvenli limanı arasında bir ilişki

kurarak medeniyetimize atıfta bulunmak adına “Cami ve Kitap” teması belirlenmiştir.

Unutulmamalıdır ki; bizim için kitap iman meselesidir. İnanç esaslarımızdan biri de kitaplara imandır. Tevhidin sembolü cami ise, birliğimiz ve dirliğimiz kadar değerlidir. Bugün sözün değeri düşerken, görselliğin egemenliği ve imajın yükselişi sürerken maalesef insanımız ile kitap arasına mesafe girmiştir. İncanın, ibadetin ve ilmin sacayağına olan ihtiyacımız her zamankinden ziyadedir. İnsanı günübürlük yaşamaya, geçici heveslere ve yüzeyselliğe mahkûm eden teknoloji çağı, ona kitap sayesinde yetilerini, aklını ve duygularını keşfedebileceğini unutturmuştur. Hâlbuki tarih boyunca insanoğlu, bizatihi kendisini ve bütün olarak evreni kitap üzerinden anlamış ve anlamlandırmıştır. Kitap, insanın aklını, ruhunu, kalbini, benliğini ve kimliğini inşa etmiştir. Anlam, düşünce ve duygu dünyaları arasındaki geçişler, kitap aracılığıyla gerçekleşmiştir. Kitabın davetiyle insanoğlu inanmış, ibadetin sırrına varmıştır.

Ülkemizin ve İslam dünyasının içinden geçtiği en zorlu süreçlerin temelinde bilgisizlik, cehalet ve taassup olduğu açıktır. Kitapla aralarına mesafe koyanlar, bir süre sonra hakikati insanların elinde görmeye başlamakta, şahısları hakikatin yerine ikame etmektedir. Camiden kitabı çıkartanlar, bir süre sonra ibadet ile ilim arasındaki hassas dengeyi koruyamayan ve savrulan nesillere şahit olmaktadır. Genci camiyle ve kitapla; secde etmenin tadı ve hakikati öğrenmenin lezzeti ile aynı zamanda tanıştıramayanlar, onun hain tuzaklara düşmesine ve eline silah olarak ölüm kusmasına engel olamamaktadır.

Bugün hepimiz ısrarla, sözü yüceltmeye ve o sözü kitabın sayfalarında yüceltmeye devam edelim. Hepimiz kitabın cami ile bağını yeniden kurmak için adım atalım. İslam medeniyetinin bir kitap medeniyeti olduğunu ve bu medeniyetin camilerimizle canlanacağını söylemekten çekinmeyelim. Önce kitabı, sonra kendisini ve kâinatı okuyan; hak ve hakikatin

peşinde koşan insanlar yetiştirmek adına camilerimizi ilim irfan merkezlerine çevirelim. Cami cemaatimize ve gençlerimize yönelik okuma programlarımızın sayısını artıralım, camilerimizde çocuklarımızın ulaşabilecekleri ve dikkatlerini çekecek kütüphaneler oluşturalım.

Bu vesileyle, ülkemizin en ücra köşesindeki mihrap görevlisinden yeryüzünün en uzak noktasında görev yapan din gönüllüsü kardeşlerime kadar mescit ve camilerde din hizmetlerinin en güzel şekilde deruhte edilmesi için gayret gösteren, topluma rehberlik ve önderlik eden, ilmi, irfanı ve yaşantısıyla örnek olan, mihrabın, minberin ve kürsünün hakkını veren bütün kardeşlerimin Camiler Haftasını tebrik ediyor, ebediyete irtihal edenlere Cenab-ı Hak'tan rahmet niyaz ediyorum. Elinizdeki eserin yayınlanma süreçlerinde emeği geçen herkese teşekkür ediyor, eserin "cami ve kitap" konusunda toplumumuzda bir bilinç oluşturmasını Rabbimden niyaz ediyorum. Kitap medeniyeti çocuklarının, mabedi hiçbir zaman kitaptan ayrı düşünmemesi gerektiğini söyleyen Merhum Arif Nihat Asya'nın dizeleriyle sözlerime son veriyorum:

"Bizde ayrı sayılmaz bir kitap, bir mihraptan;
Ki uğuldar kubbemiz, 'Oku' diyen hitaptan!"

Camilerin maddi iman kadar manevi iman da önemlidir. Bu güzel mekânları manen imar için neeler yapılabilir? Orada Allah'ın rızası için ibadet etmek başta gelir. Bu bağlamda gerek fert olarak gerek cemaatle namaz kılmak, Allah'ı zikretmek ve Kur'an okumaktan bahsedilebilir.

Camilerin Kitapla İmarı

Prof. Dr. Ömer ÇELİK

Marmara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Medine’de sıcacık güneş ışınlarının her tarafı aydınlatmaya başladığı bir gündü. Besmeleyle evinden ayrılan Allah Resûlü (s.a.s.), bitişiğindeki mescide girdi. Sonra etrafına baktı; huzur ve mutluluğu mescitte yakalamak için gelmiş arkadaşlarını gördü. Onlar iki gruba ayrılmış, halka halka oturmuşlardı. Bir grup Kur’an-ı Kerim okuyor ve Yüce Allah’a dua ediyordu. Diğer halkanın durumu farklıydı; bunlar ilim tahsiliyle meşgul oluyorlar, ilim öğreniyor ve öğretiyorlardı. İbadetin yanı sıra camiye/mescidi kitapla, kitabın mana ve muhtevasıyla imar ediyorlardı. Bu durumu gören Peygamber Efendimiz (s.a.s.), şu açıklamayı yapmaktan kendisini alamamıştı: *“Elbette bunların hepsi hayır üzeredir. Şu kişiler Kur’an okuyor, Allah’a dua ediyorlar. Allah dilerse onlara istediklerini verir, dilerse vermez. Şu kişiler ise ilim öğrenip öğretiyorlar. Ben de ancak bir muallim olarak gönderildim.”* Bu sözün ardından da hemen ilim tahsiliyle meşgul olanların yanına oturdu (İbn Mâce, “Mukaddime”, 17). Bu söz ve davranışıyla Allah Resûlü (s.a.s.), camilerin sadece namaz kılınan ve Kur’an okunan bir yer olmadığını, aynı zamanda kitapla, ilimle meşgul olunması gereken bir yer olduğunu göstermiş olmaktadır.

Peygamberimizin bu hâli, meşhur İslam âlimi İbn Sîrin’in (r.a) başından geçen şu hâdisede de görülmektedir: “Mes-

cid'e girdim baktım ki Semîr b. Abdurrahmân kıssa anlatıyor, Humeyd b. Abdurrahmân da ilim öğretiyor. Bunların hangisinin halkasına oturayım diye düşünürken beni bir uyuklama aldı. Rüyamda biri gelip, 'Hangisinin halkasına oturayım diye düşünüp duruyorsun. İstersen sana Humeyd'in yanında oturan Cebrâil (a.s)'ın mekânını göstereyim!' dedi." (Dârimî, "Mukaddime", 32)

Cami, Müslümanların kardeşçe bir araya toplandığı ve Allah'a ibadet ettiği kutsal bir mekândır. Bunun Kur'an'daki ismi Mescid'dir (A'râf, 7/29, 31). Beytullah olan Kâbe'yi ifade etmek üzere el-Mescidü'l-Harâm ismi sıkça kullanılır (Bk. Bakara, 2/144, 149, 150...). Kudüs'teki tarihî kutsal mescid de el-Mescidü'l-Aksâ olarak anılır (İsrâ, 17/1). Çoğulu Mesâcid olarak geçer (Cin, 72/18). Allah'a secde edilen, ibadet edilen, en değerli ibadet olarak namaz kılınan yer anlamında Allah'a izafetle Mesâcidullâh olarak da anılır (Tevbe, 9/17-18). Kur'an-ı Kerim'de sadece Müslümanların ibadet yeri olan mescitlerden değil daha önceki ümmetlerin ve din mensuplarının mabetlerinden de övgüyle bahsedilir. Oraların da kutsal görülüp korunması tavsiye edilir (Hac, 22/40).

Toplum hayatında caminin yeri, önemi ve fonksiyonu çok büyüktür. Bu kutsal yerler, hem maddeten hem manen arınma mekânlarıdır. İnsanlar buraya abdest alıp tertemiz gelirler. Burada Yüce Allah'a yönelerek, onu tesbih ve takdis ederek kalplerini, ruhlarını arındırırlar. İstiğfar ederek günahlarından temizlenirler. İman kardeşleri olarak yan yana, diz dize, dirsek dirseğe, omuz omuza beraber saf tutarlar. Kalplerini ve ruhlarını birleştirirler. Âdeta farklı bedenlerde tek ruh hâline gelirler. Böylece kalplerindeki kirliler, paslar, kin ve nefretler yok olur gider. Hem arınır hem de kalben, ruhen ve manen güçlenirler. İçleri aydınlanır, huzur ve mutluluk duyarlar.

Böyle büyük öneme sahip camilerin "imarı" gerekmektedir. İmar; inşa etmek, yapmak, onarmak, mamur etmek demektir. Ümran da bundan gelir. Bir şeyi her yönüyle olgunlaştırıp ke-

male erdirmektir. Eksiğini gediğini tamamlayıp güzelleştirmek-
tir. Onu faydalı, kullanılabilir, işe yarayabilir hâle getirmek ve
öyle devam ettirmektir.

Camilerin imarı maddî ve manevî olmak üzere iki yönden
ele alınabilir. Maddî imar; camilerin fizikî olarak binalarını yap-
mak, sonra da onların bakım, onarım ve temizliğini sağlamak-
tır. Harap olup kullanılmayacak hâle gelmelerini engelleyecek
tüm faaliyetleri devam ettirmektir. Bu işin fazileti hakkında
Resûl-i Ekrem (s.a.s.), “*Kim Allah için bir mescit yaparsa, Allah da
onun için cennette bir köşk yapar.*” (Buhârî, “Salât”, 65; Müslim, “Mesâcid”,
24) buyurur.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah için yapılabile-
cek her işe büyük bir istekle yönelmiştir. Âdeta yarışırçasına bu
hayırlı işlerde çalışmıştır. Mesela; devlet başkanı olduğu halde
Mescid-i Nebevî'nin yapımında herkesle birlikte o da kerpiç
taşımıştır. O, bir taraftan kerpiçleri taşıyor bir yandan da,

هَذَا الْجِمَالُ لَا حِمَالَ خَيْرٌ هَذَا أَبْرُّ رَبَّنَا وَأَطْهَرُ

“*Bu yük Hayber yükü değildir. Rabbimiz! Bu, senin katında daha
kalıcı, daha iyi ve daha temiz bir iştir.*” (Buhârî, “Menâkıbü'l-Ensâr”, 45)
diyordu.

Yine mescidin yapımı sırasında Efendimiz omuzunda ker-
piçlerle yürüyordu. Sırtında toprak taşıyan bir adam da onu
görüyordu: “Ya Resulallah! Müsaade edin, kerpicinizi ben taşı-
yayım” diyordu. Efendimizin cevabı çok dikkat çekiciydi: “*Sen
git, başka bir tane al. Zira sen Allah’a benden daha çok muhtaç
değilsin!*” (Semhûdî, Vefâü'l-Vefâ, Beyrut 1997, I, 333)

Camilerin maddi imarında örnek bir davranışı meşhur sa-
habi Ammar b. Yâsir (r.a.)'den nakledelim. Yine söz konusu iş,
Mescid-i Nebevî'nin yapımıydı. Herkes kerpiçleri birer birer,
Ammâr ise biri kendisi diğeri peygamberimiz için olmak üzere
ikişer ikişer taşıyordu. Allah Resûlü (s.a.s.)'in “Kerpiçleri niçin

arkadaşların gibi birer birer taşı mıyorsun?” sorusuna ise, “Rab-bimden bunun ecrini bekliyorum” diyordu. Peygamber (s.a.s.) de onun sırtını sıvazlıyor ve “Diğerleri için bir ecir var, senin için ise iki ecir var.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 91) buyuruyordu.

Camilerin maddi imarı kadar manevi imarı da önemlidir. Bu güzel mekânları manen imar için neler yapılabilir? Orada Allah rızası için ibadet etmek başta gelir. Bu bağlamda gerek fert olarak gerek cemaatle namaz kılmak, Allah’ı zikretmek ve Kur’an okumaktan bahsedilebilir. Ancak bunlar yeterli değildir. Bunlarla birlikte o nezih, temiz ve güzel yerleri kitap okumak, ilim öğrenmek, daha başka hayırlı ve faziletli ameller yapmak için de kullanabiliriz. Yine orada hayırlı hizmetleri yürütecek liyakatli hocaların yetiştirilmesi de mümkündür. Diğer taraftan camilerin, yapılış gayesine uygun olmayan her türlü faaliyetten uzak tutulması da imarın bir yönünü teşkil eder. Kâbe’yi ziyaret etmeye *imarla* aynı kökten gelen *umre* denmesi, gönlü camilere bağlı olup oraya çokça gidip gelenlere de “ummâru’l-mesâcid” denmesi, bize camilerin imarında manevi boyutun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Allah Resûlü (s.a.s.), camilerin manen imarına bizleri teşvik ederek “*Birinin camilere devam ettiğini görürseniz onun mümin olduğuna şahitlik ediniz.*” (Tirmizî, “Tefsîr”, 9/8; İbn Mâce, “Mesâcid”, 19) buyurmaktadır.

İster maddeten ister manen olsun camileri kimlerin ve hangi özellikleri taşıyan kişilerin imar edeceğini Yüce Allah açıklamaktadır. O, şöyle buyuruyor: “*Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve sadece Allah’tan korkan kimseler gerçek manada imar edebilir. Doğru yola ermiş olmaları umulanlar işte bunlardır.*” (Tevbe, 9/18)

Ayetin saydığı nitelikleri biraz daha açık hâle getirmek istersek şöyle diyebiliriz: Birinci özellik Allah’a inanmaktır. Allah’a imanı olmayan bir kişinin camiyle, cemaatle ve ibadetle ne ilgisi olabilir? İkincisi ahirete inanmaktır. Yeniden dirilişe,

hesaba, mizana, cennet ve cehenneme inanmayanın camiyle cemaatle işi olmaz. Üçüncüsü namaz kılmaktır: Zira camiler özellikle namaz kılınması için yapılır. Namazın gereğine inananlar, cami yapılması gereğini duymayacakları gibi, üstelik buraların boş kalıp manen yıkılmasına da sebep olacaklardır. Dördüncüsü zekât vermektir. Zekât vermeyen, fakir ve kimsesizleri gözetmeyen kimselerin cami yapmaları veya bunları imar etmeyi düşünmeleri beklenmez. Beşincisi ise sadece Allah'tan korkup başka bir şeyden korkmamaktır. Zira böyle kimseler Allah için yapacağı hayırlı işlerden vazgeçmez, Allah'ın hakkını üstün tutar, kınayanın kınamasından korkmaz ve gerektiğinde cihada koşar. Sonuç itibariyle çeşitli korku ve endişelerle Allah yolundan çıkmayacak kuvvetli bir imana sahip olan kimseler camileri her yönden imara yönelirler.

Camilerin kitapla imarına gelince bunun başında elbette, bütün kitapların kendisini anlamak için yazıldığı Kur'an-ı Kerim gelir. Kur'an, bütün ilimlerin, kitapların muhtevalarını hülâsaten ve en mühim nirengi noktalarıyla içinde barındıran evrensel, zaman ve mekân üstü Allah kelamıdır. Nitekim "De ki: *Rabbimin kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsa, hatta bir o kadar daha ilave yapsak, Rabbimin kelimeleri tükenmeden o denizler tükenir.*" (Keht, 18/109) ayetinde Kur'an'ın bu yönüne de bir işaret yok değildir. Dolayısıyla camilerde Kur'an-ı Kerim, hakkı verilerek okunursa, o kutsal mekânların kitapla imarına büyük bir yol açılmış olur. Ancak Kur'an'ın okunmasını -günümüzde yapıldığı gibi- sadece lafız ve sestem ibaret görmemek lazımdır. Mana en az o kadar hatta ondan daha da önemlidir. Allah Resûlü (s.a.s.), camide namazlarda Kur'an okuduğu zaman, bu okuyuş sadece lafız ve sestem mi ibaretti? Elbette hayır! Yüce Allah "Kur'an kıraatını", kıldığımız namazların bir rüknü yapmıştır. Namazın namaz olması için mutlaka Kur'an okumayı şart kılmıştır. Hatta sabah namazını, edasında daha fazla Kur'an okunması gerektiğine işaret etmek üzere *Kur'ânu'l-Fecr* yani "Sabah Vakti Kıraati" diye isimlendirmiştir (İsrâ, 17/78). Meşhur

müfessir Fahreddin Razi (v. 606), “O müminler ki namazlarını huşu içinde kılarlar.” (Müminün, 23/2) ayetinin tefsirinde, ‘huşûun namazın çok önemli bir boyutunu teşkil ettiğini ve huşûsuz namazın eksik olacağını söyler. Sonra da ayet ve hadislerden getirdiği delillerle namazda huşu duymak için, namazda okunan ayetlerin manasını anlayıp düşünmenin çok önemli bir rolü olduğunu belirtir.’ (Fahreddin Razi, Mefâtihu'l-gayb, Beyrut 1990, XXIII, 68)

Hâsılı camide ve namazda Kur'an, Resûlullah (s.a.s.)'in okuduğu gibi okunmalıdır. O okuyuşun mana, muhteva, misyon ve vizyonunu taşımalıdır. Eğer bu hedef, bizim camilerimizde Kur'an'ı namazda, namaz öncesi ve sonrasında sadece lafız ve ses olarak okumakla gerçekleşmiyor veya gerçekleşme imkânı bulunamıyorsa o zaman bu hedefi gerçekleştirmek üzere gerekli başka bir yol takip etmeli, ilave çalışmalar yapılmalıdır. Geniş muhtevalı, disiplinli ve etkin cami dersleri, camilerdeki ders halkaları bu konuda bizim işimize yarayabilir ve istediğimiz hedefin gerçekleşmesine yardımcı olabilir. İstanbul'da benim de zaman zaman namazlara devam etmeye çalıştığım bir camide cami görevlisi arkadaşımız, sadece sabah namazı öncesi 10-15 dakika okumak suretiyle beş ciltlik bir tefsiri baştan sona hatmetmişti. Bir başka cami görevlisi arkadaşımız da yatsı namazı öncesi 10-15 dakikalık okumalarla sekiz ciltlik Riyazu's-Sâlihîn hadis kitabının şerhini cemaatiyle paylaşmıştı. Bunlar sadece birer örnektir. Bütün camilerde ve beş vakit, hatta başka uygun vakitler de belirleyerek camileri tabii ki aynı zamanda cemaati kitapla imar edebilir, onların zihin ve kalp dünyalarını kitabın o güzel mana ve muhtevasıyla mamur hâle getirebiliriz.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın öncülüğü ve gayretleriyle küçüğünden büyüğüne camilerimizde az veya çok bazı kitapların bulunduğu “kitaphıklar” var. Ancak bunların daha kapsamlı ve işlevsel kütüphaneler hâline getirilmesi gerekmektedir. Bu açıklamalar ve misallerden hareketle camilerin kitapla imarında şu hususlara dikkat çekilebilir:

- Özellikle cehrî/sesli kılınan namazlarda namazda okunan sure ve ayetlerin meallerinin ve kısaca tefsirlerinin namaz öncesi veya sonrası mutlaka cemaatle paylaşılması.
- Namaz sonrası okunan mihrâbiyelerin hemen peşi sıra meal ve kısaca tefsirinin yapılması.
- Cami ders halkalarının tertip edilmesi.
- Bu ders halkalarında tefsir, hadis, fıkıh, akaid, siyer, tasavvuf gibi dersler yanında aile hayatı ve ekonomik hayat başta olmak üzere sosyal hayat ve sosyal problemlerle ilgili konuların da işlenmesi.
- Cami kütüphanelerinin oluşturulması.
- Bu kütüphanelerde cemaati her yönden bilgilendirecek çeşitlilikte kitaplar olması.
- Cemaatin bu kitaplardan çok kolay bir şekilde faydalanabilmesi.
- Camide kitap okuyabilme imkân ve mekânlarının oluşturulması.
- Kitap ödünç alıp dışarıda okuyabilme fırsatlarının tanınması.

Sonuç olarak bizler, tıpkı Allah Resûlü (s.a.s.) zamanında olduğu gibi, günümüzün şartlarını ve ihtiyaçlarını gözetip, dini-sosyo-kültürel hayatın realitelerini de dikkate alarak camileri olması gerektiği şekilde her yönüyle imar ve ihyaya yönelir ve onları hayatın merkezine yerleştirebilirsek o zaman camiler gerçek fonksiyonlarını icra etme imkânı bulacaktır.

*Değişim ve dönüşümün yegâne kaynağı Kur'an,
en büyük muallimi Kutlu Elçi, mübarek mekânı
da Mescid-i Nebvî idi. İki yetimden satın
alınarak düzlenen sathın etrafına çevrilen basit
dört duvardan oluşan şu sade mekân...*

İlim Meclisi Olarak Mescid-i Nebevî Hitaptan Kitab'a

Prof. Dr. Bünyamin Erul
Diyanet İşleri Başkanlığı
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Yıl Miladî 610, aylardan Ramazan, mekân Nur Dağı, Hira Mağarası... Şirkin, şerrin, şeytanın kol gezdiği Mekke'nin debdebesinden kaçan arayış içindeki bir münzevi... Hiç görmediği bir varlık tarafından gecenin karanlığında münzevinin yüreğini hoplatan bir hitap: "*Oku! Yaratan Rabbinin adıyla oku!*" Son altı aydır gördüğü rüyaları sabahın aydınlığı gibi gerçekleşmesine rağmen muhataptaki tarifi imkânsız heyecan, endişe ve korku...

Hira'da "*Oku!*" emriyle başlayan bir hitap... Emin Peygamberin yakınlarına tebliğ etmesiyle Allah tarafından beşere indirildiğine inanılan son Kitap... Hitap, Kitap ve Son Muhatap... Hitabın ve Kitab'ın inşa ettiği bir Peygamber ve ona inanan bir avuç Müslüman... İlahî hitabın, hayata aksedişi... Ümmî bir toplumdan Kitabî bir topluma geçilişi...

Gelen bu Hitap ve Kitap, cahiliye toplumunu, bir ilim ve hilm toplumuna dönüştürmekteydi. Allah'ın gönderdiği bu son Kitap, şirkin, küfrün ve cehlin kararttığı Mekke'yi nuruyla aydınlatmaktaydı. Söze aşına, şiire âşık, hitabete hâkim olan bölgede, Allah'ın kelamı kısa sürede damgasını vurmuştu Mekke'ye. Sadece edebî gücüyle değil, insanlara verdiği mesajlarla da büyülemişti dinleyenleri. Müşrikler dahi, gizli-saklı da olsa kulak vermeden edemiyorlardı onun muciz üslubuna.

Henüz vahiy kâtiplerinin olmadığı Mekke yıllarında, inen sureler doğrudan genç sahabilerin kalplerine yazılmaktaydı. Bunun için kullanılan ilk mekân 17 yaşındaki genç sahabî Erkâm'ın eviydi (Dâru'l-Erkâm). Bu Kur'an eğitimi, bazen Akabe'de, bazen gözlerden irak daha kuytu yerlerdeydi. İslam'ı kabul eden bu gençler için inen her bir ayet, onların imanlarını artırmakta, ahlaklarını olgunlaştırmakta ve onları birbirlerine kenetlemekteydi.

13 yıllık Mekke döneminde inen surelerde Kitap, her türlü şirki, küfrü, dalaleti, zulmü, fiske u fücuru reddetmekte, bunların yerine imanı, ihlası, adaleti, ahlak ve takvayı yerleştirmekteydi. Cahiliye halkını sahabe toplumuna dönüştüren, bireysel ve toplumsal dönüşümü gerçekleştiren en önemli unsur bu Kerim Kitap idi. Kitabı ve peygamberi olmayan, halkının ekseriyeti okuma yazma bilmeyen bir topluma Allah son Kitabı lütfetmişti. Onlara okumaktan, yazmaktan, kalemde, kalemle yazmaktan, satırlara dizmekten söz etti.¹ Bildikleri binlerce şüirden çok farklı olan bu Kitap, onların ruhlarna hayat verdi, kalplerini iman ile aydınlattı, zihinlerini ilimle donattı. Bu Aziz Kitap onlara, İslam ve Hz. Peygamber uğruna, canlarını, mallarını feda etmeyi, yurtlarından hicret etmeyi, ablukalarda aç biilaç kalmayı, kısaca her türlü baskıya inançla, sabırla ve metanetle direnmeyi öğretti.

Kitap ve Mescit

Hitabın, vahiy kâtiplerince yazıya aktarılması yani Kitaba dönüşmesi şartlar gereği Medine'ye kalmıştı. Hitap, Kitaba dönüşürken, Müslümanlar da ilk kez İslam toplumuna dönüşmekteydi. Kitap onları, onlar da Yesrib'i değiştirmekteydi.

Değişim ve dönüşümün yegâne kaynağı Kur'an, en büyük muallimi Kutlu Elçi, mübarek mekânı da Mescid-i Nebevî idi.

1 Alak, 96/1-5; Kalem, 68/1.

İki yetimden satın alınarak düzlenen sathın etrafına çevrilen basit dört duvardan oluşan şu sade mekân... Sadece kible tarafında hurma dallarının örttüğü basit bir gölgelik bulunan, zemini kum, toprak ve çakıl taşlarından oluşan mütevazı bir ortam...

Fakat burası öyle bir mekân ki, içini her gün inen Allah'ın ayetleri aydınlatmakta... Beş vakit namazı kıldıran Hz. Peygamberin sünnetleri süslemekte... Gece gündüz varid olan nice hadisler ve hikmetler orayı tahkim etmekte...

Hız. Peygamberin dostları, nice ayetlerin ilk defa orada inişine, ilk kez orada tebliğ edilmesine şahit olmakta. Niceleri bazı sureleri, Hz. Peygamberin mübarek ağzından Cuma hutbesinde okurken ezberleme şansını bulmakta.

Sadece Cuma hutbeleri değil, vakit namazları öncesi veya sonrasında Resulü Ekrem'in ashabına dönüp seslendiği "fırsat hutbeleri" diyebileceğimiz kısa ve özlü mesajlar... Bazen inen bir ayetin hükmü paylaşmakta, bazen nebevî bir tavsiye yahut uyarı yapılmakta... Bazen sabah namazları sonrasında işrak vaktine kadar ashabıyla yapılan samimi sohbetler ve de hikmetler...

Mekke'deki temel eğitimden sonra belki de Medine'de ashaba yüksek din eğitimi verilmekteydi. Eğitimin merkezi, Mescid-i Nebevî idi. Hanımlarıyla, erkekleriyle, çocuklarıyla bütün ashabın başöğretmeni Allah Resulü, tek kaynak kitabı ise Kur'an-ı Kerim idi.

Bu eğitim merkezinde hiç değişmeyen ders saatleri beş vakit kılınan namazlar idi. Bilhassa sabah, akşam ve yatsı gibi cehri namazlar... Allah Resulü'nün huşu ile kıldırıldığı ve vecd içinde okuduğu sureler ve ayetler doğruca sahabe-i kiramın kalplerinin ta derinliklerine işlemekte, hafızalarına kazanmaktaydı. Bazen gözyaşlarıyla okunan ve aynı şekilde dinlenen ayetler, bazen ayetlerin tesiriyle tüylerin diken diken olduğu, adeta kalplerin yerlerinden fırlayacağı ânlar... Gözyaşlarının kumları

ıslattığı, ıslanan toprağın mübarek alınlara yapıştığı, gecelerin karanlığını okunan Kur'an ayetlerinin aydınlatığı zamanlar...

Sahip oldukları Arap dili ve kültürünün yanı sıra, ayetlerin birçoğunun nüzulüne de şahit oldukları için Allah Resulü'nden namazda dinledikleri Kur'an'ı gayet rahat bir şekilde anlamaktaydı sahabe nesli. Zamanı, mekânı, bir de onlara o ayetleri okuyanı dikkate aldığımızda, tefsirine bile gerek duyulmayan bir Kitab'ın, sahabeyi nasıl etkilediği ve etkinleştirdiği daha kolay anlaşılacaktır. İlahî Kitaptaki bilginin, imana evrildiği; imanın ibadete ve ahlaka çevrildiği, ilahî mesajların hakıyla hayata yansıdığı bir Medine toplumu işte bu mütevazı mescitten sevk ve idare edilmekte, buradan yönlendirilip yönetilmekteydi.

Kitabın takva üzere inşa ettiği bir mescit; mescidin Kitapla yetiştirdiği muttaki bir toplum... Gönüllerinde ayet ayet içselleştirdikleri ilahi hitap; önlərində "üsve-i hasene" olan "Yaşayan Kitap". Burası dinin, Yesrib'i Medine'ye ve medeniyete dönüştürdüğü mekân, burası Mescid-i Nebvî... Merkezinde Mescid, Mescid'inde Kur'an ve onun mübelliği olan kutlu bir ortam...

Böylesi manevi bir atmosfer içerisinde çölden gelen bir bedevinin, kısa bir süre içinde Allah Resulü'nden dinlediği ayetlerden, hikmet ve sünnetlerden etkilenip sadece dininin değil, dünyasının da değişiverdiğini görmek hiç de şaşırtıcı değildi. O'na ve getirdiği dine meydan okumak üzere gelen Temimli anlı şanlı şairlerin, o mübarek Söz'ün gücü karşısında hakkı teslim etmekten ve Müslüman olmaktan başka çareleri kalmamıştı.

İşte bu, eşsiz Kitabın etkileyici gücüydü. Müslüman olduklarını duyar duymaz kız kardeşini ve eniştesini öldürmek üzere kükreyerek gelen Ömer'in öfkesini dindiren, onun yelkenlerini indiren Tâhâ Suresi'nin birkaç ayeti değil miydi? Bizlere, "Bizi öldürmeye gelen, bizde dirilsin" dedirten bu sahneyi bize sunan o muciz Kitabın engin tesiri değil miydi?

Habeşistan'da Hz. Peygamberin gönderdiği ilk Müslümanları huzuruna kabul ettiğinde Hz. Cafer'den dinlediği Meryem Suresi değil miydi Necâşi'nin kalbini teslim alan... O Kitabın mesajları değil miydi Necâşi'yi coşturan ve Müslüman kardeşleriyle buluşturan...

Mescit ve İlim

Mescid-i Nebevî'de bir de kimsesiz ve yoksul talebelerin kaldığı "Suffe" (Gölgelik) denilen özel bir mekân vardı. Burası, evi, ailesi ve yakını olmayan ilim sevdalısı genç sahabilerin yurdu idi. Kendilerine "Ashâb-ı Suffe" denilen bu bahtiyar gençler, gece gündüz burada kalırlar ve Kitap, Hikmet ve Sünnetten nasiplerini doya doya alırlardı. Hikmetin merkezinde, Kitap ve Sünnetle yetiştirilirler, onlar da öğrendiklerini bazen gelen heyetlere, bazen de görevlendirildikleri bölge halklarına öğretirlerdi.

Ayrıca ensardan ve Abdullah b. Ömer gibi evleri olan muhacirlerden bazılarının Suffe ehline imrenerek onlarla birlikte kaldıkları ve onlardan sayıldıkları bilinmektedir.² Ashâb-ı Suffe'den güç sahibi olanlar, gündüzleri mescide su taşıyarak ve dağdan getirdikleri odunları satarak ihtiyaçlarını temin etmeye çalışır, geceleri de Kur'an tilâveti ve ilimle meşgul olurlardı.³

Suffe, ashâb-ı Suffe'nin vakitlerini Resulullah'ı dinleyip ondan İslam'ın esaslarını öğrenerek geçirmeleri dolayısıyla kısa zamanda bir eğitim kurumu hâline geldi. Zaman zaman Kur'an'ın nüzulüne şahit olan Suffe ehli, Hz. Peygambere sorular sorarak birçok meselenin aydınlanmasına vesile olurdu. Ashâb-ı Suffe'nin eğitim ve öğretim işleriyle bizzat ilgilenen Resûl-i Ekrem Suffe'de dersler veriyordu. Ayrıca onlara yazı yazmayı ve Kur'an okumayı öğretmek üzere Ubâde b. Sâmî gibi hocalar tayin etmişti. Ebû Hüreyre, diğer sahâbîlerin neden

2 Buhârî, Salât, 58; Nesâî, Mesâcid, 29.

3 Müslim, İmâre, 147; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 270.

kendisi kadar hadis rivayet etmediklerini soranlara muhacirler çarşıda ticaretle, ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken Ehl-i Suffe'den biri olarak Resulullah'ın yanından ayrılmadığını, diğer sahabîlerin bulunmadığı meclislere katılıp onların duymadığı hadisleri duyup ezberlediğini söylemiştir.⁴

Suffe ehlinin İslamî ilimlerin gelişmesine doğrudan etkisi olmuştur. Başta Ebû Hüreyre olmak üzere çok hadis rivayet eden sahabîler Ehl-i Suffe'dendir. İslam hukuku alanında ortaya çıkan ehl-i hadîs ve ehl-i re'y ekollerinin ilk temsilcileri kabul edilen Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Mes'ûd gibi birçok sahâbî de Suffe'den yetişmiştir. Bunun yanında ilk dönem zühd hareketlerinin Ehl-i Suffe ile başladığı, Suffe'nin tasavvufun nüvesini teşkil ettiği kabul edilmektedir.⁵

Kitap ve Sahabe

Sahabeden öyleleri vardı ki, inen âyetlerin gereğince amel etmedikçe diğer surelere başlamazdı. Onlar, haklarında inen veya kendilerine okunan âyetlere harfiyen uymaya çalışırlardı. Vahiy ortamının içinde yaşayan sahabe, kendilerine hayat vermek üzere gönderilmiş Kur'an'ı son derece içtenlikle, içeriğini içselleştirerek ve iç dünyalarıyla bütünleştirerek, içli bir şekilde okurlardı. Onlar, Kur'an âyetlerini anlama ve yorumlamada diğer nesillerden birkaç yönden ayrıcalıklı idiler:

1. Kur'an'ın nüzul ortamı olan cahiliyeyi yaşayan, cahiliye kültürüne aşina idiler. Onlar, içinde buldukları durumları ve kendi haklarında inen âyetleri daha kolay ve doğru anlayabilmekteydiler.

2. Kur'an'ı, sure ve âyetlerin iniş sırasına göre öğrenmekteydiler. Diğer bir ifade ile, daha sonraki nesillerin bir bütün olarak ilahî kitaba muhatap olmasının hilafına onlar, 23 yılda

4 Buhârî, Büyü, 1.

5 Mustafa Baktır, "Suffe" maddesi, DİA, XXXVII. 469-470.

parça parça inen ilahî hitaba muhatap olmuşlar, Allah'ın mesajlarını tedricî bir şekilde uygulamışlardı. Bu önemli hususa dikkat çeken Hz. Aişe, ilk inen surelerin cennet ve cehennemden bahsettiklerini, insanlar İslam'a yeterince ısınınca helal ve haramla ilgili ayetlerin indiğini belirtir ve şu çarpıcı tespiti yapar: "Eğer ilk inen ayetlerde 'içki içmeyin!' denilseydi onlar: 'Biz asla içkiyi terk etmeyiz' derlerdi. Eğer 'zina etmeyin!' denilseydi onlar: 'Biz asla zinayı terk etmeyiz' derlerdi."⁶

Hz. Aişe'nin bu ifadesi, Kur'an'ın ilk önce inanç ve ahlak konularıyla sahabeyi yeterince eğittikten sonra ahkâm ayetlerine yer verdiği ve bu tedricilik sayesinde teoriden sonra gelen pratiğin kolaylıkla kabul gördüğünü anlatmaktadır. Câbirî'nin de dediği gibi "Hz. Peygamber zamanında insanlar ahkâm ayetleri ile ahlak ayetleri arasında ayırım yapmıyorlardı. Kur'an'daki her şey hüküm idi, yine ondaki her şey ahlak idi..."⁷ Nitekim Sa'saa adlı bir sahabî, Hz. Peygamber'den "*Kim zerre miktan hayır işlerse onu görecek, kim de zerre miktan şer işlerse onu görecek!*" (Zilzâl, 99/7-8) ayetlerini işitince, "Bundan başka hiçbir şey duymasam da aldırış etmem, bu bana yeter, bu bana yeter!" demişti.⁸

3. Hz. Peygamberle birlikte yaşadıkları için, bilmediklerini ona sorma, Kur'an'dan anlayamadıklarını ondan öğrenme avantajına sahiptiler. Onların zaman zaman Hz. Peygambere yönelttikleri sorular, bazen Yüce Yaratıcı tarafından da dikkate alınıyor ve "*Yes'elûneke 'ani'l-ehille/l-hamr/l-yetâmâ/l-mahîd...*" şeklinde vahiyler inebiliyordu.⁹

6 Buhari, Fedâilu'l-Kur'an 6, VI. 101; Nesâî, Tefsîr, no: 23, I. 192, tah. Sabri b. Abdulhâlık eş-Şâfiî ve Seyyid b. Abbâs el-Celimî, Beyrut-1990.

7 Câbirî Muhammed Âbid, el-Aklu'l-Ahlâkiyyu'l-Arabî, s. 61, Mağrib-2001, Dâru'l-Beyzâ.

8 Nesâî, Tefsîr, no: 714, II. 546.

9 Bkz: Bakara, 2/189, 215, 217, 219, 220, 222; Mâide, 5/4; Enfâl, 8/1.

4. Onlar, ayetlerin iniş sebeplerini, hangi bağlam ve şartlarda, kim/ler hakkında indiğini, mensuh olup olmadıklarını bilmekteydiler.

İşte bütün bu avantajları sebebiyle ashâb, Kur'an âyetlerini büyük ölçüde anlıyordu ve tefsire fazla ihtiyaçları yoktu. Bu nedenle de Hz. Peygamber, Kur'an'ın küçük bir bölümünü tefsir etmişti. Yirmi üç sene boyunca devam eden nüzul sürecinin en önemli gündem maddesi olan Kur'an, onları ilgilendiren her konuda hayatla iç içeydi ve anlaşılmaması için sebep yoktu. Hiçbir âyeti tefsir edilmeyen sûreler olduğu gibi, birçok sûrenin de sadece birkaç âyeti hadislerle açıklanmıştı.

Hz. Peygamberin Kur'an tefsiri daha çok uygulamalarında ve ahlâkî davranışlarında ortaya çıkmaktaydı. Diğer bir ifadeyle Allah Resûlü, Kur'an'ı anlatarak değil de yaşayarak öğretmeyi tercih etmişti. İnançtan ibadete, eğitimden ahlâka varıncaya kadar hayatın her alanını ilgilendiren sünnet, aslında Kur'an'ın hayata geçirilmesi demektir. Dolayısıyla Hz. Peygamberin tefsiri, sadece Hadis kaynaklarının Tefsir bölümlerindeki sayılı rivayetlerde değil onun bütün sünnet ve sîretinde aranmalıydı. Tabiri caiz ise Kur'an ilahî iradenin yazılı bir senaryosu, Hz. Peygamberin onu hayata geçirmesi de bu senaryoyu canlandırmasıydı.

Resûl ve Kitap

Neticede Allah Resûlü, ataların geleneklerine dayalı bir câhiliye toplumunu, yirmi üç yıllık risaleti süresince erdemli bir topluma çevirmeyi başarmıştı. Allah'ın hidayeti ve Hz. Peygamberin tezkîyesi neticesinde câhiliye döneminin kaba, zorba ve müşrik insanlarının, kısa sürede gerçekleşen bu toplumsal değişimle nasıl örnek bir nesil olduklarına tarih şahitti. Bazı âlimlerimizin dedikleri gibi "Şayet Resûlullah'ın (s.a.s.), ashabından başka bir mucizesi olmasaydı, bu, onun peygamberliğini ispat için yeterdi."¹⁰ Allah Resûlü, bütün bu sosyal değişimi Kur'an

10 Karafi, Furûk, IV, 305.

ile gerçekleştirmiş ve kendisinden sonra ümmetine rehber olarak yine onu bırakmıştı. Nitekim Veda Haccı'nda verdiği hutbesinde şöyle buyurmuştu: “Size öyle bir şey bıraktım ki ona sınıksız sarılırsanız sapıtmazsınız: Allah'ın Kitabı.”¹¹

Gerek Peygamber Efendimizin, gerekse İslam'ı kabul eden kimselerin en önemli dayanaklarıydı Allah'ın Kitabı. Yeni Medine toplumu, Kur'an ile yetiştirilmekte, sünnet ile beslenmekteydi. İster farz namazlardan önce ister sonra olsun, Peygamber Mescidi'nde verilen temel eğitim Kur'an eğitimidir. Rahmet Elçisi, sabah, akşam ve yatsı namazlarında birçok sûreyi okur, sahâbeden kimileri de o sûreleri ezberleme fırsatı bulurlardı. Allah Resûlü'nün cuma hutbelerinin pek çoğu da bazı Kur'an âyetlerinin belli bir bütünlük içerisinde okunmasından ibaretti.¹² Bu nedenledir ki yaklaşık on sene boyunca cuma namazlarında okunan hutbelerden bize nakledilenler pek fazla değildi.

Örneğin Peygamber Efendimize evlerini bağışlamasıyla bilinen Hârise b. Nu'mân'ın bir kızı şöyle demişti: “Ben, Kâf Sûresi'ni Resûlullah'ın (s.a.s.) ağzından dinleyerek ezberledim. Onu her cuma hutbede okurdu.”¹³ Resûlullah (s.a.s.) cuma namazında bazen Cum'a ve Münâfikûn, bazen de Alâ ve Ğâşiye sûrelerini okurdu.¹⁴

Allah Resûlü namazlarda Kur'an'ı ruhuna uygun bir şekilde okur ve dinleyenleri etkilerdi. Nitekim Cübeyr b. Mut'im müşrik esirlerin fidyesini görüşmek üzere Resûlullah'a geldiği sırada Resûlullah akşam namazını kıldırıyor, Tûr Sûresi'ni okuyordu. Onun dudaklarından dökülen muhteşem âyetleri duyan Cübeyr, henüz Müslüman olmamasına rağmen Kur'an'ı işittiği anki hislerini şöyle anlatmıştı: “Sanki kalbim parçalanacaktı!”¹⁵

11 Müslim, Hac, 147.

12 Ebû Dâvûd, Salât, 221, 223.

13 Müslim, Cum'a, 51.

14 Nesâî, Cum'a, 38, 39.

15 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 85.

Sahabe-i Kiram'ın bu eğitim ve öğretiminde en etkin unsur olan Kur'an'ın yanında onu bizzat yaşayarak öğreten, uygulayan Hz. Peygamberin rolü de çok büyüktü. Tabiri caiz ise Mescid-i Nebevî'de biri sözlü rehber olarak Allah'ın Kelamı, diğeri de canlı rehber olarak Allah'ın Resulü olmak üzere iki rehber vardı. Diğer bir ifade ile Allah Resülü, kendisine indirilen Kitab'ın âdeta ete kemiğe bürünmüş mücessem hâliydi. O, tefsir olunmuş bir Kur'an'ı, canlı bir İslam'ı temsil etmekteydi. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe, peygamber çatısı altında yaşamış olmanın verdiği engin tecrübe ile kendisine Resûlullah'ın ahlâkı sorulduğunda, "Sen Kur'an okumuyor musun? Resûlullah'ın (s.a.s.) ahlâkı Kur'an idi..." demişti.¹⁶ Hz. Âişe'nin bu veciz ifadesinden sonra, "Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin."¹⁷ âyetini hatırlatması,¹⁸ ayrıca Mü'minûn Sûresi'nin ilk dokuz âyetini okuması,¹⁹ Resûlullah'ın gecelerini nasıl ihya ettiğini soranlara ise Müzzemmil Sûresi'yle cevap vermesi hep aynı gerçeğe işaret etmekteydi.²⁰

Risalet ve Ümmet

Asr-ı Saadetin teşekkülünde mescit yahut cami merkezli, Kitap, Hikmet ve Sünnete dayalı bir eğitim vardı. Hz. Peygamber, bu mütevazı mescidin hem imamı, hem muallimi idi. Eğitim beş vakit namazda, öncesinde, sonrasında, hutbede, itikafta, işrak vaktinde kısaca günün her saatinde mütemadiyen devam etmekteydi. Ve Allah Resulü 23 yıllık risalet görevini işte bu mescitte, Allah'ın bu Kitabını onlara talim ve tatbik ederek başardı.

16 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.

17 Kalem, 68/4.

18 İbn Mâce, Ahkâm, 14; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 91.

19 Nesâî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 412.

20 Müslim, Salâtü'l-müsâfirin ve kasruhâ, 139.

Tatar âlimlerimizden Musa Carullah'ın ifadesiyle, Hz. Peygamberin ahirete irtihalinden sonra risalet vazifesi ümmete intikal etti ve “ümmetin risaleti” başladı. Gerek dört halife döneminde ve gerekse sonraki asırlarda cami ve Kitap merkezli din eğitimi hep var olageldi. “Emsâr” denilen Şam, Basra, Kufe, Kudüs, Kahire vb. büyük şehirlerin merkez camileri günün her saatinde onlarca ilim ve ders halkalarına ev sahipliği yapmıştı. Caminin her bir köşesi, her bir direği bir sınıf vazifesi görmek ve nice ilmî kitaplar buralarda okunmakta hatta istinsah edilmekteydi.

Burada önemine binaen cami-kitap ilişkisine ilginç bir örnek olarak Mescid-i Haram'ı da zikretmemiz yerinde olacaktır. Erken dönem İslam tarihinden itibaren asırlardır Kâbe'ye hac veya umre için gelen ilim adamları Harem'de aylarca hatta yıllarca kalırlardı. Dünyanın dört bir tarafından gelen âlimler, kitaplarıyla gelirler, elde ettikleri yeni kitaplarla beldelerine dönerlerdi. Endülüs'ten, Horasan'dan, Anadolu'dan, Hind'den gelen âlimler Mescid-i Haram veya Mescid-i Nebevî'de buluşurlar, karşılıklı ilim alışverişinde bulunurlardı. Haremeyn'de birçok ders halkası kurulur, rivayetler nakledilir, icazetler verilir, kitaplar istinsah edilirdi. Hac ve umre sayesinde İslam coğrafyasının en batısındaki bir âlimin kitabı, en doğusuna; en güneydeki bir âlimin kitabı da en kuzeye ulaşırdı. Böylece Kâbe yani Mescid-i Haram, kitapların İslam âlemine kısa sürede yayılmasına ve tanınmasına çok büyük katkıda bulunmuştu. Şayet farklı bölgelerin ilim adamları hac ve umre için Kabe'de her yıl buluşmasalardı, belki de birçok kitabın İslam âlemine intikali ya asırlar sonraya kadar gecikecek yahut hiç intikal etme şansı bulamayacaktı.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle şunu söyleyebiliriz:

Bugün her biri Allah Resulü'nün temelini takva ile attığı Mescid-i Nebevî'nin şubesi olan camilerde görev yapan din görevlülerimiz, bir anlamda peygamberimizin mihrabında, min-

berinde ve kürsüsünde ona niyabet etmektedirler. O, nasıl bir mescitten hareketle Yesrib'i Medine; Medine'yi bir medeniyete çevirmişse, değerli hocalarımız da bugün görev yaptıkları camilerinden hareketle aynı hedefi gerçekleştirmelidirler. O, Allah'ın Kitabı ve ortaya koyduğu örnekliliği ve rehberliği ile nasıl temiz bir toplum oluşturmuşsa, değerli müftülerimiz, vaizlerimiz, imamlarımız, müezzinlerimiz ve Kur'an Kursu hocalarımız da aynı şekilde Kitab'ı, Hikmet'i ve Sünnet'i yaşayarak çevrelerini dönüştürmelidirler.

Gerek ülkemizde, gerekse İslam ülkelerinde pek çok sıkıntıların yaşandığı günümüzde, yeniden cami ve Kitap merkezli bir medeniyetin tesisi için tüm Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları olarak hepimizin Nebvî bir ruha, heyecana ve aksiyona her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var. Tıpkı Allah Resulü gibi her bir gönüllümüz, hâli ile, kâli ile, ahlakı ile, vakur duruşu ve örnek oluşu ile etrafında kitleleri cem eden bir "Câmi"; ve birer "Yaşayan Kur'an" olmalıdır.

Son sözü, duyanlara ve en güzeline uyanlara Allah'ın Kitabı söylesin:

"Allah uğrunda hakkıyla cihad edin.

O, sizi seçti,

Ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi.

Babanız İbrahim'in dinine uyun.

O, sizi hem daha önce, hem de bu Kur'an'da "Müslüman" diye isimlendirdi ki,

Peygamber size şahit (ve örnek) olsun,

Siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız.

Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın.

O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!"²¹

21 Hac, 22/78.

İslam dünyası cami içindeki öğretiyi cami dışına taşıyıp eylemlerine merkez yapma başarısını gösterebilirse yeni bir medeniyet açılımına öncülük edecektir. Şurası muhakkaktır ki bütün insanlığın böyle bir açılıma şiddetle ihtiyacı vardır.

Kitap ve Cami Ekseninde Bir Medeniyet Tasavvuru

Prof. Dr. Sadettin ÖKTEN
Mimar Sinan Üniversitesi
Emekli Öğretim Üyesi

Bugün toplumda ‘kitap denince ne anlaşılıyor’ sorusuyla konumuza bir giriş yapalım. Büyük bir ekseriyetle şu cevabı alırız. Kitap, konu kısıtlaması olmadan yazılmış veya çevrilmiş ve basılmış eser anlamına gelir. Bu cevap üzerinde biraz düşünelim. Kitap birisi tarafından yazılmış veya tercüme edilmiş ve konu kısıtlaması olmayan basılı nesne. Burada her konu, her tarzda ele alınabilir, ifade edilebilir. Bu alana müdahale etmek isteyen bir erk, kamu düzeni ve ahlakını korumak için kitaba bir sınır getirmek isterse de özgürlüklerin kısıtlanması itirazıyla karşılaşır. Toplumun genel manada zihnindeki kitap kavramı sınır veya kısıtlama tanımayan bir alan içinde gelişmiştir. Bu alana en ufak bir müdahale, ister kamu düzeni ister kamu ahlakı endişeleri ile gündeme getirilsin hemen özgürlük tahdidi itirazıyla karşılaşılıyor.

Yukarıdaki tanımda yer alan açıklanmaya muhtaç bir başka husus ise kitabın basılı eser olmasıdır. Bunun anlamı şudur: Bedelini ödeyen herkes kitabı satın alabilir. Kısacası herkes her kitaba bedelini ödemek şartıyla rahatça erişebilmektedir. Toplumdaki genel geçer algı da bu gerçekliğin arzu edilen bir olgu olmasıdır. Bu anlayışın devamında ise şu sonuca erişildiğini görmek çok zor değildir. Satışı çok olan kitap iyi ve başarılı bir eserdir. Daha açık söylemek gerekirse para kazandıran ki-

tap iyidir. Bu şartlar altında kitap kavramına biraz daha yakından bakılırsa böyle bir eseri ortaya koymak için inanç gerekli değildir. Kitap yazarı şu veya bu inanca sahip olabilir, hatta inançsız da olabilir. Bu zihnî ve kalbî yapısını kitaba yansıtır veya yansıtmaz. Bu husus onun tercihinin kalmış bir olgudur. Buradan da anlaşıldığı gibi kitap bugünkü anlaşıldığı anlamda bir insan tarafından bir düşünce veya duygunun ürünü olarak ortaya konmuş bir üründür. Yazar, bir eser kurgularken istesin veya istemesin yahut bilincinde olsun veya olmasın okuyucuya bir dünya kurar. Bu dünyada akla gelen gelmeyen her şey yer alabilir. Ve böyle bir dünya okuyucuyu, en azından bir kısım okuyucuyu, etkisi altına alır. Bu etki bedensel hazları gündeme getirdiği gibi bazı durumlarda okuyucunun fikir dünyasını biçimlendirir yahut ona duygusal alanda yeni bir estetik haz tattırır. Kısaca söylemek gerekirse bugün kitap denildiği zaman toplumun zihninde uyanan algı yukarıdaki özellikleri taşır. Bu arada mensup olunan dine göre kutsal kitaplar da nadiren akla gelebilir. Ama onlar çok geniş kitap kavramı içinde modern ve post modern zamanlarda kendilerine pek az ve dar bir yer bulabilmektedirler.

Şimdi biraz çağımızdan geriye doğru gidelim ve kitap denilince akla sadece kutsal kitapların geldiği çağları düşünelim. Özellikle İslam toplumlarında o devirlerde kitap sözcüğü 'kitap' şeklinde yazılıyor ve bu söz gündeme geldiğinde sadece Kur'an anlaşılıyordu. Kur'an İslam medeniyetinde Hz. Peygambere vahyedilmiş ilahî haberdir ve kendisini şöyle tanımlamaktadır: "Allah'ın vahyidir, insanlık için hidayet rehberi, şifa ve rahmettir." Kur'an ilk dönemlerde elle yazılarak çoğaltılmış, bu çoğaltma işinde bir ibadet titizliği ve hassasiyeti gözetilmiş ve vahye dayalı metin kemaliyle sadık kalınarak bugüne erişmiştir. İslam inancına göre bugünkü basılı metin, vahyin özgünlüğünü muhafaza etmektedir. Kur'an'ı kabul ve tasdik etmek ve dünya ve ahiret için bir temel olarak ele alış, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini kabul ve tasdiğe bağ-

lıdır. Diğer bir deyişle Müslümanlar Kur'an'ı Hz. Peygamber üzerinden tanımlamakta ve yine onun üzerinden Kur'an'a iman etmektedirler. Hz. Peygamberi peygamber olarak tanımayan bir zihin için Kur'an bir bilgi kaynağından başka bir şey değildir. Kur'an'da Hz. Peygamberin İslam'ı açıklama yetkisine atıfta bulunulmuştur. Bu atıf peygamberin sünnetine ayrı bir konum ve önem kazandırmaktadır. Yukarıda işaret edilen hususu bir kez daha vurgulamakta fayda görmekteyiz. Hz. Peygambere olan bağlılık, kabul ve tasdik insanı Kur'an'ı kabul ve tasdiğe ve dünya ve ahiret için bir esas ve temel olarak ele alış noktasına götürür. Bu açıdan bakıldığında Kur'an hem bir inanç hem de bir eylem kaynağıdır. Gerek inancın, gerek eylemin Kur'an'daki esaslara göre biçimlenmesi ve açıklanması ise Hz. Peygamberin sünnetinde bulunmaktadır. Neticede kitap yani Kur'an bir zihni ve duygusal yapı oluşturur ki bu insanın inanç boyutudur; bir de bu yapıya göre bir eylemler boyutu inşa eder ki bu da insanın dünyadaki faaliyetleridir. İnanç ve eylem bütünlüğü uzun yüzyıllar boyunca İslam medeniyeti ve kültürünü ortaya koymuştur. Eski dönemlerde kitap denilince yukarıda sözünü ettiğimiz Kur'an anlaşılıyordu.

Kur'an kavramı içinde aşağıdaki özellikler de yer almakta, kitap sözünü işiten bir zihin ve duygu bu kavramı hatırladığı anda onunla birlikte şunları da zihin ve gönül dünyasına getirmekteydi. Kitap yani Kur'an kıyamete kadar bütün insanlığa bir davettir. Buradan çıkan bir netice şudur ki kitabın hayatta olabilecek her gelişme karşısında söyleyecek bir sözü vardır. Bu anlayış zaman içinde İslam dünyasında Kur'an'a itaatkâr zengin bir tefekkür mirasının oluşmasına yol açmış ve büyük bir külliyat meydana gelmiştir. Kur'an, kitaba Allah tarafından verilmiş bir özel isimdir. Vahiy ile gelmiştir. Başkaları benzerini getirmekten acizdir. Kur'an okunması ibadettir ve dinlenmesi de Allah'ın emridir. Kitap yani Allah kelamı olan Kur'an muhataba yönelik bir hitaptır. Bu muhatap insandır. İnsan Allah'ın hitabı ile müşerref olmuş ve bu hitabı kabul edip ona iman et-

tiği zaman kendisinde Kur'anî bir sağduyu oluşmuştur. Dolayısıyla Müslüman Kur'anî hitabın sahibi olarak her zaman ve her şartta hak ile batılı ayırabilen bir yeteneğe sahip kılınmaktadır.

Genel olarak lisan zamana ve mekâna bağlı olarak değişen bir olgudur. Lisanda eski kelimelerin kullanımdan kalkıp yeni kelimelerin oluşması tabii bir hadisedir. Ayrıca kelime olarak kavramlar aynı kalsa bile bunların muhtevası ve şümulü zamanla değişir. Kur'an ise ilahi kelimeler olduğundan lisanlar üzeri bir hüviyet taşımaktadır. Bu sebeple zamana ve mekâna tabi olmaz. Zaman ve mekân Kur'an'a tabi olmak durumundadır. Diğer bir deyişle Kur'an değişmez ama insanı ve hayatı değiştirme gücüne sahiptir. Buraya kadar kısaca özetlemeye çalıştığımız bu hususlar, kitap kavramının İslam medeniyetinde eski zamanlarda hatıra gelen, incelenen ve inanılan özellikleridir.

Yukarıdaki satırlarda kitap kelimesi ve delalet ettiği kavram üzerinde iki ayrı zamana dair var olan özellikleri ifade etmeye çalıştık. Modern ve post modern zamanlarda kitap denince genel geçer bir kavram olarak bir insan tarafından ortaya konan eser anlaşılıyor, eski zamanlarda ise İslam toplumlarında kitap sözcüğü sadece Kur'an'ı çağrıştırıyordu. Birisi beşer kelamı, diğeri ilahi bir kelimedir. Bu fark bile kavramın ne kadar anlam kaymasına uğradığını, muhtevasının ve şümulünün ne derece sıradanlaştığını göstermeye kâfidir. Modern ve post modern zamanlarda ortaya konan eserlerde bir konu kısıtlaması yoktur. Düşünce veya duygu her tarzda ifade edilebilir ve bu bir özgürlük alanı olarak algılanır. Eski zamanlarda kitap denince akla gelen Kur'an'da muhteva ve şümul bakımından uzmanlarınca çok iyi tahlil edilmiş özellikler ve derinlikler mevcuttur. Üslup ise ilahi bir beyan olduğu için erişilmezdir. İslam medeniyetinin Kur'an'ı temel alarak oluşturduğu zengin tefekkür mirası her dönemde Kur'an'da vaz edilen esaslara itaat ve riayet içindedir. Modern ve post modern zamanlardaki kitaplarda ise bu özellikleri görmemekteyiz. İlkinde ilahi hudutların çevrelediği bir dünya var ve o dünya içinde var olmak emrolunuyor. İkinci-

sinde ise özgürlükler adına insanın kaybolduğu, silikleştiği bir ortamla karşı karşıyayız. Kitap denince Kur'an'ın anlaşıldığı dönemlerde gerek Kur'an gerek Kur'an'a riayetkâr zengin kültürel miras, elle yazılarak çoğaltılmaktaydı. Bu özellik kitabın ancak ehline ve meraklısına tevdi ve emanet edilmesi gibi bir hususu ortaya çıkarmıştır. İslam medeniyetinde emanetin ehline tevdi edilmesi bir esas olarak vaz edildiğinden yazma eserlerin bu esasa riayet gibi bir özelliği de yerine getirdiğini görmekteyiz. Eser ehline tevdi ediliyor. İslam medeniyetinin esaslarıyla tanışmak ihtiyacında olan ve oradan beslenmesi gereken kitleler ehli tarafından üretilen, kitaba sadık, sözel kültürle beslenmekteydi. İnsanın insanla teması demek olan sözel kültür bugünkü post modern çağda bütün insanlığın kaybettiği çok değerli bir özellik olarak geçmişe intikal etmiş bulunuyor. O dönemlerde kitabın değeri muhtevasıyla ölçülmekteydi, bu dönemde ise getirdiği para ile ölçülüyor. Çağımızın kitapla baş başa kalan insanı, insansız bir dünyada insanlarla dopdolu bir halde yaşamının fakat sadece maddi bir ilişkiler yumağı içinde kalmanın hüznünü yaşıyor. Çoğumuz ise gizli bir dağ gibi gönlümüzü yakan bu mahzuniyeti adlandıramıyoruz.

Hız. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman ilk olarak bir mescit inşa etti. İslam literatüründe buna Mescid-i Nebevi deniyor. Kendileri Medine'ye dâhil oldukları zaman Kur'anî bir haber ile şu duayı etmişlerdi: “Rabbim beni mübarek bir menzile kondur. Şüphesiz konaklatanların en hayırlısı sensin.” (Mü'minün, 23/29) O menzil Hız. Peygamberin devesinin konduğu yer, yani Mescid-i Nebevi'nin arsası idi. Buraya bir mescid inşa edildi. Mekânsal özellikleri siyer kitaplarında yazılı olan bu mescid kitapta ilk günden 'takva üzerine kurulan mescid' olarak nitelendirilmiştir. Hız. Peygamber bu mescidde ilk imam, hatip ve vaizdi. Ayrıca yine bu mekânda eğitim ve öğretim faaliyetlerini de başlatmıştı. Sonraki zamanlarda Mescid-i Nebevi dinî ilimlerde en önemli merkez oldu, ders halkaları oluştuğu gibi ilmî müzakereler de burada yapıldı. Mescid-i

Nebevi sadece bir ibadet ve eğitim öğretim mahalli değildi. Toplumun bütün meseleleri burada görüşülüyor ve bir çözüme bağlanıyordu. Siyasi, askeri, adli ve sosyal meseleler orada çözümlendiği gibi mescid aynı zamanda bir misafirhane olarak da kullanılmaktaydı. Hatta orada hasta tedavisi bile yapılmaktaydı. Mescid-i Nebevi şehrin gündelik hayatının merkezi olmuştu. Bu merkez olma olgusu hem fiziksel hem de manevi olarak gerçekleşmiştir. Şehrin gündelik faaliyetleri, alışverişi, insanların birbiri ile temasları aralarındaki meseleleri görüşmeleri Mescid-i Nebevi merkezli olduğu kadar bu faaliyetleri kapsayan bütün eylemleri de Mescid-i Nebevi dâhilinde Hz. Peygamber tarafından bizzat gerçekleştirilen öğretiye tamamen uygundur. Diğer bir deyişle inanç ile hayat tarzı arasında en ufak bir çelişki bulunmamaktaydı. Mescid-i Nebevi'nin bir kavram olarak ve bir mekân olarak zaman içerisindeki izdüşümlerine geçmeden önce bir misafirhane olarak özellikle Ashab-ı Suffe için ne anlam ifade ettiğini de kısaca ifade etmek gerekiyor. Bunlar Medine'de kalacak bir yeri olmayan kimseler veya fakirler ya da düşkünlerdir. İhtiyaçlarını bizzat Hz. Peygamber ve zengin sahabeler karşılamıştır. Ashab-ı Suffe vakitlerinin çoğunu Hz. Peygamber ile birlikte geçirmekteydiler. Medine sakinlerinden muhacirler çarşıda, ensar ise mülkleriyle meşgul olmaktadır. Hz. Peygamberi dinleyen ve ona sorular soran Ashab-ı Suffe İslam medeniyetinde eğitim merkezi olmanın ilk örneğidir. Burada Hz. Peygamber bizzat ders vermiş ve hocalar tayin etmiştir.

İslam medeniyeti Medine'den bütün arza doğru yayılmaya başlayınca Hz. Peygamberin vefatından sonra Mescid-i Nebevi'de imamet görevini önce halifeler sonra şehrin valileri daha sonra da orada görevlendirilen imam ve hatipler üstlenmişlerdir. Mescid-i Nebevi modeli İslam medeniyetinin hâkim olduğu her şehirde, merkezde yer alan bir cuma camii veya ulu cami daha sonra da külliyele ile örnek alınmış ve tekrarlanmıştır. Hâkim olunan şehirde mevcut kadim ve merkezi mabetler bir cuma camiine dönüştürülmüş, eğer böyle bir eser yoksa hâkim

bir mahalle bir abide eser inşa edilmiştir. Mescid-i Nebevi'nin dâhilinde Hz. Peygamber tarafından başlatılan ve devam ettirilen faaliyetler bu cuma camilerinde de aynen sürdürülmüş, cemaat kalabalıklaştıkça cami merkezli olmak üzere etrafında inşa edilen diğer binalarla bu model günümüze kadar gelmiştir. Mescid-i Nebevi sadece mekân olarak insanlara iki temel özelliği hatırlatıyor. Bunlardan birisi taharet, diğeri yönelmedir. İnsanın yaşamak için mutlaka bir mekâna ihtiyacı vardır. Peygamber mescidi, yaşamayı yani hayatı maddi ve manevi yönleri ile bir bütün olarak ele alan bir mekândır. Bütün insanlara ve özellikle Müslümanlara yukarıda işaret ettiğimiz iki hususu hem maddi hem manevi manada ihtar etmektedir. Taharet ve yönelme bu iki özellikle birbiri ile yakından ilişkilidir. Tam bir yönelme olabilmesi için taharet ön şarttır. Lügat manası ile kirlere azade olmak anlamına gelen taharet, hem bedensel kirlere hem görsel ve işitsel kirlenmeyi hem zihni kirlenmeyi hem de kalp kirliliğini kapsayan şumulü ve muhtevası çok geniş ve derin olan bir kavramdır. Hakkıyla yönelme yani ilahi varlığa olan tevci ancak böyle bir taharet sayesinde mümkün olur. İslam medeniyetinin peygamber mescidini örnek alarak daha sonra inşa ettiği cuma camileri, ulu camiler ve külliyelerde bu iki şart özellikle ve öncelikle aranmış ve yerine getirilmiştir. Yukarıda sözü edilen zengin kültürel miras öyle bir yoğunluğa erişmiştir ki bugün böyle bir mahalle giren insan dünyevi endişelerle ne mertebede dolu olursa olsun kendisini temiz ve yönelmiş bir ortamda hissetme ve bu doğrultuda bir gayret içinde bulunma ihtiyacını duymaktadır.

Yukarıdaki satırlarda Mescid-i Nebevi'nin anlamını ve işlevini elimizden geldiğince dile getirmeye çalıştık. Zamanımızda onun izdüşümü olarak inşa ettiğimiz camilerdeki mihrap hiç unutulmamalıdır ki Hz. Peygamberin bize emaneti ve makamıdır. Bu makamda ilahi kelamı cemaate tebliğ eden imamlar ise onun vekilleridir. Toplumsal ölçekte mekânı ve mihrabındaki imamı bu boyutta algıladığımız zaman camilerimiz ve

imamlarımız bize İslam'ın büyük muştusunu sunacaklardır. Bugün modern ve post modernin karışık yaşandığı dünyamızda caminin içerisindeki öğreti caminin dışındaki hayata yansımamaktadır. Yukarıdaki gerçekliği bir kez daha hatırlatmakta fayda görüyoruz. Mescid-i Nebevi şehrin merkezindeydi ve içinde oluşan öğreti dışındaki hayatın eylemlerini bütünüyle biçimlendirmekteydi. Bugün çağdaş insan caminin içinde bir öğreti ile karşılaşılıyor, ona inanıyor ama dışarıda bir başka eylemler bütününe çarkında yuvarlanıp gidiyor. Bu eylemler bütünü modernite dediğimiz yaşama biçiminin tüm dünyaya dayattığı bir olgudur. Her yaşama biçiminin ardında bir düşünce ve duygu tercihi olduğu için modernitenin ardında da rasyonel ve seküler bir felsefi sistem diğer bir deyişle inanılan benimsenen ve bir din gibi algılanan bir düşünce sistemi vardır. Çağdaş Müslümanın sıkıntısı cami içinde peygamber öğretisi ile mutmain olduğu halde dışarıda rasyonel ve seküler bir dinin eylemlerine katılmaktan ileri geliyor. İslam dünyası cami içindeki öğretiyi cami dışına taşıyıp eylemlerine merkez yapma başarısını gösterebilirse yeni bir medeniyet açılımına öncülük edecektir. Şurası muhakkaktır ki bütün insanlığın böyle bir açılıma şiddetle ihtiyacı vardır.

İslam ilim anlayışında da merkezinde camiinin olduğu külliyeler her dönem çok önemli bir yer tutmuştur. İslam tarihinde bu faaliyetin ilk nüveleri İslam'ın müesses bir yapıya dönüşmeye başladığı Medine safahatının daha ilk yıllarında kendisini göstermiştir. Zira Peygamber (s.a.s.) Medine'ye hicretinin hemen akabinde bir mescit inşa ettirmiş; bu mescidin ilave odalarından birisini de sadece ilimle meşgul olan talebelere tahsis etmiştir.

Bir Kitap ve Müessesese Medeniyeti Olarak İslam

Yrd. Doç. Dr. Ergin ÖGCEM
D.P.Ü. İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Öğretim Üyesi

Vahiy geleneği çerçevesinde düşünüldüğünde ilim veya hikmet sahibi olmak, bir bakıma insanın ilahi merkez vasıtasıyla bilmediği hakkında malumatlandırılması hadisesi olarak da anlaşılır. İlim, ilahi kaynaktan gelen hikmet olması münasebetiyle, modern dönemin sığ ve sınırlı pozitif bilgi anlayışını aşan bir karaktere sahiptir. Geleneğimizde ilme ve hikmete tanınan yüksek mertebe; âlimlere gösterilen hürmet de aslında ilmin aşkın olan bu yönü itibariyledir.

Teistik ulûhiyet anlayışını benimsemiş inanç sistemlerine göre varlığı vücuda getiren, düzenini, devamını ve kaderini belirleyen nihai mercii Allah'tır. Yarattığı ve akıl vermek suretiyle kendisine muhatap kıldığı insanı; varlık (eşya) hakkında bilgilendiren de yine O'dur. Allah (c.c.), vahiy dediğimiz ilahi mekanizma vasıtasıyla, hemcinsleri arasından seçtiği müstesna kişiler (peygamberler) aracılığıyla bilgi ve hikmeti insanlara ulaştırmıştır. Dolayısıyla peygamberler Allah'tan gelen mesajları insanlara iletme, izah ve tatbikini ifa etme noktasında ilk öğretmenlerdir.

Her peygamber aynı zamanda bir muallimdir. Tarihin hiçbir döneminde insanlık kâinatın ve yaşamın hikmetini anlama noktasında bu elçilerden mahrum bırakılmamıştır. Allah (c.c.), elçileri vasıtasıyla hayatın gerçek mahiyeti noktasında insanla-

rı sürekli bir biçimde bilgilendirmiş, onları başıboş bırakarak kaderlerine terk etmemiştir. Peygamberler de gönderildikleri toplumlarda bu hikmetin yayılması ve karşılık bulması noktasında vazifelerini bihakkin yerine getirerek dar-ı bekaya göç etmişlerdir.

Dünyevi ya da uhrevi hangi kaygı ile icra ediliyor olursa olsun ilmi faaliyetin gerçekleştirilebilmesi için muallim, talebe ve müessese olmak üzere üç unsurun varlığına gereksinim vardır. Özellikle tatbiki noktasında mekân ve örneklik isteyen (dini ritüeller gibi) uygulamalarda bu unsurların varlığı âdeta bir zorunluluktur. Bu nedendir ki insanlık tarihi boyunca dinî ve ilmi faaliyetlerin yürütülmesi için birçok müessese inşa edilmiştir. Dinî gelenek içerisinde bu müesseseler daha ziyade mabet merkezli teşekküller olarak temayüz etmiştir. İslam ilim anlayışında da merkezinde camiinin olduğu külliyeler her dönem çok önemli bir yer tutmuştur. İslam tarihinde bu faaliyetin ilk nüveleri İslam'ın müesses bir yapıya dönüşmeye başladığı Medine safahatının daha ilk yıllarında kendisini göstermiştir. Zira Peygamber (s.a.s.) Medine'ye hicretinin hemen akabinde bir mescit inşa ettirmiş; bu mescidin ilave odalarından birisini de sadece ilimle meşgul olan talebelere tahsis etmiştir.

Mescid-i Nebi örneğinde olduğu gibi İslam'ın ilk yıllarından itibaren camii toplumu şekillendirme ve nitelik bakımından geliştirip güçlendirme adına çok fonksiyonlu merkezler olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu sebeple camii ve benzeri yapılar tarih boyunca başta ahlak olmak üzere, dinî konuların tüm meselelerinin görüşüldüğü, problemlerin çözüme kavuşturulduğu bir yapı şeklinde temayüz etmiştir. Bunun yanında İslam'ın kadim geleneğinde camii merkezli külliye tipi yapılar toplumun günlük yaşamında karşılaştıkları içtimai, iktisadi hatta siyasi sorunların müzakere; sağlık, tıp, fen, astronomi gibi ilimlerin ise mütalaa edildiği merkezler olarak öne çıkmıştır. Batı toplumunun özellikle fikir, edebiyat, sanat, felsefe ve bilim konularında kendi hesabına karanlık bir dönemden geçtiği de-

virlerde, İslam Medeniyeti işte bu müesseseler sayesinde belki de en parlak dönemlerini yaşamıştır.

Hiç kuşkusuz medeniyetlerin gücünü ve bekasını istikrarlı hâle getiren en önemli etken ilme olan bağlılıklarıdır. İnsanlık tarihi içerisinde güçlü ve uzun ömürlü medeniyetler kuran, sistem inşa eden milletlerin ortak özelliği ilme ve tekniğe vermiş oldukları önemdir. Ne zaman ki bazı mazeretler üretip ilme ve tekniğe mesafe konulmuşsa bu tercih o milletlerin zayıflayıp çürümesine ve belli bir zaman sonra tarih sahnesinden çekilip silinmesine sebep olmuştur. Gerçi dünyevi olan her şeyin bir ömrü ve dolayısıyla bir eceli vardır. Fakat bu ömrün ve ecelin süresini tayin eden biraz da ona hükmeden iradenin kendisidir. Eğer bu irade doğru temeller üzerinden faaliyette bulunuyorsa bu eylemin ortaya çıkaracağı sonuç sağlıklı olacak, yok eğer aksi bir durum söz konusu ise netice de yine ona göre olacaktır.

Batı toplumunun kendi gelişimi ile ilgili yaşadığı tecrübeyi incelediğimizde, bu yaklaşımın ipuçlarını orada rahatlıkla görürüz. Tarihî gelişmelere göre çağları sınıflandıran ve özellikle bu sınıflandırmada Ortaçağa “karanlık dönem” yaftası vuran Batı'nın bu tutumunda yönlendirici ana etken kurgunun baştan yanlış yapılmasıdır. Geri kalmışlıkla ilgili sebepler ve buna bağlı yürütülen tartışma ne yazık ki bütünüyle yanlış bir zemin üzerinde şekillenmiştir. Bunu neden söylüyorum? Çünkü belli bir süre sonra aynı sebepler üzerinden bizim ilim anlayışımız, dinî müessese ve referanslarımız da çok acımasız, haksız eleştiri ve saldırıların muhatabı olmuştur.

Batı dünyasının yaşadığı tecrübe aslında kendi özelindeki bir yanlıştan ibaretti. Din adına faaliyet yürüten din adamları ve o faaliyetlerin merkezi konumundaki müesseseler belli bir dönem pozitif ilimlerin ortaya koyduğu hakikatlere anlamsız bir biçimde tavrı aldı. Bunun yanında dinî konulardaki keyfi tutum ve kısıtlamalar da toplumu geren başka bir neden oldu. Ayrıca din adamlarının kendilerine ait imtiyazlı konumlarını

koruma adına çeşitli entrikalara, zorbalıklara tevessül etmeleri, bireysel bekaları için siyasi yapının gücünden istifade etme teşebbüsleri de yine dine, dinî kurumlara ve din adamlarına duyulan saygınlığın kaybolmasına neden oldu.

Başlangıçta sözünü ettiğimiz bu karanlık dönemin sebebi olarak din adına faaliyet yürüten kişi ve kurumlar görülmüş, mücadeleye ilk aşamada onlar üzerinden girilmişti. Fakat zamanla bu mücadele kişi ve kurumlar yerine doğrudan dinin kendisine yönelmişti. Ortaya çıkan bu yeni durumla birlikte; geri kalmışlığın nedeni olarak dinin kendisi görülmeye, gelişmenin önünü açmak için tüm unsurlarıyla birlikte dinin bertaraf edilmesi ve merkeze insanın konulması gerektiği fikri savunulmaya başlanmıştı. Rönesans, Reform ve Aydınlanma gibi batıya özgü tecrübeler işte bu algının ortaya çıkarmış olduğu hareketlerdi. Burada bizim açımızdan önemli olan husus; bizim medeniyetimizde meydana gelen gerilemenin de hemen hemen aynı nedenlere bağlanmış olmasıydı. Zira benzer gerekçelerle İslam coğrafyalarında da dine ve onun müesseselerine karşı eleştiri ve mücadelenin olduğu vakidir. Ancak burada ihmal edilen en önemli nokta; İslam medeniyetinin hiçbir döneminde ne dini anlamda ne de beşeri yaşamın sürdürülmesi noktasında batıdakine benzer bir tutumun olmadığı gerçeğidir.

Medeniyetimizin adeta ruhu mesabesinde olan İslam ve onun eğitimini veren kişi ve müesseseler, özellikle bilgi ve görüşünü arttırmak üzere çok iyi niyetlerle Batı'ya gönderilen kişilerin ülkeye dönmesiyle birlikte eleştirilerin konusu olmaya başlamıştır. Bu eleştiriler mevcut durumun düzeltilmesinden ziyade İslam'a dair unsurların itibarında zayıflamaya dolayısıyla gerilemenin çok daha hızlı bir hâl almasına neden olmuştur. Elbette ki din adına hareket eden, hüküm veren mercilerin de bu zayıflama sürecinde etkileri olmuştur. Özellikle dünya hayatına olan itibara temelsiz bazı saiklerle aşırı derecede mesafe konması, dinî düşünce sistemi içerisinde sakıncası olmadığı halde birçok gelişmeye karşı olumsuz tavır alınması, ilmin tah-

sili noktasında ayırmıcılığa gidilmesi, hatta bazı durumlarda cehaletin kutsanması burada dile getirilebilecek örneklerden sadece birkaç tanesidir. Üzülerek ifade edelim ki bu tutumun izlerine günümüzde de şahit olmak hâlâ mümkündür. Fakat tüm bunlara rağmen gerilemenin sorumluluğunu tamamen dine ve onun müesseselerine fatura etmek en hafif söylemle insafsızlık olacaktır.

Günümüz dünyasında ilimlerin bu kadar çeşitlendiği, özel alanların ve ihtisaslaşma kanallarının her geçen gün daha da arttığı bir dönemde camii ve külliyesi her türlü faaliyetin merkezi olarak görmek elbette ki makul bir yaklaşım olamaz. Ancak bu bizim dinî ve sosyal yaşamımız açısından çok önemli bir yere sahip olan bu müesseseleri layık olduğu seviyeye çıkarma emelimizden de vazgeçiremez. Özellikle toplumumuzun dinî ve dolayısıyla da manevi hayatının yeniden tesisi noktasında bu müesseseler mevcut durumlarından çok daha etkin bir hâle getirilebilir. Bunu yapabilmek için de ilk olarak zihnimizde yerleşik olan “cami” algısını yıkmakla işe başlamalıyız. Zira camiiler günde sadece beş vakit namazların kılınıp terk edildiği mekânlar değildir. Bu mekânları öyle görmek büyük bir vebaldir. O sebeple camiiler çok fonksiyonlu, adeta toplumun yıpranmış ve yorulmuş kalbinin tamir edildiği, manevi bir iksirin üflendiği mekânlar hâline gelmelidir. Kaldı ki bilhassa son on yılda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuda takdire şayan bir gayret ve faaliyetinin olduğu hepimizce malumdur. Yeni inşa edilen camilerin projelendirilmesinden, ilmî materyallerin teminine kadar gösterilen özen bu gayretin en belirgin hamleleri olarak ön plana çıkmaktadır. Topluma verilecek din hizmetlerinin içerik ve şekil bakımından geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi için merkez ve taşra teşkilatlarınca yürütülen çalışmalar da aynı şekilde dikkate değer bir seviyededir. Diğer taraftan iki binli yılların başından itibaren istihdam edilen personelin pedagojik formasyon bakımından daha donanımlı olması, yeni faaliyet alanlarının açılmasına, mevcut hizmetlerin çok daha etkin bir

biçimde yürütülmesine imkân tanımaktadır. Aynı şekilde kurumun bayan personelinin hem nicelik hem de nitelik bakımından artmış olması, özellikle toplumumuzun her anlamda ihmal edilen bayan kesimine verilecek dinî tedrisatın gelişimine imkân sağlamaktadır. Bu imkân sadece bir eğitim olma noktasında kalmamakta, bunun ötesinde hanımların sosyal yaşama kazandırılmasında da önemli bir vazife icra etmektedir.

Her camii ve mescit aslında Mescid-i Nebi'den bir şube, her ilim meclisi de bir bakıma o mescitte icra edilen ilim sohbetlerinden mülhem bir mirastır. Bu sebeple başta imamet vazifesi olmak üzere; din adına faaliyet yürüten herkes büyük bir hassasiyete ve mesuliyet duygusuna sahip olmak durumundadır. Zira birçok meslek, kurumsal ve bireysel sorumluluklar çerçevesinde şekillenmişken; din adına hareket eden kişi ve müesseselerin mesuliyeti kendilerini de aşan bir karaktere sahiptir. O sebeple bu vazifeyi icra eden her fert ve kurum bütün bir İslam toplumunun sorumluluğunu taşıma duygusu ile hareket etmek zorundadır. Elbette ki böyle bir sorumlulukla hareket etmenin ilmî ve manevi her bakımdan çok güçlü olmak gibi bir maliyeti vardır. Bu sorumluluk da ancak böyle bir maliyeti karşılamaya hazır olmakla yerine getirilebilir. Geldiğimiz nokta itibarıyla arzulanılan seviyede değiliz belki ancak en azından hem fert hem de toplum düzeyinde sorunun farkında olmak, üzerine gitmek, bu eksikle yüzleşmek gibi bir kaygımız var artık. Ve bu bile tek başına çok önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Dinimiz vahye dayalı dinlerin sonuncusu ve kemal noktasıdır. Kitap, İslam medeniyetinin ayrılmaz bir parçası ve aynı zamanda taşıyıcı unsurudur. Bu hakikati dikkate alarak Müslüman kitapla olan ilişkisini yeniden gözden geçirmeli ve bu ilişkide aksayan yönleri belirleyip tamir etmelidir. Çünkü böyle bir hassasiyet herkesten çok Müslümana yakışan bir davranış olacaktır. Kaldı ki içerisinde ilme, idrake, tefekküre ve akletmeye en çok vurgu yapılan kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Böyle bir

kitabın muhatabı olup gereğini yapmamak ise asla bir Müslümanın sergileyeceği tavır olamaz.

İslam medeniyetinin en güçlü olduğu dönemler hiç şüphesiz ilme, sanata, edebiyat ve hikmete hak ettiği değerin verildiği dolayısıyla sanatkâr, mütefekkir, şair ve âlimlerin önde tutulduğu dönemlerdir. Tefekkürün iş gördüğü, ilim ve sanat adamlarının eserler verdiği yıllarda İslam toprakları yedi veren mümbit topraklar gibiydi. Ancak ne zaman ki Müslümanlar hikmete olan aşkını ve bağlılığını kaybetti, işte o andan itibaren gerileme ve çözülme baş gösterdi. Aslında bu her millet ve medeniyet için geçerli olan bir durumdur ve dolayısıyla sadece İslam medeniyeti için söz konusu edilecek istisnai bir husus değildir. Fakat biz yine de meselenin bizi ilgilendiren bu yönüne duyarlı olmak durumundayız.

İlim beşikten mezara tüm bir hayatın mesaisine talip olan bir eylem olarak çıkar karşımıza peygamberin dilinde. Öyle ki başka hiçbir eyleme bu denli uzun bir meşguliyet süresi biçilmemiştir. Yine ilim, mesafelerin engel tanımadığı bir emel olarak çıkar karşımıza Peygamber (s.a.s.)'in dilinde. Zira Çin'de bile olsa alınıp gelinmesi gereken yitlik bir maldır Müslüman için o. Diğer taraftan peygamberlere varis olmanın bir aracıdır ilim. İlim sayesinde ki dinî geleneğimiz içerisinde sadece âlimler peygamberlere mirasçı olarak kabul edilmiştir. En kutsal değerler uğrunda verilen cana eş tutulan hatta ondan da üstün görülen bir eylemdir ilimle iştigal etmek. Çünkü nefsin tezkiyesi, onunla mücadele, kutsal olanı bilme, ona değer atfetme, nihayet o değerler uğrunda fedakârlık yapabilme duygusunun inşası da yine ve ancak ilimle elde edilebilecek bir vasıftır.

İlme bu kadar değer atfeden; mescitleri inşa, ihya ve imar etmeyi mümin olmanın delili sayan bir inanca gönül vermişler olarak bizler ne yapacağız öyleyse? İnancımız ehliyet ve emanet mefhumlarına son derece önem atfetmiştir. İdeal olan, ehil olanın emanet duygusu ile vazifesini icra etmesidir. O sebeple

her şeyden evvel üzerindeki vazifeyi bir emanet şuuruyla taşıyabilecek evsafıta ehliyet sahibi din gönüllüsü kadrolarımızı çok daha güçlü bir hâle getirmeliyiz.

Hangi anlamda tefsir veya tevil edilirse edilsin “oku” emrine muhatap bir inancın bağlıları olarak bu emrin icra edildiği mekânları yeniden bu ruha uygun olarak tesis etmeliyiz. Yeni camii ve külliye başta yer seçimi ve tasarımı olmak üzere günümüz ülke koşulları, eğitim anlayışı, dolayısıyla eğitimde kullanılan materyaller de göz önünde bulundurularak inşa edilmeli, tarihî eser statüsündeki mabetler hariç eski yapıların tadilatı da buna göre planlanmalıdır. Yine bu çerçevede camilerin ve etrafındaki müstemilatın okuma bölümlerindeki rafları, alanında uzman kişilerden de destek alınmak suretiyle gözden geçirilmeli, güncel sorunlar da dikkate alınarak hazırlanmış güvenilir kaynaklarla tahkim edilmelidir. Yine ülkemizin çalışma ve mesai düzeni dikkate alınarak cami hizmetlerinden azami derecede istifade edilebilmesi için yeni birtakım önlem ve tedbirler alınmalıdır.

Camii ve etrafında teşekkül ettirilen sosyal mekânlarda hizmetlerin verimini arttırmak için diğer kurumlarla olan mevcut ilişkiler daha da geliştirilmelidir. Özellikle camii ve cemaat dışında sosyal hayata fazla intibak etmeyen vatandaşlarımıza, mütehasis kurum mensuplarınca organize edilecek faaliyetlerle yerinde hizmetler sunulabilmelidir. Yine gün boyu açık tutulan camilerde etkinliklerin çeşitleri artırılarak toplumun bu mekânlarla olan manevi bağı çok daha güçlü bir hâle getirilmelidir.

Son olarak şunu da ifade edelim ki; insan maddi donanımından ziyade akli ve manevi yönüyle öne çıkan ve dolayısıyla maddi ihtiyaçları yanında manevi tatmine de gereksinim duyan bir varlıktır. Bu sebeple toplum bireylerinin bu ihtiyaçlarının doğru mekânlarda, doğru kişiler tarafından karşılanmasına özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu yapılmadığı tak-

dirde insanımız kendisinde beliren bu ihtiyacı yanlış adreslerde gidermeye çalışacak ve bunun neticesinde ileride milletin ve devletin başına sorun açacak birçok durum ve yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır. Böyle acı verici bir neticeyle yüz yüze gelmemek için imkân ve gayretlerimizi bütünüyle seferber etmeli, samimi bir şekilde çalışmalıyız. Bu gayret ve samimiyeti gösterdiğimizde başarının gelmesi mukadderdir. Zira İslam'ın kadim geleneğinde bu noktada bize ilham olacak, motivasyonumuzu arttıracak oldukça fazla örnek ve başarı mevcuttur.

Hayat, okumaktan ve böylece idrak etmekten ibarettir. Camide insanın kendi kitabını okurken Allah'ın evinde olduğu Şuurunun sentezlenmesi, nice idrak kapılarının açılmasını sağlayacaktır. Camide hat levhasındaki bir harfte veya çiniye işlenmiş bir lâlede okunabilecek nice satırlar vardır...

Kültür ve Medeniyetimizin Gelişiminde İnsan, Cami ve Kitap

Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
*Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Din Psikolojisi AD Öğretim Üyesi*

“Kitabını oku”¹ İlahî emrine muhatap olan bir milletiz.

Demek ki hepimizin bir kitabı var, demek ki hepimiz aslında bir kitabız. Hz. Peygamber Efendimize (s.a.s.) gelen ilk vahiy de “oku” maktan² bahsediyor. Devam eden âyetlerde okumanın “insan” olmakla ilişkisi kurulmaktadır. İnsan olan herkes öncelikle kendisini okumalıdır; yaratılmasını okuması gerektiğini fark edenler, kâinatı ve hayatı birleyen bir kitabın varlığıyla karşılaşacaklardır. İşte farkındalık düzeyi yüksek olan bu insanlar, medeniyetin gelişmesinde etkin olmaktadır.

Kitabımızı en verimli şekilde nerede okuyabiliriz? İslam Medeniyeti'nin yeni halkasının ilk tohumun yeşerdiği Hira'da... Kâbe-i Şerif'te ve o mekânın ruhuyla inşa edilen Allah'ın evleri (beytullah) olan camilerimizde... Hayat, okumaktan ve böy-
lece idrak etmekten ibarettir. Camide insanın kendi kitabını okurken Allah'ın evinde olduğu şuurunun sentezlenmesi, nice idrak kapılarının açılmasını sağlayacaktır. Camide hat levhasındaki bir harfte veya çiniye işlenmiş bir lâlede okunabilecek nice satırlar vardır... Aynı zamanda caminin kitaplıklarında bu satırları şerh etmemize katkı sağlayacak yeterli düzeyde kitaplar da olmalıdır.

1 el-İsrâ, 17/14.

2 el-'Alak, 96/1.

Yeryüzünde ilim ve kültür, ilâhî bilgi ve bu bilgileri içeren bir kitapla başlamıştır. İdrakimizi kâinatın engin boyutlarına kitaplardaki bilgiler ile yükseltebiliriz. İnsan ancak kitapların satır aralarını okuyabilme kabiliyetine ulaştığında bu bilgilerden gerektiği gibi istifade etmiş olacaktır. Çünkü kitap, aynı zamanda bir kimliktir. Onun derûnuna vâkıf olmak, kitabın dünyasına ve bu dünyanın beslendiği ötelere ötesi âleme sırdas olmak demektir. Arif Nihat Asya, içerdiği anlam açısından kitap ile mihrabı birlikte değerlendirmektedir:

“Bizde ayrı sayılmaz bir kitap, bir mihraptan;
Ki uğuldar kubbemiz, ‘Oku’ diyen hitaptan!”

Yaratılış deryasında, düşündüğünü ve hissettiğini yazma yeteneği sadece insana bahşedilmiştir. Yazmak nasıl uzun soluklu bir serüven ise insanın kendi varlığı da bir o kadar muammadır. Sır dünyaları içinde seyreden insanın bizatihi kendisi de sırdır. Bu yönüyle yazmak, yazarın kendi dünyasını deşifre etmesi demektir. Ancak bu yazma sürecinde insanın iradî yönünün hangi oranda olduğu tartışmalıdır. Acaba insan sadece belli bir birikimden sonra kalbinden veya zihninden taşan sızıntıları mı yazıyor? Veya insan yazarken zihnî anlamda elde ettiği birikiminin ötesinde kalbî anlamda derin potansiyellerini mi kullanmaya başlıyor?

Bu soruların cevapları, insanın kendisini tanıması ve sonrasında da kendi sınırlarını aşması sürecinde belirginleşmeye başlayacaktır. Kendini tanıma sürecinin kişiye özgü tecrübeler sonucu gelişeceğini düşünürsek, söz konusu cevapların da insanın kendi iç dünyasına kıvrılabilmesi ölçüsünde netlik kazanabileceğini söyleyebiliriz. Çünkü kendini aşmak, zaman ve mekân kayıtlarının ötesinde sonsuzluğu yaşamak demektir. Bir kişi ideali ve inancı uğruna dîvâne olmuşsa, ilâhî ve uhrevî sınırlarda coşmaktadır.

Bu yönüyle gerçek yazar, kutsî kaynaktan gelecek olan veya kendi derûnundaki ontolojik bilginin neşet etmesiyle manevî

ilimleri idrak edebilen, bu ilimleri kalbinde barındırabilen, onları analiz ve sentez yoluyla dünyevî formlara dökülebilen kişidir. Yazının veya eserin oluşum sürecinde mutlak kaynaktan gelen ilâhî boyut, tûmdengelim tarzıyla aktarılırken, yazarın kalp ve akıl birlikteliğiyle formel düzeydeki çabası tümevarım tarzında olmaktadır.

İnsanın kendisini keşfetmesinin pek çok yolları vardır. Yazı yazmak da bu yollardan biridir. “Küp içindekini sızdırır” misali insan da kendi kalbinden neşet edenlerle yüzleşmektedir. Yazılanları okumak ise yazan insanları tanımak demektir. Aslında bakış açımızı biraz daha genişletirsek, yazılan kitaplar, bir veya birkaç insanın değil, insanlığın ortak hikmet ve irfanının tezahürüdür.

Sultan Veled’in Fihî Mâfih isimli eserinde, insan, güneş ışığında görülebilen bir toz zerresi kadardır diye ifade edilir. Ancak bu zerrenin taşıdığı muhteşem yükü tahayyül edebiliyor musunuz? Zerrede bulunan latif özlerden dolayı, insanı keşfetmenin evreni keşfetmek olduğunu söyleyebiliriz. Evet, evrenden insana yol vardır ama insanın yazdıklarından kâinata açılmak, sonsuzluk kapısını aralamaktır.

Ruhlarımızda derin izler bırakan eserlere baktığımızda bu metafizik ruhun ilmek ilmek işlendiğini görürüz. Söz konusu metafizik ise aynı zamanda fiziğin içinde olan, yani gölge değil gerçek olan asıl âlemin ruhlarımızdaki esintileridir. Bundan dolayıdır ki yazdıklarımızın ne kadarının kendi zihnî algılamamıza bağlı olduğunu düşünmeliyiz. Yazar ancak, bir mum gibi kendisini, yazdığı eserlerinde kendisi olmak uğruna tüketebilirse o ölçüde her çağ insanını aydınlatarak ölümsüzleşebilecektir.

Zaman zaman söylendiği gibi, insanın temel iki özelliği vardır. Bunlardan birincisi, kendi tercihleri ve iradesiyle bireysel davranışlarda bulunabilmesi, diğeri ise bir toplum içerisinde yaşaması zorunluluğundan dolayı toplumsal davranışlar sergilemesidir. Bu sıralamadaki bireysellik önceliklidir, yani alt

yapıyı kişiye özgü davranışlar belirlerken, üst yapıyı toplumsal normlar ve idealler belirler.

İnsanın hem kendi varoluşunun anlamını gerçekleştirebilmesi, hem de içinde yaşadığı toplumda ideal insan olabilmesi yani toplumuna ve tüm insanlığa bilgi, davranış ve değer olarak katkılarda bulunabilmesi için üç ögenin birlikteliği öngörülmektedir: okumak, düşünmek ve fikir alışverişinde bulunmak.

Aristo'nun ifadesiyle, okuyup yazanla okumayan arasındaki fark, ölü ile diri arasındaki fark gibidir. Çünkü okumak, hayatın kabuğunu yeniden çatlatmaktır. Hayat sürekli gelişen açılımlarla devam edegelmektedir. Bu gelişim sürecinde kitaplarımızın bizlere kazandırdığı bilgi, hikmet ve irfanla yerimizi alabilirsek kültürümüzü geliştirme ve geleceğe taşıyabilme misyonumuzu yerine getirmiş olacağız.

Benjamin Franklin'e göre, bir ülkede okumaya karşı istek artmadıkça, gaflet ve bu gafletten doğacak felaket azalmaz. Peki, niçin bazı insanlar veya bazı milletler çok okuyor da diğerleri okumuyor? Bu sorunun pek çok farklı cevapları olabilir. Ancak söylenebilecek bütün cevapların ortak kaynağı, insan olarak sizin veya toplum olarak herkesin gelecek dünya ve medeniyet tasarımına yönelik bir derdinin olup olmadığıdır. Çünkü insan dertten okur. Millet in de derdi ne kadar çoksa o kadar okur, kendi maneviyatı ve bilinciyle meşgul olur.

Osmanlı, kültür ve medeniyetini kütüphaneler dolusu eserleriyle, sadece bölgesinde değil tüm dünyaya tanıtmış ve ayrıca sevdirebilmiştir. Böylece Osmanlı, ilim, kültür, irfan ve medeniyette tarihe tanıklık ederek insanlığa örnek olmuştur. Bu neslin torunları olarak ülkemizdeki kitap okuma oranlarının bütün imkânlarımıza rağmen hâlâ yeterli düzeyde olmaması, başta aydınlarımız ve yöneticilerimiz olmak üzere okuma-yazma bilen herkesi düşündürmelidir.

Dertlenmek, işte asıl sorun bu... Necip Fazıl Kısakürek, çilesi çekilmemiş, bedeli ödenmemiş, derinlikten yoksun

olarak sloganlaşmış her türlü yaklaşıma şu beyitleriyle karşı çıkmaktadır:

“Lafımın dostusunuz, çilemin yabancıısı
Yok mudur sizin köyde çeken fikir sancısı.”

İnsanın ve toplumun, içinde yaşanılan zamanın sıkıntılılarıyla dertlenmesi ve çözüm yolları için çareler düşünmesi ve geleceğe yönelik beklentilerin yüce bir ideale dönüşebilmesi, bir medeniyet problemi olarak ele alınmalıdır. Hem bedeninizle hem de ruhunuzla içerisinde yaşadığınız medeniyet havzasının geçmişi, bugünü ve geleceğiyle ilgili fikrî planda gayretlerimiz yoksa günübirlik yaşıyoruz demektir. Böyle bir insanın statüsü ve maddî durumu ne olursa olsun sonuç değişmez. Alman düşünürü Goethe, üç bin yıllık geçmişinin hesabını yapamayan insanın, günübirlik yaşamaya mahkûm olduğunu belirtmektedir. Unutmayalım ki, tarihi derinliği olan kültür ve medeniyetimizin gelişmesi, kitaplarda, zihinlerde ve kalplerde bulunan hislerin ve fikirlerin hayatımızda işlerlik kazanması ile mümkündür.

Ayrıca toplumun temel dinamiklerinin zemini olan kültürün, ifade edildiği ve yaşatıldığı maddî ve manevî unsurları vardır. Kültür ve medeniyetin yapıcısı olan insanın ruh dünyası, manevî bir faktör olarak kabul edilebilir. Maddî unsurların başında ise, sanatın bizatihi kendisi ve sanatın ürettiği eserler ile kültürü bağrında barındıran kitaplar gelmektedir. Kültür, gelecek nesillere öncelikle kitaplar ve sanat eserleri ile aktarılabilir.

Kültür ve medeniyet, kendisini oluşturan maddî ve manevî unsurların birlikte değerlendirilmesiyle anlam kazanır. Pletcher’in şu sözü kanaatimizi desteklemektedir: “Yetişen zekâları kitaplarla beslemeyen milletler hüsrana mahkûmdurlar.” İnsan, zihin dünyasını kitaplar ile olgunlaştıracaktır. Kitaplar ile örülü bir dünyada, içinde yetiştiği toplumu ve çağı değerlendirebilen kaliteli insan, üreteceği kalıcı eserler ile tarihte yer alacaktır.

Hız. Ebûbekir (r.a.), kitapların akıllı kişilerin bahçeleri, faziletli kişilerin güzel kokulu çiçekleri olduğunu söylemektedir. Kitaplar, hangi kültürde ortaya çıkmışlarsa o kültürün birer bahçeleridir. Kitapla diyalog kuran, hatta hayatını onunla öğretilen insan, meyvelerini yetiştirebileceği bahçesine kavuşmuş demektir. Evimizde veya camimizde bir kitaplığımız varsa, aynı zamanda güzel kokulu çiçeklerin olduğu bir bahçeye sahibiz demektir.

Kitap, hürmet ister. Kitap, sadırlardan satırlara aktarılanlardır; dolayısıyla satırlar sadırların izleridirler. Kitap, ideallerle donanmış insanın yüce hedeflere varmasını sağlamaktadır. Cemil Meriç'in satırlarına giren şu anekdota dikkat edelim: "San Cassino'da çile dolduran Machiavelli, akşamları kütüphanesine girerken kirli elbiselerinden sıyrılır, bir tacidarın huzuruna çıkar gibi özenle giyinirmiş. Sonunda kendi de kitap oldu."

Kitap, insana yeni ufuklar açar. Bir başka ifadeyle, elimize aldığımız kitabı yazan kişinin ufuklarında dolaşmamızı sağlar. Her kitap bir tecrübenin ürünüdür. Yazarların yaşadığı tecrübelerin idraki, insanı ufuklar ötesi sonsuzluğa kadar götürebilir. Kitap aynı zamanda zihnimizdeki donmuş fikir ve değerleri çözerek hayatımıza yeniden katabilendir. Kitap okumak, hayatın kabuğunu yeniden çatlatmakta ve idrakimizi geliştirmektedir. Böylece değerimiz, okuduğumuz kitapların değeriyle ölçülebilmektedir.

Dolayısıyla kitap okumak için asıl hedefimiz, kendilik bilinci yüksek ve dahi irfanıyla kalbini tezyin etmiş örnek yazarları keşfetmek olmalıdır. Bizlerin ruh iklimimize seslenebilen yazar, bizlere okumayı da sevdirebilir. Umberto Eco'nun dediği gibi, örnek okur ancak örnek yazarı keşfettiğinde ve onun kendisinden istediklerini anladığında (ya da yalnızca anlamaya başladığında) tam anlamıyla örnek okur hâline gelecektir.

Camilerimiz, şehirlerimizin ve dolayısıyla şehri inşa eden medeniyetimizin merkezleridir. Kitap okumanın ve ilim sahibi

olmanın da bir ibadet sayıldığı dinimizde, âlimin mürekkebinin şehidin kanından üstün sayıldığı İslam kültüründe cami, bir kitap bahçesine dönüşmelidir. Bu cennet misali bahçede insan, âsûde bir şekilde sükûnete kavuşabilir. Cami, aynı zamanda hayatın anlamının sorgulanabildiği ve/veya soluklanabildiği bir mekândır. Camideki kitaplar, insanın kendisini ve hayatı sorgulama sürecinde en büyük dayanak noktaları olacaktır. Bu kitapların insan ruhuna getireceği ferahlık, bahçelerdeki rengârenk çiçeklerin varlığının kalbimize yansımaları gibidir.

Müslümanların hâkim oldukları ilk kentin adının 'medeniyet' kelimesinin bağlı olduğu kökten gelen 'Medîne' olarak isimlendirilmesi bunun en çarpıcı göstergesidir. Bu alanda her kültürel faaliyet önemli olmakla birlikte Müslümanların gerçekleştirdiği üç faaliyet öne çıkmaktadır: Kitap, mescit ve şehir.

İslam Medeniyetinin Temelleri

-Kitap, Mescit, Şehir-

Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ
Diyanet İşleri Başkanlığı
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Müslümanların büyük gayretleri sonucu meydana gelen askerî ve siyasi yayılma, kültürel gelişmeyi ve İslam medeniyetinin ilk nüvelerinin oluşmasını beraberinde getirdi. Tarihe sadece bir savaş ve fetih süreci olarak bakılmadığında, bu savaş ve fetihlerin arasında bulunan geniş zaman dilimlerinde muazzam gelişmelerin yaşandığı açıkça görülebilir. Aslında tarih bu bakış açısıyla değerlendirilirse, zamanın büyük kesiminin barış dönemi olduğu ve buna nispetle çok kısa diyebileceğimiz bir zaman diliminin savaşa ayrıldığı açıkça müşahede edilebilir. Söz gelimi Hz. Peygamberin yaptığı savaşların, 63 yıllık ömrünün ve 23 yıllık peygamberlik döneminin yüzde kaçına tekabül ettiğini hesapladığımızda, savaşlara ayrılan zaman diliminin çok az olduğu gerçeği karşımıza çıkar. Ama ne yazık ki, tarihi dönemeçler büyük ölçüde savaşlarla belirlendiği için küçük bir zaman dilimini işgal etmekle birlikte, âdeta tarihin temel taşlarını oluşturduğu gözleminden hareketle tarih yazımı büyük ölçüde savaşlarla şekillenir.

Ancak İslam tarihi incelendiğinde, barış dönemlerinde İslam'ın insanlar arasında yayılmasının daha hızlı olduğu bir vakiydir. Söz gelimi Hudeybiye Barış Antlaşması'nın yaşandığı iki yıl içinde bütün Arap yarımadasına İslam tebliği ulaşmış, başta İran ve Bizans olmak üzere dönemin önemli devlet adamlarına

mektup yoluyla İslam daveti iletilmişti. Ancak tebliğin bu genişliğe ulaşmasının arkasında ve altında savaşa elde edilmiş bir güç ve itibarın yattığını da göz ardı etmemek lazımdır. Bununla birlikte İslam isminin ‘barış’ ve ‘esenlik’ anlamında olduğu gibi temel amaç savaş değil barıştır ve barışı yaşatmaktır. Yukarıda söz konusu olan Hudeybiye Barış anlaşması, aleyhte hükümler içermesine rağmen hayata geçirildi ve Müslümanlar tarafından sonuna kadar hükümlerine sadık kalındı. Ne zaman ki, bu barışın hükümleri Mekkeli müşrikler tarafından ihlal edildi, o zaman geçersiz hâle geldi. Barış dönemi niçin önemlidir ve korunmalıdır? Bu sorunun en güzel cevabı yukarıda da kısmen değinildiği gibi, kültür ve medeniyet faaliyetlerine imkân vermesidir.

Nitekim ilk yıllardan itibaren Müslümanların ortaya koyduğu kültür ve medeniyet faaliyetleri hem İslam’ın yayılmasında hem de Müslümanların bir medeniyet kurucusu olarak tarih sahnesindeki yerlerini almalarında etkili oldu. Müslümanların hâkim oldukları ilk kentin adının ‘medeniyet’ kelimesinin bağlı olduğu kökten gelen ‘Medîne’ olarak isimlendirilmesi bunun en çarpıcı göstergesidir. Bu alanda her kültürel faaliyet önemli olmakla birlikte Müslümanların gerçekleştirdiği üç faaliyet öne çıkmaktadır: Kitap, mescit ve şehir.

1. Kitap

Hz. Peygamberin, daha sağlığında vahyi, vahiy kâtipleri vasıtasıyla kayda geçirmesi ve yazılı belgeler hâline getirmesi, onun yazılı kültüre verdiği önemi gösterir. Bu şekilde bir eğitimden geçen sahabe, Hz. Peygamberin vefatından sonra bu yazılı belgelere dayanarak Hz. Ebubekir döneminde Kur’an’ın toplanması (cem) ve kitap (Mushaf) hâline getirilmesini gerçekleştirdi. Hz. Osman döneminde bu Mushaf, istinsah suretiyle çoğaltılarak bütün Müslümanların istifade etmesi için Kûfe, Basra, Medîne, Mekke, Mısır, Şam, Bahreyn, Yemen ve Cezîre

gibi çeşitli merkezlere gönderildi. Emevîler döneminde Kur'an yazımı hızlandı, buna paralel olarak yazı kalitesi ve yazma sanatı gelişti.¹ Kolay ve doğru okuma yönünde çeşitli adımlar atıldı ve çok farklı yazı türleri doğdu. Bunu, I/VII. asrın başlarında Hz. Peygamberin sözleri, hareketleri ve uygulamalarını ihtiva eden hadislerin toplanması takip etti. Hadislerin toplanması (tedvîn) faaliyeti Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz tarafından resmi hâle getirildi ve Kur'an'ın yanında İslam'ın ikinci kaynağı olan sünnet böylece kayıtlara geçirilmeye başlandı.² Bu araştırma ve derleme merakı sonraki yıllarda artarak devam etti. İlk yüzyılda Emevî halifelerinin desteği ile Yunanca, Süryanice ve Farsça'dan çeviriler yapıldı. Ünlü bilim adamı Fuat Sezgin Türkiye Bilimler Akademisi'nde verdiği konferansta şu tespitte bulunur: "Daha ilk yüzyılda okuma yazma ilgisi salgın bir hastalık gibi tüm İslam dünyasını etkiledi. Ben kişisel olarak, aynı yüzyılın sonuna doğru İslam dünyası içinde gelişen okuyup yazar sayısının o çağdaki başka hiçbir yerle kıyas kabul etmez bir düzeye ulaştığına inanıyorum."³ Yukarıda değinilen hadis toplama geleneği, Müslüman ilim adamlarında bilginin, hocadan sağlam bir şekilde alınmasını ve ekol disiplini beraberinde getirdi. Böylece bir bilginin hangi kaynaktan ve ne şekilde alındığı tam olarak biliniyordu. Yine Sezgin'in kanaatine göre İslam dünyasında çok erken dönemde ele alınan bir problemi sistematik olarak okuyucuya sunan kitap tipi Avrupa'da ilk defa XVII. belki XVIII. yüzyılda ortaya çıktı.⁴

İlmin İslam'ın ilk yıllarında nasıl yayıldığını ise Ahmed Emin şöyle ifade eder: "Birçok ülkenin fethinden sonra sahabe

-
- 1 Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi ve İmlası*, Ankara 2004, s. 48-83, 301-339.
 - 2 İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi* (nşr. İbrahim Hatiboğlu), İstanbul 2002, s. 62-68.
 - 3 Fuat Sezgin, *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, TÜBA, Ankara 2004, s. 24.
 - 4 Fuat Sezgin, *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, s. 38.

bölgelere dağıldı. Âlim olan bu sahabîler eğitim-öğretim için yola çıkmışlardı ve bunlar o bölgelerde kurulacak medreselerin çekirdeğini oluşturuyorlardı. Bu âlim sahabîlerin kendilerine özgü şahsiyetleri vardı ve bu şahsiyetlerini kuruluşunda çekirdek rolü oynadıkları medreselere yansıttılar. Abdullah b. Mes'ud Küfe'de, Abdullah b. Abbas Mekke'de, Abdullah b. Amr b. Âs Mısır'da ve Ebü'd-Derdâ Şam'da. Anılan sahabîlerden her birinin, Hz. Peygamberin söylediği, yaptığı ve dinin öğretimi ile ilgili her şeyi bilmesi söz konusu değildi. Çünkü bunlar Hz. Peygamberin bazı sohbetlerinde bulunurken bazılarında bulunamamışlardı; bu yüzden başka sahabîlerin öğrendiği bazı şeyleri kaçırmış olmaları doğaldır. Öyleyse onlardan her biri, bazı şeyleri bilirken bazı şeyleri de bilmiyorlardı. Bu durum, bir bölgede bulunan hadislerin diğer bölgelerde bulunmaması gerçeğini gündeme getirdi. Sahabeyi, tabiînden olanlar takip ettiler ve ilim sancağını yükseltmede onların yerini aldılar. Onlardan birçoğu diğer bölgelerde kendilerinde bulunmayan bilgilerin olduğunu fark ettiklerinde, onu elde edebilmek için çok sayıda yolculuğa çıktılar. Dönemin âlimleri için sürekli bir hareket söz konusu idi. Mısırlı Medine'ye, Medineli Küfe'ye, Kûfeli Şam'a, Şamlı ise birinden ötekine gidip-geliyordu. Böylece onlar İslam yurdunda ilmî birliği sağlamaya çalışıyorlardı. Bunun sonucunda, sahabenin farklı şahsiyetlere sahip olmasından kaynaklanan farklılıklar en aza indirildi. Tabiînden tebe-i tabiîn görevi devraldı ve öncekilerin metotlarını sürdürdü.⁵ Böylece ilmin bütün İslam coğrafyasına yayılması sağlanmış oldu. Anılan ilim merkezlerinde temerküz eden âlimler ve yetiştirdikleri öğrenciler vasıtasıyla büyük bir İslam kitaplığı oluştu. Yangın, sel ve deprem gibi doğal olaylar, harpler gibi insani hadiselerde birçok kitap yok olmasına rağmen hâlâ İslam kitaplığı hatırı sayılır bir hacmi ve önemini korumaktadır. Bu yüzden İslam medeniyetine kitap medeniyeti demek yanlış olmaz.

5 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire ts. Mektebetü'n-Nahda el-Mısriyye, s. 192

2. Mescit

İkinci önemli kültür faaliyeti ise yine Hz. Peygamberin sağlığında başlayan ve İslam kültür merkezi işlevi gören ‘mescid’ inşasıdır. Mescidin diğer ve önemli bir işlevi ise, İslam toplumunun oluşmasında, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasında oynadığı roldür. Bu önemine binaen Hz. Peygamber Medine’ye varır varmaz devesinin ilk çoktduğu alana, satın almak suretiyle, bir mescit inşa ettirdi ve inşaatın her safhasında fiilen görev aldı. İlk yapılan bu mescit bir ibadet mahalli olmasının yanında, askerî, idarî ve sosyal işlerin müzakere edildiği; yabancı elçi ve konukların karşılandığı; bazen de çeşitli gösteri ve müsabakaların düzenlendiği bir mekân fonksiyonu gördü. Mescidin yanına hurma dallarıyla örtülü olarak yapılan Suffe ise fakirlerin barınağı olmasının yanı sıra bir eğitim ve öğretim yeri olarak işlev gördü. Çünkü burada okuma-yazma ve Kur’an öğretmek üzere öğretmenler görev yapıyordu. Sahabeden Ubâde b. Sâmî bunlardan biridir.⁶ Aliya İzzetbegoviç’in ifadesiyle, “Mescid-i Nebevî ‘Rabbinin adıyla oku’ diye Kur’an’ın ilk ayeti ile istenen dinle bilimin bütünleşmesinin teknik bakımdan gerçekleşmesini”⁷ sağladı. Bu özelliği ile Peygamber Mescidinin (el-Mescidü’n-Nebevî) gelecekte yapılacak mescit, han, hamam, medrese, tekke/hankâh ve aşevinden müteşekkil ‘külliye’lerin ilk örneği olduğu açıktır. Bu başlangıç Müslümanlara her gittikleri ve kurdukları şehirlerde ilk olarak mescit ve müştemilatını yapma geleneğinin oluşmasını sağladı. Böylece her şehirdeki mescitler, müştemilatı ile birlikte birer eğitim ve kültür merkezi fonksiyonu icra etmeye

6 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), Ankara 2003, I, 767-773; Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2005, s. 109-118; Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyet ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul 1999, s. 295-297; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2004, s. 133-139.

7 Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam* (trc. Salih Şaban), İstanbul 1993, s. 243.

başladı. Tarihte ve günümüzde inşa edilen mescitler, külliyeler o ilk mescidin bütün dünyaya yayılmış örnekleridir.

3. Şehir

Üçüncü önemli kültür faaliyeti ise İslam medeniyetinin zeminini teşkil eden şehir kurma faaliyetleridir. Hz. Peygamberin bir köy olan Yesrib'i şehir (medîne) hâline getirmesi, onun terbiyesi altında yetişmiş sahabe için belirleyici oldu. Hz. Ömer döneminde kurulan Basra, Kûfe ve Fustat şehirleri İslam kültürünün yayılmasının ve medeniyet projesinin hayata geçirilmesinin zeminini teşkil etti. Başlangıçta ordugâh olarak kurulan bu şehirler Hz. Ömer'in orada inşa edilen mescitlere Medine'den özellikle bilgi ve kültürleri ile öne çıkan sahabileri göndermesi ile birer ilim ve kültür merkezi hâline geldi. Özellikle Hasan-ı Basri'nin Basra'da, Ebû Hanife'nin Kufe'deki faaliyetleri bu açıdan kayda değerdir. Bu faaliyetler sahabe döneminde başlamıştı; nitekim Ebu Hanife'nin Kufe'deki faaliyetinin temelini Kufe mescidinde sahabeden Abdullah b. Mes'ud'un başlattığı ders halkası oluşturur. Bu dönemde 'İslam şehri' olarak anılan şehirleri Mekke Medine gibi Kutsal şehirler, Basra, Kufe, Fustat, Kayrevan, Kahire gibi yeni kurulan şehirler ve Şam, Semerkant ve Buhara gibi kurulu olarak devralınanlar olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür.⁸

Cami merkezli kurulan şehirlerde camiler yukarıda geçtiği gibi, sadece bir ibadet mahalli değil aynı zamanda ilim meclisleri görevi de gördü; yanlarına inşa edilen medreseler ve tekke/hankâhlar ile eğitim, kurumsal bir yapıya kavuştu. Nitekim bir batılı yazarın "Müslüman kentleri, camilerin yanında yer alan medreseleriyle, düşünce zirveleridir."⁹ demekten kendini alamadığı görülür. Yazarın anlattığına göre İslam kentinin

8 Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, s. 82; Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As*, Ankara 2001, s. 275-277.

9 Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri* (trc. M.A. Kılıçbay), Ankara 2001, s. 101.

merkezinde Cuma namazlarının kılındığı bir cami yer alır. Bu cami âdeta şehrin kalbi gibidir, her yol oraya çıkar. Anadolu kentlerinde bu camiye ‘ulucami’ ya da ‘camî-i kebîr’ isimleri verilir. Merkezde yer alan bu caminin yakınlarında çarşı (sûk) bulunur. Çarşı, hanlar ve düzenli bir şekilde yerleştirilmiş dükkânlardan oluşur; bitişiginde veya içinde hem dışarıdan gelen tüccarlara hem de şehir ahalisine hizmet veren hamamlar yer alır. Zanaatkârlar cami merkez olmak üzere daireler halinde yerleşirler. Camiye en yakın itriyatçılar, buhurcular, sonra kumaş ve örtü satılan dükkânlardır; bunları mücevherciler, gıda dükkânları takip eder. En sonda ise dericiler, ayakkabıcılar, demirciler, çömlekçiler ve eğirciler bulunur.¹⁰

Bu özelliklerde kurulmuş ve hâlâ güzelliğini ve canlılığını yitirmemiş en büyük İslam kentleri, yeni kurulmuş bulunan Bağdat, Samarra, Basra, Kahire, Şam, Tunus, Merakeş ile kurulu olarak Müslümanların eline geçip birer İslam kültür merkezlerine dönüşen Şam, Semarkant, Buhara, Merv, Nişabur, Belh, Kurtuba/Cordoba, İsbiliye/Sevilla ve Gırnata/Granada şeklinde sayılabilir.¹¹

Söz gelimi IV./X. yüzyılda İslam coğrafyasında metropol diyebileceğimiz on altı emsar, yetmişin üzerinde eyalet, eyalet şehirleri ile onlara bağlı nahiyeler ve köyler şeklinde bir idari yapılanma söz konusu idi. Her şehirde şehrin sembolü olan büyük namazgahlar bulunurdu. Namazgahlarda özellikle Cuma ve bayram namazları kılınırdı. Hutbeler genellikle sultanlar veya onların tayin ettiği imamlar tarafından okunurdu. Bazı büyük şehirlerde birden fazla cuma kılınan yerler de bulunurdu. ‘İslâm şehri’ olarak anılan şehirleri üç grupta incelemek mümkündür: Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirler;

10 Ya’kubî, *Kitâbü’l-Büldân*, s. 310; Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, s. 100-101.

11 İslam şehirleri ile ilgili bk. Ya’kübî, *Kitâbü’l-Büldân*, s. 231-373. (Bu eserin Türkçe tercümesi, Ya’kubî, *Ülkeler Kitabı*, trc. Murat Ağan, İstanbul 2002, Ayışığı Yayınları).

Basra, Kufe, Fustat, Kayrevan, Kahire gibi Müslümanlar tarafından kurulanlar; Şam, Semerkand, Buhara, Kurtuba, Gırnata ve Merakeş gibi kurulu olarak devralınanlar.

Anadolu şehirlerini ayrıca anmak gerekir. Bugün Anadolu kentleri hâlâ önemini korumaktadır. Barındırdıkları tarihî eserlerle eski ihtişamlarını yansıtmaktadır. Konya, Sivas, Kayseri, Malatya, Diyarbakır, Şanlıurfa, İznik, Bursa ve daha adını sayamadığımız şehirler, merkezlerindeki ulucamiler ve camilerin etrafındaki çarşılarla İslam kentidirler. Bu kentler içerisinde bedesten bulunduranlar dünya şehri unvanını da hak etmektedirler. Çünkü bedestenler içinde bugünün bankalarına benzer kiralık kasalar ve mal ambarları bulunurdu. Kapıları sağlam ve giriş çıkışlar bekçilerle kontrol altında tutulurdu. Bu şekilde yapılmış olan bedestenler, ülkeler arası ticaret kervanlarına konaklama imkânı sunarlar ve ticaretin canlanmasına katkı sağlardı.

Sonuç

İslam medeniyetinin, Hz. Peygamberin Yesrib'i Medine hâline getirmesiyle başladığını söylemek mümkün olmakla birlikte, onun peygamberler zincirinin son halkası olduğunu düşündüğümüzde aslında bu medeniyetin Hz. Âdem ile başladığını ifade etmenin daha isabetli olacağı açıktır. Öyleyse bu medeniyetin insanlık tarihi kadar bir derinliği vardır. Kur'an'da ifade edildiği şekliyle ilk mescit ve mabet Kabe'dir (Âl-i İmrân, 3/96). Bunun inşasının Hz. Âdem tarafından yapıldığı yönündeki rivayetlere bakılırsa, mescit ilk insanla birlikte başlamış ve medeniyet içindeki merkezi konumu daha o zaman almıştır. Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'e Allah'ın Kâbe'yi yapmalarını emretmesi Mekke'nin şehir olmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Hz. İbrahim'in "*Rabbim, burayı emniyetli bir şehir yap*" (el-Bakara, 2/126) duası, mescit ile şehrin nasıl birbiri ile bütünleştiğinin ifadesidir. Yüce Allah'ın peygamberleri bir vahiy/kitap ile desteklediği yani onlara gönderdiği vahiy ile bir yol haritası

çizdiği gerçeğinden hareket ettiğimizde kitap, mescit ve şehrin ayrılmaz bir üçlü olduğu gerçeği ortaya çıkar. Çünkü şehir yaşanılan mekân, mescit mekânın merkezi, kitap ise o şehirde yaşamının şartlarını ve kurallarını bildiren bir talimatnamedir. Medeni insan demek kurallara uygun yaşayan ve etrafını da kurallara uygun koruyup gözeten insan demektir. Öte yandan şehir, Hz. İbrahim'in duasında olduğu gibi emniyet içinde yaşanılan temiz bir mekânın adıdır. Diğer bir deyişle şehir bilginin, görgünün ve edebin temsil edildiği, mabetlerinde Allah'ın yüceltildiği, emniyet ve huzurun bulunduğu bir mekândır.

Ŗüphe yok ki, Kur'an-ı Kerim, İslam medeniyetinin kurucu unsurudur. Dolayısıyla İslam medeniyeti aynı zamanda bir 'kitap medeniyeti'dir.

İnsan ve Toplumun İnşasında Kitap

Prof. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU
*Diyanet İşleri Başkanlığı
Başkanlık Müşaviri*

İnsanoğlu, kendi üretip geliştirdiği teknolojiye her geçen gün daha bağımlı hâle geliyor. Teknoloji sayesinde hayat artık daha kolay diyenlere sıkça rastlamışsınızdır; ben bu konuda biraz ihtiyatlıyım. Zira hayatı kolaylaştıran şeylerin ani yokluğu, hayatı allak bullak etmeye fazlasıyla yetecek cinsten. Şurası kesin ki, rahatlık ve konfor bize bazen daha ağır bedeller ödebiliyor. Misal, pek çoğumuz evlerimize asansörle çıkıyoruz, mutfağımız başta olmak üzere bütün odalarımız elektrikli ev aletlerinden geçilmiyor, değil mi? Bütün bu aletler, elektrik varsa işimizi kolaylaştıran, yoksa bir metal ve mika yığınınından ibaret bir çöplük yığını. Diyelim ki, elektrikler kesildi ve saatlerce, hatta günlerce gelmeyecek. Bırakın evin içindeki aletleri, katlara suyu basan hidrofor bile elektrikle çalıştığına göre, uzun süreli bir elektrik kesintisinde hayatımız felç demektir.

Artık kâğıt, kalem ve silgiyi daha az kullanır, dürüst müsvedde bile tutmaz, el yazımızla bir şeyler yazmaz ve karalamaz olduk. Küçük notlarımızı cep telefonlarına, yazılarımızı ve makalelerimizi doğrudan sabit veya dizüstü bilgisayarlara yazıp bir düğmeye basıp kaydediyoruz. Eskiden daktilolarla çektiğimiz neymiş deyiveriyoruz. Hiç unutmam, doçentlik takdim tezimi yazarken doğrudan bilgisayara aktarıyordum cümlelerimi. Bir yanlış düğmeye basmışım, günlerce emek verdiğim, düşün-

rek, tartarak, özene bezene yazdığım yaklaşık kırk sayfayı bir anda kaybettim ve ne yaptıysam bir daha geri gelmedi. Silindi gitti bellekten. Sonrasında yaşadığım üzüntü ve sıkıntıyı tarif edemem, bir hafta kendime geledim. Sonuçta o silinen kırk sayfayı oturup yeniden yazdım, ama ilk ilhamla yazdığım cümlelerimin aynısını bir daha yazamadım. Hadis profesörü rahmetli hocamız Ali Yardım, “Müsveddelerinizi yazarken kurşun kalem kullanın. Beyninizdeki fikirler bir elektrik cereyanı misali kurşun kalemle kâğıda aksın” derdi. Ne kadar haklıymış hocamız, müsveddelerim olsaydı, o kadar üzülmezdim.

Aynı şekilde el yazımızla da oturup iki satır mektup karalamaz, bir bayram tebriki atmaz olduk. Ne bir yakınımızdan, dostumuzdan mektup veya tebrik alıyoruz ne de biz yolluyoruz. Cep telefonları piyasaya çıktı çıkalkı birbirimize derdimizi telefonlar üzerinden anlatıyoruz, keza bayram mesajımızı da cep telefonlarıyla yazıp tuşa basıyoruz ve yolluyoruz. Şöyle diyenleri duymuşuzdur: “Arkadaş ben, cep telefonuyla mesaj atanlara cevap yazmıyorum. Adam arar da sesini duyurur yahu. Beni telefonla arayanları arıyorum ancak!” Doğru söze ne denir?

Bu çerçevede, gelecek nesillerin artık bir fotoğraf albümlerinin olmayacağını da rahatlıkla söyleyebiliriz. Nadir anlarda çekilen, fotoğraf kâğıdına aktarılan, itinayla albümlere yerleştirilen, her biri bir hatıranın izdüşümü olan fotoğraflar da yavaş yavaş tarih oluyor. Geçmişî yâd etmek için arada sırada kâh gülerek kâh hüzünlenererek itinayla tek tek baktığımız fotoğraflarımız vardı bizim, albümlerimizde saklardık. Teknoloji onu da yavaş yavaş alıyor elimizden. Nasıl mı? Şimdilerde cep telefonlarıyla olur olmaz, lüzumlu lüzumsuz çektiğimiz yüzlerce, binlerce fotoğraf karesini bir belleğe kaydedip bir kenara koyacağız ve sonra da unutacağız ve belki zaman içinde de oradan silinip gidecek.

Bütün bunları niye mi anlattım? Sakın bu girizgâhtan teknolojiye düşman olduğum gibi bir sonuç çıkarılmasın. Ben başka bir şey söylemek istiyorum. Teknoloji, tabii ki özünde

kötü bir şey değil; tam aksine, hayatı kolaylaştıran geniş bir ürün yelpazesini önümüze seriyor. Fakat tabir caizse, kaşıkla verdiğini bizden kepçe ile geri alıyor. ‘Teknolojinin nimetleri’ sözünü sıkça duyarız. Aslında bize nimet gibi gelen her bir yenilik, bizden bir değeri söküüp götürüyor. ‘Nimet külfete tabidir’ deyişi burada sanki daha bir acımasız ve menfi anlamda işliyor. Teknolojinin doğaya, tabii hayata verdiği zararları hesaba bile katmıyorum. Kim ne derse desin, teknolojinin bize sunduğu imkân ve fırsatlar, bana bir serap, yanılsama gibi geliyor. Zira teknoloji, elimizdeki ‘somut’ olanı alıyor ve bize ‘soyut’ olanı veriyor; tabii, doğal olanı alıyor, suni, gayritabii olanı sunuyor, yani bizi aldatıyor. Kaybettiklerimiz, kazandıklarımızın yanında neredeyse bir hiç mesabesinde. Zira yitirdiklerimiz geri gelmeyecek.

Teknoloji hayatımızı kuşattığı gibi, beynimizi ve zihinsel melekelerimizi de kendine bağımlı hâle getiriyor. Yemeyip, içmeyip, borç harç demeden, ‘akıllı’ tabir edilen son model telefonlardan birine sahip olmak için çırpınan kimselere sıkça rastlamışızdır. Elinde cep telefonu olmayan gencimiz ve neredeyse çocuğumuz yok maşallah. Küçücük çocuklarının eline doğum günü hediyesi olarak son model telefon verenler de eksik değildir çevremizde. Unutmadığım bir olayı nakledeyim. Oğlumun okulunda henüz ilkokul birinci sınıfta okuyan bir çocuk cep telefonunu kaybetmiş ağlarken babası onu şöyle teselli ediyordu: “Oğlum üzülme! Bulamazsak sıkıntı değil. Nasıl olsa bir ay sonra yeni modeli çıkıyor. Onu alırım sana!”

Zaman ve mekân mefhumu gözetmeksizin elinde telefon, dakikalarca saatlerce gereksiz muhabbet yapan, bilgisayar oyunu oynayan, mesajlaşan, müzik dinleyen gençlerimizin sayısı ne yazık ki giderek artıyor. Telefonla hemhâl olmaktan bitkin düşmüş, gözleri kan çanağına dönmüş, saatlerce belli bir noktaya odaklanmaktan beyni dumura uğramış gençleri kastediyorum. Bu gençlerimiz, bıkip usanmadan sanal âlemde saatlerce gezinirler, sosyal medya dedikodularını okumayı, kitap oku-

mak zannederler. Fındık kabuğunu doldurmayacak lafları, argo kavramları ona buna yollamayı marifet sanırlar. Güney Koreli yazar ve kültür kuramcısı Byung-Chul Han, Şiddetin Topolojisi adlı eserinde, sosyal ağlardaki arkadaşlıkların narsistik ‘Ben’ duygusunu arttırdığını söyler (s. 43). Ağın öbür tarafındaki ‘sanal’ arkadaşlarını tüketilmesi gereken bir meta olarak gören ve kendi egosuna tapan bir bencil kişiliktir artık o.

Ne yazık ki, elinde bir kitap görmezsiniz bu gençlerin. Eline kitap almamaya, okumamaya yeminlidir. Okumaya, düşünmeye, yorumlamaya, fikir üretmeye giderek yabancılaşmıştır. Elinde yalnızca ders notu veya kitabı vardır, o da mecburi olduğu için. Bir fikir, kültür, araştırma kitabı okumaz o, kitap okumayı sadece aşk ve macera romanı okumaktan ibaret sanır. Dünyada olup bitenler ilgilendirmez onu. Ortaokul ve lise yıllarımda zevklerimin, hobilerimin neler olduğu sık sık sorulurdu, benim cevabım, “kitap okumak, futbol oynamak ve pul biriktirmek” şeklinde olurdu. Yeğenimle bir gün gezerken kendisine hediye bir kitap almak istedim, bana “Harry Potter kitabı alırsan okurum. Ben başka kitap okumam!” dediğinde, sözleri bana, yıllar önce kendisine kitap okuma tavsiyesi yaptığım öğrencimin şu cümlesini hatırlattı: “Hocam, ben kitap okuyunca canım sıkılıyor!” İster istemez gülmüş ve ona, “Oğlum sen canını sıkacak şeyler yapma sakın!” demiştim.

Bir dostum anlattı bir gün: “Bizim kız, gece biz uykuya daldıktan sonra kalkar ve saatlerce sosyal medya üzerinden bir grup arkadaşıyla mesajlaşmış. Ne zamanki iştahsızlık, bitkinlik belirtileri, davranış bozuklukları, kardeşlerine karşı hırçın ve sinirli tavırlar görmeye, ardından da ders performansında ciddi düşüşler yaşamaya başladık, o zaman olayın farkına vardık.” Hikâyenin gerisine lüzum yok sanırım, zira bu ve benzeri şikâyetleri sıkça duyar olduk. Sırf uslu dursun, sesini kessin diye 3-4 yaşındaki çocuklarının eline cep telefonunu verip oyun oynatan pek çok anne babaya sanırım defalarca

denk gelmişizdir. Bu manzaralara şahit olduktan sonra, “çocuğum bir gram kitap okumuyor” diye sızlananların pek çoğunun gerçekte haksız olduğunu düşünmeye başladım. Kabahati kendi dışımızda aramanın bir anlamı yok. Çuvaldızı öncelikle kendimize batıracağız. Evinde kitap ve kütüphane görmeyen çocukların kitaptan ve okumaktan nefret etmesine şaşdırmamak gerek. Dolayısıyla, çocuğunu günah keçisi yapan anne babaların öncelikle kendilerini sorgulamaları şarttır.

Oğlumı berbere götürdüm. Berberin çırağını yaşça epey küçük görünce, “Hangi okulda okuyorsun?” diye sordum. “Ben okumuyorum amca” deyince berber tamamladı: “Hocam bu okumayacakmış, berber olmayı kafaya koymuş.” Ona mutlaka okumasını, aksi takdirde ilerde çok büyük pişmanlık yaşayacağını söyledimse de okula gitmeyi sevmediğini söyledi. Fazla söze hacet yok sanırım, zorla güzellik olmuyor. Kimseye kitabı, okulu, okumayı zorla sevdiremezsiniz, içinden gelecek.

“İnsanla insanlığı ihya, insanla insanlığı inşa” der çok kıymetli bir dost büyüğüm. İnsanlığın ihya ve inşasını gerçekleştirecek olan yine insanın kendisidir. Peki, o insan nerede? O insanı nasıl yetiştireceğiz? Şüphesiz asıl sorun da burada düğümleniyor. Kitap okumayan bir neslin, bırakın insanlığın ihya ve inşasını, kendi inşa ve ihyasını gerçekleştirmesi mümkün mü? Kitap okumayı nasıl sevdireceğiz çocuklarımıza? Nobel ödüllü Fransız bilim adamı Pierre Curie, “Müslüman Endülüsten bize 30 kitap kaldı, atomu parçalayabildik. Şayet yakılan bir milyon kitabın yarısı kalsaydı, çoktan uzayda galaksiler arasında geziniyor olacaktık” derken haklıydı.

‘Kitap medeniyeti’nin nesilleri giderek kitaptan ve okumaktan uzaklaşıyor.

Hâlbuki...

Her kitap okuma, farklı ve yeni bir tecrübedir. İlk satırla birlikte dış dünyadan kopmak, farklı, bilinmeyen dünyalara

yelken açmak, sırlarını keşfetmektir. Okumak, kitapla özdeşleşmek, derinliklerinde kaybolmaktır. Unutmaktır derdi ve kederi; atmaktır omuzlardan yükünü maddi dünyanın. “Bir saatlik okumanın hafifletmediği hiçbir sıkıntı görmedim” dediğinde haklıdır siyaset düşünürü Montesquieu.

Her kitap okuma, ruhta, zihinde, düşüncede yeniden doğmaktır; yeniden dirilmektir. Uyuşmak, katılaşmak ve donuklaşmaktan sıyrılmak, bağınazlıktan, yobazlıktan arınmaktır. Kanatlanmak, uçmak, yukardan bakmaktır dünyaya, gezinmek, dolaşmaktır bütün dünyayı; seyretmek, temaşa etmektir evreni kuşbakışı.

Her kitap okuma, dönüşmektir, dönüştürmektir. İmar olurken kendinde, imar etmektir ötekini; inşa etmektir kendini ve çevreni. Aydınlanmak ve aydınlatmaktır. Kalbini, ufkunu, dimağını açmaktır yeni fikirlere; hoş görebilmek, yok etmeden eleştirebilmek, eleştirirken öğrenmektir. Farklılığın zenginlik olduğunu iliklerine kadar hissetmektir.

Her kitap okuma, konuşturmadır suskun kitabı: düşüncede, davranışta, eylemde; sığmamaktır kabına, dolup dolup boşalmaktır.

Her kitap okuma, kurmak, kurabilmektir dünyayı yeniden, yeni baştan. Sıyrılmaktır, dilsiz, sağır, kör ve hissiz olmaktan...

Her bir kitap, kişinin kendini geliştirme, dönüştürme ve yeniden inşa sürecinde bir kilometre taşıdır. Okuma sayesinde kabiliyetlerini zinde tutan insan, hem kendi hem de başkaları için ‘üreten’ konumunda olacaktır.

“Bilen ile bilmeyenin bir olmadığını” kavratmamız gerekiyor gençlerimize. Bilenin, bilmeyenin fersah fersah önünde olduğunu anlatmamız şart. Bilmeyenin, cehaletini gizlemek için işi gevezeliğe vurduran kişi olduğunu ona nasıl anlatmalıyız. “Cahille tartışmayın, yenemezsiniz” der İmam Gazali ve devam eder: “Zira ben hiç yenemedim!”

Bir gençlik düşünün ki, heybesinde sabit fikirlerden, inatçı saplantılardan, ideolojik önyargılardan başka bir şey yok. Bir gençlik düşünün ki, çarpık kavramlarla, çalıntı veya sahte fikirlerle kendini allâme sanıyor. Bir gençlik düşünün ki, kendi kültür değerlerini aşağılıyor, kendi ailesinden ve çevresinden utaniyor. Bir gençlik düşünün ki, son moda giyindiğinde ve marka tükettiğinde kendini ‘modern’ veya ‘çağdaş’ kabul ediyor. Bir gençlik düşünün ki, sürekli gelgitler yaşıyor, kararsız, tutarsız, patolojik davranışlarıyla bir oraya bir buraya tutunmaya çalışıyor. Bir gençlik düşünün ki, merak etmiyor, araştırmıyor, kafa yormuyor, eleştirmiyor. Bir gençlik düşünün ki, aceleci, basmakalıpcı, taklitçi, tüketici olmaktan başka bir özelliği yok. Bir gençlik düşünün ki, modern hayatın hengâmesinde peş peşe artçı şoklar yaşıyor. Bir gençlik düşünün ki, ‘çatlamış’ kişiliği ve ‘yaralı’ bilinci ile kendine ve değerlerine yabancılaşıyor. Karamsar olmak istemem, ama böyle bir gençlikle işimiz gerçekten zor.

Her geçen gün kitaptan, okumaktan uzaklaşan ve uzaklaştıkça düşünmekten, akletmekten ve üretmekten uzaklaşan bir neslin, kendi aydınlanmasını hem de kendi insanının ve ülkesinin aydınlanmasını sağlaması söz konusu olmayacaktır.

O halde gençlerimizi kitapla buluşturmamız gerekiyor.

İnsanın ve toplumun inşasında kitabın hayati rolü tartışılmaz. Bu çerçevede öncü rol Kur’an-ı Kerim’e aittir. Zira o, yalnızca bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda bir varlık ve değer kaynağıdır (Tahsin Görgün, İlahi Sözün Gücü, İst. 2013, s. 133). Bir medeniyet kurmak için yola çıkan Müslümanlar ilhamlarını ve enerjilerini ondan almışlar, her dem onunla tazelenmişler ve onun rehberliğinde yeni hedeflere koyulmuşlardır. Tarihin gelmiş geçmiş en büyük medeniyetini kurmuşlardır.

Şüphe yok ki, Kur’an-ı Kerim, İslam medeniyetinin kurucu unsurudur. Dolayısıyla İslam medeniyeti aynı zamanda bir ‘kitap medeniyeti’dir. Onu okuyabilen, ruhunu ve dimağını

açarak onunla ilişki kurabilen, onu konuşurabilen Müslüman toplumları bir medeniyet inşa edebilmenin ve onun gölgesinde asırlarca varlıklarını koruyabilmenin hazzını tatmışlardır.

Şimdi sadede gelelim. Öncelikle vurgulayalım ki, “Oku!” derken Kur’an-ı Kerim, varlığın kaynağını keşfe çağırır insanı. Ancak bu keşif uzun ve yorucu bir yolculuktur. Sabır, ciddiyet ve samimiyet gerektirir. Bilgiyi kaynağından süzme ve onu kullanabilme becerisini gerektirir. Kurusıkı, basmakalıp, kulaktan dolma bilgileri kabul etmez. Varlığın kaynağını keşfetme kabiliyetini gösterebilen birey, aynı zamanda hem kendini hem de insani değerleri keşfedecektir. İşte bu kâşiftir, insanı ve toplumu inşa edebilecek kişi.

Peki, bu kâşifin en büyük özelliği ne mi olacak? Cevabım, hiç şüphesiz, kitap sevdalısı, kitap ‹yoldaşı› olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in ilk nazil olan ayetleri Alak sûresinin ilk beş ayeti mealen şöyledir: 'Yaratan Rabbinin adıyla oku! O Allah, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki, kalemle insana yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti.' Bu ayetlerde okuma emrinin yer alması Kur'an'ın ilme, öğrenmeye, okumaya ve araştırmaya verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir.

“Oku” Emri ile Başlayan Kur’an’ın İlme Verdiği Değer

Yrd. Doç. Dr. Kâmil YAŞAROĞLU
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Kültür ve medeniyetleri birbirinden ayırmamıza yar-dımcı olan bazı temel unsurlar vardır. İslam kültür ve medeniyeti söz konusu olduğunda bu ayırıcı vasıf hiç şüphesiz ilim kavramıdır. İslam bir ilim dini, onun meydana getirdiği medeniyet bir ilim medeniyetidir. Eşsiz ve benzer-siz oluşunu Allah Teâlâ’nın sonsuz ilim deryasından alan Kur’an-ı Kerim, peygamberlere ve onlar aracılığıyla bütün insanlığa *ilim*, *kitâb* ve *hikmetin* öğretildiğinden sık sık bah-seder ve böylece vahiy kurumunun ilahî bir mektep olduğu hakikatini hatırlatır.¹ Kur’an nazarında hayat ilim, iman ve bu değerlerin pratik hayata yansısıyla değer kazanır.

I. İlim ve Yakın Anımlı Bazı Kavramlar

İlim kelimesi “bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekte örtüşen kesin inanç (itikad), nesneyi olduğu gibi bilmek” gibi değişik şekillerde tarif edilmiştir. Aynı kökten türeyen *âlim*, *alîm*, *allâme*, *ma’lûm*, *ma’lûmât*, *muallim* kelimeleri bilgi anla-mıyla bağlantılı olarak kullanılır.²

İlim kelimesinin ifade ettiği anlam ile irtibatlı olan diğer kelimeler arasında *fıkıh*, *marifet* ve *hikmet* öne çıkmaktadır.

1 Mehmet Aydın, “İlim-İslâm Münasebeti”, *Bilgi, Bilim ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 65-66.

2 İlhan Kutluer, “İlim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, XXII, 109.

“Bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” manasına gelen *fıkıh* kelimesi ilim kavramına göre daha özel bir anlam taşır. Kur’an ve hadisin İslam toplumunun iki temel bilgi kaynağı olması sebebiyle fıkıh genelde Kur’an ve hadis merkezli dinî bilgiyi ve anlayışı ifade eden kavramlardan biri olarak kullanılmış, daha sonra İslam’ın ferdi ve içtimâî hayata dair amelî hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen bir ilim dalını ifade eden bir terim hâlini almaya başlamıştır.³ İrfân (ma’rifet) kelimesi de “bilmek” manasına gelmekle birlikte sonradan kazandığı teknik anlam bakımından daha özel bir terim hâline gelmiştir. Sözlükte “bilgi” anlamına gelen *ma’rifet* (irfân) kelimesi ilimle eş anlamlı gibi kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklar vardır. İlim tümel ve genel nitelikteki bilgileri, mârifet tikel, özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder. Bu sebeple ilim kelimesi her zaman mârifetin yerini tutamaz.⁴

Kur’an-ı Kerim’de on yerde kitap kelimesiyle beraber olmak üzere yirmi defa geçen *hikmet* kelimesi Allah için kullanıldığında “eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve kusursuz biçimde yaratmak”, insan için kullanıldığında “mevcûdatı bilip hayırlar işlemek” anlamına gelmektedir.⁵

II. Kur’an-ı Kerim’de “İlim” Kavramı

Kur’an-ı Kerim’de yaklaşık olarak 750 yerde ilim kökünden türeyen kelimeler geçmektedir. Bu sayı dikkate alındığında bilginin ve bilme faaliyetinin Kur’an mesajı bakımından önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Kur’an’da ilim ifade eden “teakkul”, “tefekkür”, “tedebbür”, “tezekkür”, “talim” gibi kavramların genellikle fiil şeklinde kullanılması ilmin, okumanın ve öğrenmenin daha çok aktif bir faaliyetle ilişkili olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Kur’an’da “kitab”, “satır”, “sahife”, “sicil”,

3 Hayrettin Karaman, “Fıkıh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII, 1.

4 Süleyman Uludağ, “Marifet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, 54.

5 Kutluer, “Hikmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVII, 504.

“kalem”, “kırtâs” (kâğıt) gibi ilimle ilgili ait bazı nesnelere de bahsedilmiş, bunların bazılarının üzerine yemin edilerek yazının, okumanın ve ilmin değerine özellikle vurgu yapılmıştır.

İslam vahyinin “ikra” (oku) buyruğu ile başlaması, “karae” kökünün Kur’an’da “okuma” anlamında on yedi yerde kullanılması ve Kur’an’ın çok okunması tavsiye edilen bir kitap olması gibi sebepler dikkate alındığında, Kur’an isminin “okumak” anlamına gelen “karae” fiilinden türediğini kabul edenlerin görüşü daha isabetli görünmektedir.⁶

Allah Teâlâ, Hz. Âdem’i yarattıktan sonra ona eşyayı/nesneleri yapma, isimlerini bilme, onları kullanma yeteneği ve bilgisini verdi.⁷ Diğer bir ifade ile insana meleklerin bile sahip olamadıkları bir bilgi verildi. “Rahmân, Kur’an’ı öğretti, insanı yarattı.”⁸ ayetlerinde ise öğretim nimeti yaratma nimetinden üstün tutularak, insan için ilmin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Kur’an’da bilenlerle bilmeyenlerin kesinlikle bir olmayacağı belirtilmekte⁹, “Rabbim, ilmimi arttır!” diye Allah’a yakarmamız öğütlenmektedir.¹⁰ Kur’an, bir yönüyle kendini Allah’tan gelmiş bir bilgi şeklinde tanımlarken¹¹, ortadan kaldırmayı hedeflediği zihniyeti de “câhiliye” olarak nitelemekle¹² hem zihni hem de ahlaki gelişmişliğe vurgu yapmıştır. “Allah, sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltmiştir.”¹³ diyerek ilim sahiplerinin yüce mertebelerine dikkat çeken Rabbimiz, aynı zamanda imandan sonra ilme

6 Abdülhamit Birşık, “Kur’an”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVI, 383.

7 el-Bakara, 2/31.

8 er-Rahmân, 55/2,3.

9 ez-Zümer, 39/9.

10 Tâhâ, 20/114.

11 el-Bakara, 2/120, 145; er-Ra’d, 13/37.

12 Âl-i İmrân, 3/154.

13 el-Mücadile, 58/11.

işaret etmiş, insanın cahillerden olmaması¹⁴, cahillerden yüz çevirmesi gerektiğini¹⁵ bildirmiştir.

Kur'an'da ilm kökünden türemiş bazı sıfatlar Allah'a nispet edilir. *Âlim* sıfatı Allah Teâlâ'ya nispet edildiğinde, “zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi, her hadiseyi hakkıyla bilen” manasına gelir. “Bilen” manasındaki *âlim* gayb kelimesiyle birlikte (*âlimü'l-gayb*), “çok bilen, yegâne bilen” anlamındaki *allâm* ise *guyûb* kelimesiyle beraber (*allâmü'l-guyûb*) kullanılmıştır. *A'lem*, dil bilgisi bakımından mukayese bildiriyorsa da Allah'a nispet edildiği âyetlerde diğer taraf zikredilmez. Bu sebeple *a'lem* sıfatını mutlak mübalağa değerinde kabul ederek “yegâne bilen” tarzında manalandırmak daha uygun olur.

1. İlk Vahiy ve İlk Emir: “Oku!”

Kur'an-ı Kerim'in ilk nazil olan âyetleri Alak sûresinin ilk beş âyeti mealen şöyledir: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O Allah, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki, kalemle insana yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti.*” Bu âyetlerde okuma emrinin yer alması Kur'an'ın ilme, öğrenmeye, okumaya ve araştırmaya verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Âyette Hz. Peygambere emredilen okumanın konusu belirtilmemiştir; çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik evrendeki âyetler olmak üzere, okunması yani üzerinde inceleme yapıp zihin yorarak hakkında bilgi edinilmesi, ders ve ibret alınması gereken her şeyi tanıması, hakikatini anlayıp kavraması istenmektedir. Âyette “Yaratan Rabbinin adıyla oku” buyrularak özellikle yaratma sıfatına vurgu yapılmıştır. Çünkü hem insandaki okuma yeteneği ve imkânını hem de onun okuduğu, incelediği, anlamaya ve kavramaya çalıştığı objeleri, nesnelere yaratan Allah'tır. İnsan, bilgi edinme

14 el-En'âm, 6/35; Hüd, 11/46.

15 el-Bakara, 2/67; el-Ar'âf, 7/199.

sürecinde Allah’ın verdiği imkân ve yetenekleri kullanmakta, O’nun yarattığı şartlarda ve onun yarattığı varlıklar üzerinde bilimsel inceleme ve araştırmalar yapmaktadır. Durum böyle iken, yani O’nun yarattığı yeteneklerle O’nun yarattığı varlık âlemini incelerken, bütün bu lütufları görmezlikten gelerek Allah’a şükretmemek, O’nu tanımamak, üstelik bunu bilim adına yapmak büyük bir nankörlüktür.¹⁶ Alak sûresinde bilginin alınacağı kaynağa da işaret edilmektedir. İnsanın değersiz bir durumdan çıkarılıp ilim sahibi kılındığı bunun da Allah’ın büyük bir ihsan ve lütfu olduğu bildirilmektedir.

2. Kalem Sûresi ve İlme Verilen Değer

Kur’an’ın ilk inen surelerinden biri *Kalem* adını taşımaktadır. Allah Teâlâ, okuma yazma bilmeyen peygamberine indirdiği ilk vahiyde okumaya, kalem ile öğrenmeye teşvik edici ifadeler kullanmıştır. Sûrenin başında yer alan ve “hurûf-u mukataa”dan biri olan “nûn” harfi ile ilgili yorumlardan birinde bu harfin yazı hokkası anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bu harfin hemen ardından kaleme ve kalem ehlinin onunla yazdıklarına yemin edilir. Bu yeminler onların değerlerini arttırmakta, bu yolla okur-yazarlık oranının son derece düşük olduğu, öğrenmeye önem vermeyen bir toplumun dikkatleri çekilmektedir. Burada kalem ile simgelenen yazının, insanın düşünce, tecrübe ve kavrayışlarının kayıtlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir etken; bilginin yazılıp korunmasında, ilim ve irfanın gelişmesinde vazgeçilmez bir araç olduğuna işaret vardır. Yüce Allah’ın bu sûreye kalem üzerine yemin ederek başlaması da kalemin önemine yapılan bir vurgu anlamı taşır. Kur’an-ı Kerim’in ilk inen sûresine (Alak) “Oku!” buyruğuyla başlandığı gibi ikinci inen bu sûrenin ilk âyetinde de Allah Teâlâ tarafından yazı aracı olan kaleme ve kalem ehlinin onunla yazdıkları üzerine yemin edilmiş olup bu durum,

16 Hayrettin Karaman ve dğr. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2003, V, 596-597.

İslam'ın okuma yazmaya, bilime ve yazılı kültüre verdiği önemi göstermesi açısından oldukça anlamlıdır.¹⁷

3. Kur'an'da İlim – İman İlişkisi

İnsanın bir şeye inanması, öncelikle onun hakkında bir şeyler bilmesini gerektirir. İnsan ancak, hakkında bilgi sahibi olduğu şeylere inanabilir. Dolayısıyla bilmek ile inanmak arasında güçlü bir bağlantı vardır. İman, ilme dayanmazsa onun doğruluğu veya yanlışlığı bilinemez. Dolayısıyla ilim, imana götüren bir rehberdir. İman ilim temeli üzerine oturmazsa zan, şüphe ve tahminden ibaret kalır ki, bunun Kur'an açısından hiçbir değeri yoktur. Bu yüzden ki Kur'an-ı Kerim, ilmî düşünce ve tefekküre dayanmayıp körü körüne atalarından devraldıkları kültürel miras üzerine hareket etmelerinden dolayı müşrikleri eleştirmektedir.¹⁸

Kur'an'da, ilim-iman ilişkisini gösteren pek çok âyet bulunmaktadır. Söz gelimi Âl-i İmrân sûresinin 18. âyetinde şöyle buyrulur: *“Allah, hak ve adaleti gözeterek kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.”* Allah Teâlâ, bu âyette ilim sahiplerini, dinin en temel ilkesi olan tevhide şahit tutarak, onların şahitliğini, kendisinin ve meleklerin şahitliğiyle birlikte zikretmiştir. Bir iddianın ispatında, dolayısıyla bir hakkın yerini bulmasında şahitlik (tanıklık) önemli bir vasıta. Âyette Allah'ın kendisinden başka tanrı bulunmadığını bildirmesi de tanıklık kavramıyla ifade edilmiştir. Allah'ın bu konudaki şahitliği evrende kendi varlığını ve birliğini ortaya koyan sayısız deliller yaratmış olmasının yanı sıra peygamberler göndererek dinî anlamda bildirimde bulunmuş olması şeklinde açıklanmıştır.

17 Kur'an Yolu, V, 355.

18 el-Bakara, 2/170; el-Mâide, 5/104; ez-Zuhrûf, 43/22.

Muhammed sûresinin 19. âyetinde ise peygamberimizin şahsında insanlara dinin özü olan tevhid kelimesi bir daha hatırlatılmaktadır: “*Bil ki, Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Hem kendi günahların, hem de mü’min erkek ve mü’min kadınların günahları için mağfiret dile.*” Bir şeyin bilinmesi, onun idrak edilmesi ve kavranmasıdır. Bu emir, mü’mine, bilgiye götüren her türlü yolu takip ederek, mümkün olduğu ölçüde Allah’ı tam anlamıyla tanıma ve tevhidî bilgiye ulaşma sorumluluğunu yüklemiştir. Hz. Peygamber, Allah’tan başka ilâh olmadığı gerçeğini bildiği hâlde, âyette ona bu hususu bilmesinin emir kipiyle ifade edilmesi; ümmetine de bunu aktarması gerektiğini ifade ettiği gibi, ilmin önemini de ortaya koymaktadır.¹⁹

4. Kur’an’ın Övdüğü İlim Sahipleri

Kur’an-ı Kerim, gerçek anlamdaki âlimlerin sahip oldukları bazı niteliklere şu şekilde işaret etmektedir: Allah’a ve O’nun buyruklarına iman ederler²⁰; Allah’ın varlığına ve birliğine şahitlik ederler²¹; gerçeği bilme ve ona hakkını verme anlamında adaletlidirler²²; huşû sahibidirler²³; gerçeği kabul ederler²⁴; Allah’ın ayetlerini tezekkür edip öğüt alırlar²⁵; kimseyi kendilerine veya Allah’tan başka bir varlığa kulluğa çağırılmazlar²⁶; hidayet ehlidirler, insanları Allah’ın hidayetine davet ederler.²⁷

Kur’an’da âlimlerin faziletine vurgu yapan ayetler içinde en fazla dikkat çeken Fâtır sûresinin 28. âyetidir. Bu âyette şöyle buyrulur: “*Allah’ın büyüklüğü karşısında ancak âlimler he-*

19 Fahreddîn er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut, 1990, XXVIII, 58.

20 Âl-i İmrân, 3/7.

21 Âl-i İmrân, 3/18.

22 Âl-i İmrân, 3/18.

23 el-İsrâ, 17/107.

24 el-İsrâ, 17/109.

25 Âl-i İmrân, 3/7.

26 Al-i İmran, 3/79.

27 el-Araf, 7/181.

yecan duyarlar.” Âyette “haşyet” kökünden gelen ve “büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar” diye tercüme edilen ifade burada, “büyüklük karşısında duyulan heyecan ve korku, zarar görmekten değil, hakkını verememekten kaynaklanan endişe” manasına gelmektedir. Muhataplarını doğadaki muhteşem görünümünden hareketle akıllara durgunluk verecek incelikleri keşfetmeye yönlendiren Kur’an’ın, bu bağlamda bilmenin değerine vurgu yapması oldukça ilginçtir. Fakat burada kullanılan ve “bilenler” şeklinde çevrilen *ulema* kelimesinin kök anlamları arasında, bir şeyi derinlemesine tanıyıp mahiyetini idrak etme, bir konuda kesin bilgiye ulaşma, bir işin hakikatine nüfuz etme manalarının bulunduğu göz önüne alınırsa, kendilerine gönderme yapılan ve Allah saygısı duyma hususunda ön plana çıkarılan kişilerin, meslek olarak bilimsel faaliyet icra edenler veya birtakım bilgileri öğrenip belleklerine yerleştirmiş olanlar değil, *zihni çabalarını* Allah’ın evrendeki kudret delillerinden sonuçlar çıkarabilme düzeyine yükseltebilmiş kişiler olduğu anlaşılır.²⁸ Zaten sahabe ve *tabiîn* büyüklerinden birçoğundan yapılan rivayetlerde ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar Allah’a saygı yolunda mesafe alamamış kimselerin âlim olarak nitelemeyecekleri belirtilmiştir.²⁹

5. Kur’an ve Tecrübî Birikime Dayalı İlim

Kur’an-ı Kerim’de ilim kavramı sadece Allah’ın ilmine veya vahye delalet etmemekte, insanın kabiliyet ve çabasıyla elde ettiği tecrübî bilgiyi de ihtiva etmektedir. Nahl sûresinin 78. âyetinde şöyle buyrulur: “Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.” “Kalpler” diye tercüme edilen “*ef’ide*” kelimesinin tekili olan *fuâd* kaynaklarda genellikle “kalp” diye açıklanmaktadır. Kalp kelimesi ise Türkçe’deki gönül manasının yanında, özellikle eski kaynaklarda, bilgi olayıyla ilgili

28 *Kur’an Yolu*, IV, 415.

29 Mesela bk. Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, Beyrut 1991, IV, 398.

olduğu konumlarda “bilme ve kavrama gücü, akıl” anlamında kullanılmaktadır. Nitekim Taberî, “*ef’ide*” kelimesini akıllar ile karşıladığı yorumunda bu âyeti şöyle açıklamıştır: “Hiçbir şeye aklınız ermezken, hiçbir şey bilmezken Allah Teâlâ analarınızın karnından dışarı çıkardıktan sonra size bilmediğinizi öğretti; kendisiyle bilgi elde etmeniz, iyiyi kötüyü ayırabilmeniz için size akıllar verdi... Allah size *fuâdlar*, yani sayesinde esyayı tanıyıp zihninize yerleştirmeyi sağladığınız, düşüncenizi işletip derin bilgilere ulaştığınız akıllar (kulûb) verdi.” Görüldüğü gibi bu açıklamada fuâd, kalp ve akıl terimleri “bilgi melekesi” manasında eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Aslında insanın, doğuştan gelen başka eksikleri de bulunduğu halde, âyette özellikle onun “hiçbir şey bilmez” oluşuna dikkat çekilmesi ve Cenab-ı Hak’ın insanlara “kulaklar, gözler, kalpler (akıllar)” verdiğinin hatırlatılması, insanın en değerli özelliğinin bilgi ve düşünme kapasitesi olduğuna ve nimete şükretmek gerektiğine işaret etmesi bakımından anlamlıdır.³⁰

Tecrübî birikime dayalı olarak sahip olunan ilme işaret eden bir diğer ayette ise insan yaşlılık dönemine ulaştınca bildiklerini bilmez duruma geldiği şu şekilde ifade edilir: “*Kiminizin erken yaşta canı alınır ve kiminiz de ömrünün en kötü dönemine kadar yaşatılır ki; bilirken bir şey bilmez olur.*”³¹ Âyetteki ifadelerden anlaşılacağı üzere ömrün en düşkün zamanına kadar yaşayan bir kimse bilgi sahibi, güçlü, bilinçli ve olgun bir duruma ulaştıktan sonra yeniden çocuklaşır. Hafızası, bilinci ve bilgisi açısından çocuktan farksız hâle gelir. Bir çocuk gibi küçük bir şeyden dolayı mutlu olur, ya da en basit bir sebepten ağlayabilir. Hafıza bakımından da çocuklaşır. Aklında hiçbir şeyi tutamaz. Çocuklar gibi olayları ve deneyimleri ayrı ayrı ele alır, aralarında bir ilgi kuramaz. Duygu ve bilinç olarak bir sonuca ulaşamaz. Çünkü daha sonucu getirmeden başını unuttur: “Ki bilirken bir şey bilmez olur.”

30 Kur’an Yolu, III, 374-375.

31 el-Hac, 22/5.

6. Erdemli Bilginlerin Özelliği: İlim - Davranış Bütünlüğü

Sahip oldukları ilmi, davranışa dönüştüremeyenler bilgi hamallığından kurtulamazlar. Nitekim Kur'an-ı Kerim, bu konuda İsrailoğullarına şu hatırlatmayı yapar: *“Tevrat'ın hükümleriyle yükümlü tutulup da onun hükümlerini yaşamayanların durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin hâline benzer. Allah'ın ayetlerini yalayan bir toplumun durumu ne acıdır. Allah, zalim bir toplumu hak yola ulaştırmaz.”*³² Sirtında ağır kitaplar taşıdığı halde onların maddî ağırlığı altında ezilen fakat kendisiyle onların mesajları arasında bir bağ kurma yeteneğine sahip olmayan merkep benzetmesi somut düşünmeyi ve sonuçlar çıkarmayı kolaylaştıran canlı bir örnektir. Bu ifade kuşkusuz sırf Tevrat'la yükümlü tutulanlara değil benzer tutumu benimseyen bütün ilahî dinlerin mensuplarına yöneltilmiş bir eleştiri ve uyarı niteliğindedir.

Bir başka âyette ise başkalarına iyiliği emrederken kendilerini unutanların durumuna şu şekilde işaret edilmektedir: *“Kitabı okuduğunuz hâlde, insanlara iyiliği emreder de kendi nefsinizi unuttur musunuz?”*³³ Söz-davranış uyumu şeklinde özetlenebilecek evrensel ahlâk kurallarından birini ihlâl etmeleri sebebiyle Yahudileri eleştiren bu âyet genel olarak İslam ümmeti, özellikle Müslüman din önderleri ve bilginleri için de bir uyarı anlamı taşımaktadır. Zira başkalarına iyiliği öğütleyenlerin kendi yaşayışlarında bunun aksine davranmaları Kur'an'ın kesinlikle reddettiği bir tutumdur. Nitekim Saf sûresinde, *“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niye söylersiniz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok sevimsiz bir davranıştır!”* (61/2-3) buyrulmaktadır.

İlim bizatihi bir değer olsa da birçok hadiste ilmin amel ile bütünlüşmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.³⁴ İlim insanlığı

32 el-Cumu'a, 62/5.

33 el-Bakara, 2/44.

34 Mesela bk. İbn Mâce, “Mukaddime” 23; “Duâ”, 2, 3.

itikadî, ahlâkî, estetik, ekonomik vb. yönlerden daha yüksek seviyelere taşınmalıdır. Şu halde davranış ve uygulama planında olumlu sonuçlar doğurmayan veya kötülöklere alet edilen bilgi, kıymeti bilinmemiş, şükrü eda edilmemiş bir nimet olup ayrıca sorumluluğu gerektirir. Sonuçta zihnini doğru bilgilerle, kalbini Allah’a karşı saygı ve sorumluluk şuuruyla ve hayatını hayırlı amellerle donatanlar “erdemli bilginler”, sadece dünyevî emellere ulaşmayı amaçlayan ve zaman zaman bu amaç uğruna bilgisini kötüye kullananlar da “erdemsiz bilginler” adını almıştır.³⁵ Erdemli bilginlerin yeryüzündeki mevcudiyeti ise yıldızların gökteki mevcudiyeti gibidir.³⁶

35 Dârimî, “Muğaddime”, 29, 34.

36 *Müsned*, III, 157.

*Mescitler, insana ait her kurumda bulunmalıdır.
Her mescitte hem kitap okumak için bir
kütüphane hem de ibadet mahalli içinde Kur'an
raflarının bulunduğu alanlarda tefsir, fıkıh, hadis
ve çeşitli dinî konularda kitaplar yer almalıdır.
Çünkü mescit müminin hayat medresesidir.*

Cami, Kitap ve Gençlik

Yrd. Doç. Dr. Yasin PİŞGİN
Akdeniz Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I. Giriş

Yüce Allah Kur'an'da, insanı kendisine kulluk etmesi için yarattığını bildirmiştir.¹ Bu yaratılış gayesi; doğumla başlayan ve ölümle sonlanan insan yaşamının tamamını kapsar.² Başka bir deyişle insanın; âkil ve bâliğ olup dinen mükellef duruma geldikten sonra, ömrünün her anını Allah'ın rızasına uygun bir şekilde geçirmesi, her davranışını; var oluşunun anlam ve amaçları çerçevesinde gerçekleştirmesi gerekir. Allah'ın insana biçtiği bu anlam ve amaç, Kur'an'da o derece ön plana çıkarılmıştır ki, yeryüzünün ve gökyüzünün bile insanın bu gayesini gerçekleştirmesinin zemini olarak yaratıldığı ifade edilmektedir.³ Şu halde kulluk; insanın, her zaman ve her yerde bütün davranışlarını bu hedef çerçevesinde icra etmesidir.

İnsanın her an ve her yerde, her davranışını kulluk şuuruyla gerçekleştirmesi nihai bir gaye olmakla birlikte, bu durum belirli zaman ve mekânlara has birtakım ibadetlerin bulunmasına engel değildir. Aksine birtakım özel yer ve zamanlara hasredilen bu ibadetler; kulluk şuurunun bütün zaman ve zeminlerde egemen “külli bir duygu” hâline gelmesine olanak

1 Bkz. Zâriyât, 51/56-58.

2 Bkz. Mülk, 67/2.

3 Bkz. Hüd, 11/7.

sağlar. Bu küllî duyguyu en genel anlamda “din(darlık)” olarak ifade etmemiz mümkündür. Bu itibarla Hz. Peygamber belirli vakitlerde ve özel birtakım rükünlerle ifa edilen namaz ibadetini, dinin direği saymış ve kendisine “İslam’da hangi şeyin (Allah’a) en sevimli olduğu” sorulduğunda; “*Vaktinde kılınan namaz*” buyurmuştur.⁴

Namazın özü; insanın, kendi eksiklik ve zafiyetlerini fark etmesi; şükür, övgü, minnet ve takdir duyguları içinde Allah’ı insana ait bütün kusur ve hatalardan, başka bir deyişle olumsuz karakter özelliklerinden tenzih edip her türlü kemalâtın sahibi olan Allah’a yönelerek kendi karakterinde olumlu özellikleri inşa etmesidir. Günde beş defa eda edilen bu ibadet sayesinde insan, kendini keşfetme ve kendi varlığının bilincinde olma imkânını elde eder. İnsan kendini tanıdıkça Allah’ın, nefesine doğuştan ilham ettiği ve “takvâ” olarak isimlendirdiği⁵ fitri erdemleri ve en yüksek karakter özelliklerini elde eder.⁶

İnsan namaz sayesinde hem Allah’a duyduğu sevgi ve güveni hem de Allah’ın ona duyduğu sevgi ve güveni derinden kavrar. Bu ise insanın kendisine ve diğer insanlara duyacağı güven ve sevginin temelini oluşturur. Bu özelliklerden mahrum olan insan, kendisine ve diğer insanlara karşı küçümseme, aşağılama, yıkıcı eğilimler ve yabancılaşma gibi olumsuz karakter özelliklerine maruz kalır. Günde beş defa insanla Allah arasında kurulan canlı ve güncel bir ilişki olan namaz; insanın, bütün nimetlerin sahibinin Allah olduğunu fark etmesini; bundan dolayı da sahip olduğu şeyler sebebiyle gurur ve kibre kapılmaması gerektiğini insana hissettirir. Bu şuur sayesinde insan,

4 Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin, *Şuabü'l-İmân*, Thk. Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyâd, 1423/2023, IV, 300, Hadis No: 2550.

5 Şems, 91/8.

6 Ekerim, Esmâ Sayın, *Namaz ve Karakter Eğitimi*, İnsan Yay., İstanbul 2009, s. 66-67.

başkalarına verilen nimetlere karşı kin, haset, nefret, haksız rekabet ve tatminsizlik gibi duygulardan da korunmuş olur. Namaz; kendini bilme, sevme, kendine güvenme, bağışlanma umudu, yenilenme bilinci, yaşam hedeflerine sahip olma ve olumlu düşünme gibi özelliklerin temelidir.⁷

Bu işleviyle namaz; insana, Yüce Yaratıcısına yakınlaşması konusunda, başka hiçbir yolla elde edemeyeceği ahlaki erdemleri kazandırır. Allah'a yakınlaşmanın zirvesi namazdadır. Bu zirve secdedir. Hz. Peygamber; secdenin, Allah'a manevi yakınlığı tesis edici boyutuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “*Kulun, Rabbine en yakın olduğu durum secde hâlidir.*”⁸ Secdenin bu özelliği Kur'an'da; “*Secde et ve (Rabbine) yaklaş.*”⁹ ayetiyle vurgulanır. Namazın ifa edildiği mekân, “mescit” olarak isimlendirilmiştir. Mescit; namazın ön plana çıkan rüknü olan secde ile aynı kökten türemiş ve secdenin, dolayısıyla da namaz ibadetinin mahalli ve ism-i mekânı olmuştur. Belki de kulun Allah'a en fazla yakınlık sağladığı secdeye ev sahipliği yapması sebebiyle Kur'an'da mescitlerin Allah'a ait olduğu ifade edilmiş;¹⁰ Kureyş Suresi'nin 3. ayetinde de Ka'be “beyt” olarak isimlendirilmiş ve Allah'ın bu beytin Rabbi, yani “ev sahibi” olduğu vurgulanmıştır. Bu itibarla özelde “Mescid-i Harâm”, genelde de diğer mescitler için بيت الله : “Allah'ın evi” tabiri kullanılır. Bu tabir Kur'an'da, فِي بُيُوتِ اٰدِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذَكَّرَ فِيهَا, اسمُهُ: “Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde...”¹¹ şeklinde lafza-i celâl ile tamlama yapılmaksızın geçer. Hz. Peygamber ise “beytullah” tabirini kullandığı bir hadisinde şöyle buyurur: “*Mescitler Allah'ın evleridir. Yıldızların yeryüzü ahalisini aydınlattıkları gibi mescitler de gök ehli (melek-*

7 Ekerim, a.g.e, s. 70-74.

8 Müslim, “Salât”, 215; Ebû Dâvûd, “Salât”, 147-148; Nesâî, “Tatbik”, 78.

9 Alak, 96/19.

10 Cin, 72/18.

11 Nûr, 24/36.

ler) için nurdur.”¹² Beytullah kavramı; insanın mescitte ifa ettiği namaz ve secde aracılığıyla Allah’a yakınlaşmasını¹³ ve âdeta Yüce Rabbi ile buluşmasını ifade etmektedir.

II. Cami

Cami; Arapçada kelime anlamı olarak birleştiren, bir araya getiren ve toplayan manasına gelmektedir.¹⁴ Hadis kitaplarında; cuma kılınan büyük mescidi ifade etmek için “el-Mescidü'l-Câmi” şeklinde kullanımlara rastlamak da mümkündür.¹⁵ Hatta Buhârî’de *بَابُ الْإِسْتِسْقَاءِ فِي الْمَسْجِدِ الْجَامِعِ*: “Cuma Namazı Kılınan Mescitte Yağmur Duası Babı” adı altında bir bölüm bulunmaktadır.¹⁶ Bu itibarla “cami”; içinde cuma namazı kılınan; dolayısıyla da hutbe okunması için “minber” bulunan büyük mescitlerin adıdır. Minberi bulunmayan ve cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece mescit olarak anılır olmuştur. “Namaz kılınan yer” demek olan musalla da Hz. Peygamber döneminde bayram ve cenaze namazı kılınan yerler için kullanılmıştır. Yol boylarındaki üstü açık mescitlere ise Farsçada namazgâh denilmiştir.¹⁷ Günümüzde bazı istisnalar hariç her

12 Heysemi, *Mecma'*, II, 7, Hadis No: 1934. Bkz. Ebû Dâvûd, “Vitr”, 14; İbn Mâce “Mukaddime”, 17.

13 Mâverdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-uyûn*, Thk. Es-Seyyid İbn Abdulmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, ts., VI, 119; Kuşeyrî, Abdulkereîm b. Hevâzin, *Letâifu'l-işârât*, Thk. İbrâhîm el-Besyûnî, Nşr. el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, Mısır, ts. III, 639.

14 Zebidî, Muhammed Murtaşâ, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Thk. Mecmua mine'l-Muhakkıkîn, Dâru'l-Hidâye, yy., ts., XX, 453.

15 Ebû Dâvûd, “Talâk”, 38, 40; İbn Mâce, “İkâmetü's-Salât”, 198; Taberânî, Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*; Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, II. Baskı, 1415/1994, XX, 45, Hadis No: 72; IV, 59, Hadis No: 3629.

16 Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'*, Thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsir, Dâru Tavki'n-Necât, yy., 1422, II, 27.

17 Önkal, Ahmet – Bozkurt, Nebi, “Câmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, 46-47.

mescitte cuma kılındığını düşündüğümüzde bu kelimelerin eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

Namaza ve secdeye ev sahipliği yaparak Allah'a vuslatın şiarı olan ve "beytullah" olarak isimlendirilen mescit, insanın yeryüzünde vücut bulduğu ilk andan itibaren onun hayatında her daim var olagelmıştır: "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir."¹⁸ Bazı müfessirler bu ayete dayanarak, Allah'a yönelme ve O'nun rızasını kazanma konusunda hayati öneme sahip olan mescitlerin ilk insanla birlikte ortaya çıktığını belirtmişler ve Ka'be'yi ilk inşa eden kişinin Hz. Âdem olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹ Mescitlerin insanlık için taşıdığı bu önem, İslam'ın ilk günlerinde de varlığını hissettirmiş; Hz. Peygamber ve Müslümanlar her fırsatta bir araya geldikleri Erkam b. Ebi'l-Erkam el-Mahzûmî'nin evini (Dârulerkam) bir mescit edinmişlerdi. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için küçük bir mescit yaptığı ve özel olmakla beraber bu mescidin bir Müslüman tarafından inşa edilen ilk mescit olduğu ifade edilmektedir.²⁰

Mescitler, İslam medeniyetinin kök hücreleridir. Bundan dolayı Hz. Peygamber hem hicret esnasında konakladığı Kuba'da hem de Medine'de ilk iş olarak bir mescit bina edilmesini istemiş ve kendisi de bizzat inşa faaliyetine katılmıştır. Cami, Hz. Peygamberin bıraktığı ilim ve irfan mirasından hisseyap olunacak ulvî bir mekândır.²¹ Bu sebeple camide cemaati rahatsız edecek ve onların huzurunu bozacak her türlü davranıştan

18 Âl-i İmrân, 3/96.

19 İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân, *Zâdu'l-mestri fi ilmi't-tefsir*, Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1422, I, 306; Beğavî, Ebû Muhammed, *Meâlimu't-tenzîl fi tefsiri'l-Kurân*, Thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420, I, 471.

20 Önkâl, Ahmet – Bozkurt, Nebi, "Câmi", VII, 47.

21 Rüdânî, Muhammed bin Süleyman, *Büyük Hadis Külliyyatı Cem'u'l-Fevâid*, Çev. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, Hadis No: 198.

uzak durmak gerekir. Caminin içinde alışveriş yapmak, yüksek sesle konuşmak²² ve kerih kokulu yiyecekler yiyerek cemaate katılmak; cünüp, hayız ve nifas halinde camiye girmek bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.²³ Camiye girerken sağ ayakla girmek; çıkarken de sol ayakla çıkmak; ayrıca camiye girildiğinde onu selamlamak üzere iki rekâtlı bir namaz kılmak sünnet olmuştur. “Tahiyyetü’l-Mescid” adı verilen bu namaz,²⁴ caminin manevi şahsiyetine karşı duyulan derin saygı ve bağlılığın bir ifadesidir.

Peygamberimiz, bir kuş yuvası kadar da olsa²⁵ Allah’ın rızasını umarak helal parayla bir mescit yaptıran insana Allah’ın cennette bir köşk ihsan edeceğini müjdelemiştir.²⁶ O, ashabını namazlarını mescitte cemaatle kılmaya en üst önem derecesiyle teşvik etmiştir. Şu halde namazları mescitte cemaatle kılmak Hz. Peygamberin en önemli sünnetlerinden biri olup; geçerli bir mazeret yok iken kasten mescidi ve cemaati terk etmek Hz. Peygamberin yolundan sapmak anlamına gelir.²⁷ Bir toplum, Allah’ın inayet ve rahmetine mescitte ve dolayısıyla da sosyal hayat içinde inşa ettiği birlik ve cemaat şuuruyla vasil olur. Bundan dolayı Peygamberimiz; “Allah’ın eli cemaatin üzerindedir”²⁸ buyurmuştur. Sevgi, kardeşlik, iyilik, güzellik, takva ve yardımlaşma gibi erdemler üzerine birlik ruhunun inşa edildiği mescitler bu işleviyle yeryüzünde Allah’ın en sevdiği mekânlardır.²⁹ Bundan dolayı Yüce Allah, mescitlerin imarına büyük

22 Müslim, “Mesâcid”, 80-81; Ahmed, *Müsned*, II, 348, 420.

23 Buhârî, “Ezân”, 160; Müslim, “Mesâcid”, 73; Ebû Dâvûd, “Tahâre”, 93; İbn Mâce, “Tahâre”, 126.

24 Buhârî, “Salât”, 60; Müslim, “Müsâfirîn”, 69-70; Mâlik, “Kasru’s-Salât”, 57; Nesâî, “Mesâcid”, 37.

25 İbn Mâce, “Mesâcid”, 1.

26 Buhârî, “Salât”, 65; Müslim, “Mesâcid” 24.

27 Nesâî, “İmâmet”, 50.

28 Nesâî, “Muhârabe”, 6.

29 Müslim, «Mesâcid», 288.

önem vermiş ve şöyle buyurmuştur: “Allah’ın mescitlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâti veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte, onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”³⁰

Ayette geçen imar; biri maddi, diğeri de manevi olmak üzere iki boyuta sahiptir. Mescidin maddi imarı; imkân nispetinde ve en güzel şekilde inşa edilmesidir. Manevi imarı ise cemaatle namaza devam etmektir.³¹ Bu bağlamda camilerin maddi ya da manevi imarına gücü nispetinde iştirak eden kimse, ayette övülen iman ve salih amel sahiplerinin arasına girer. Mescidin özellikle manevi yönden imarı, onu imar eden kişinin imanının en büyük alâmetidir. Çünkü Hz. Peygamber; “Bir insanın mescide gitmeyi âdet edindiğini görürseniz, onun imanlı olduğuna (öldüğüne) şahadet ediniz.”³² buyurmaktadır. Görüldüğü üzere camide cemaate devamlı, imanın varlığı arasında kuvvetli bir bağ söz konusudur. Bundan dolayı “Ben müminim” diyen bir insanın, eğer şer’i bir mazereti yok ise haftada en az bir defa bütün dünyalık işlerini bırakarak cuma namazını kılmak için camiye gelmesi farzdır. Bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.”³³ Hz. Peygamber de bir hadisinde; “Kim mazeretsiz bir şekilde üç cuma namazını terk ederse Allah onun kalbini mühürler.”³⁴ buyurarak bu ilişkiye dikkat çekmiştir.

Ayet ve hadislerde yer alan cami ve cemaatle namaza katılma vurgusu; caminin, bir toplumun fertlerini dünyevi ve uhrevi hedefler çerçevesinde toplayan ve âdeta onları bir vücudun

30 Tevbe, 9/18.

31 Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu’l-ğayb*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabiyy, Beyrût 1420, XVI, 9.

32 İbn Mâce, “Mesâcid”, 19.

33 Cuma, 62/9.

34 Tirmizî, “Cum’a”, 7; İbn Mâce, “İkâmetü’s-Salât” 93.

uzuvları gibi yapan bir vahdet kaynağı olmasıyla ilgilidir. Öyle ki, Hz. Peygamber; bir şehir veya köyde üç Müslüman olur da, namazlarını cemaatle kılmaz iseler şeytanın onları istila edeceğini bildirmiştir.³⁵ Aslında tüm kâinat; isim, sıfat ve fiillerinde eşi ve dengi olmayan Yüce Yaraticının varlığına işaret etmek bakımından bir “vahdet” halindedir. Öyle ki, canlı ve cansız, akıllı ve akılsız varlıkların tamamı Kur’an’da “âlem” olarak isimlendirilir.³⁶ Çünkü Allah, sonsuz ilim ve kudretiyle bütün kâinatı ortak bir gaye üzerinde toplamış; yani onları cem etmiş ve her bir varlığı kendi ulûhiyetine bir “alâmet” kılmıştır. Bundan dolayı Allah’ın isimlerinden biri de “el-Câmi”dir. Bu isim kâinatın Allah tarafından yaratılmasını ve yönetilmesini ifade etmektedir.³⁷

Allah’ın, bütün kâinatı gaî birliğe sevk etmesi yalnızca kozmolojik bir yapıya değil; aynı zamanda sosyolojik bir mahiyete de sahiptir. Yani Allah bu ism-i şerifi ile fertlerin kalplerini de ortak bir ülkü etrafında birleştirerek vahdet halinde bir toplum inşa eder: *“Müminlerin gönüllerini birbirine ısındırıp bir araya getiren de O’dur. Eğer yeryüzünde bulunan her şeyi harcasaydın yine de onların kalplerini birbirine ısındırıp bir araya getiremezdin. Ama Allah’tır, onların kalplerini birbirine ısındırıp bir araya getiren. Şüphesiz ki O, çok güçlü, çok üstündür ve yegâne hikmet sahibidir.”*³⁸ Allah’ın “el-Câmi” isminin toplum için en kuvvetli şekilde tecelli ettiği mekân camidir. Başka bir deyişle cami, yalnızca cuma namazına ev sahipliği yaptığı için değil; aynı zamanda Allah’ın “el-Câmi” isminin tecellisiyle toplumu ahlaki erdemler ve yüksek hakikatler üzerinde birleştirdiği için bu ismi almıştır.

35 Ebû Dâvûd, “Salât” 46.

36 Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 54-55.

37 İbn Mâce, “Duâ”, 10. Bkz. Topaloğlu, Bekir, “Câmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, 92-93.

38 Enfâl, 8/ 63.

III. Kitap

Medeniyet; ateist ve materyalist akımların iddia ettiği gibi; insanın konuşmayı, yazmayı ve okumayı bilmediği uzun süren ilkel çağlardan sonra tesadüfen ve kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu değildir. Yüce Allah, insanı yarattığı ilk andan itibaren vahiy yoluyla ona eşyanın isimlerini³⁹ ve kendi meramını beyan etmeyi öğretmiştir.⁴⁰ Allah'ın insana öğrettiği beyanın türlerinden biri de yazılı beyandır. Allah, insana kalemle yazmayı öğretendir.⁴¹ Yazılı beyanın varlığı okumanın; okumanın varlığı da okunacak şeyin, yani kitabın varlığını gerekli kılar. Bu itibarla yazma ve okumanın ilk insanla birlikte başladığını söyleyebiliriz. Çünkü Allah'ın, emirlerini kitap veya suhuf olarak yazılı bir şekilde indirmesi, yani vahiy ve peygamberlik ilk insanla birlikte başlamıştır. Bundan dolayı “kitaplara inanmak” bütün risalet devirlerinde imanın şartlarından biri olmuştur. Dolayısıyla diyebiliriz ki; insana dair medeniyet olgusunun kurucu ilkesi “ilahî vahiy” ve “semâvî kitap”tır. İnsanın bir bakıma kitapla ilişkisi, var oluşunun anlam ve amacıyla; yani ibadet, mabut ve mabetle ilişkisi demektir. Şu halde bu ilişkiyi en iyi ifade edecek özlü iki kavram “câmi” ve “okumak”tır. Okumak insanın; maddî ve manevî, bedenî ve ruhî, akli ve kalbi açıdan yaratılışının hakkını Yüce Yaratıcıya teslim etmesi demektir. Bu sebeple son ilahî kitabın ilk emri “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*”⁴² olmuştur. Şu halde okumak bir ibadet; mabet ise bir medresedir.

Bir müminin, iman ettiği kitabı dışarıdan, ya da ezberinde olduğu halde içeriden okuması ibadetle öyle iç içe bir durum sergiler ki, okumak; dinin direği olan namaz ibadetinin bir rüknü olmuştur. Her gün beş vakitte kırk rekâtta müminin

39 Bakara, 2/31.

40 Rahmân, 55/4.

41 Alak, 96/4.

42 Alak, 96/1.

hayatının bir parçası hâline gelen okuma eylemi; hem her bir noktası Allah'a götüren kâinat kitabını hem de hikmete aracılık eden her yazılı metni okumaya elverişli bir kabiliyeti ona kazandırır. Tıpkı namazın her bir rüknünün, sosyal yaşamda birtakım ahlaki erdemlere aracılık ettiği gibi, "okuma" rüknü de "el-Kitap" olan Kur'an'ın anlaşılmasına hizmet eden hikmet yüklü her kitabın okunmasına ve anlaşılmasına teşvik eder. Bu itibarla İslam'da genel olarak ibadet; özel olarak da namaz ve mabet, yaşama ilgisiz münzevi kavramlar değildir. Başka bir deyişle İslam kültüründe cami, yalnızca bir ibadet mahalli değil; aynı zamanda bir medeniyet tasavvurunun da çekirdeği konumundadır. Asr-ı saadete baktığımızda bu gerçeği görmemiz mümkündür. Örneğin; bir defasında peygamberimiz mescide girmişti. Ashabının bir kısmının ibadetle, diğer kısmının da ilimle uğraştığını görmüş ve *"Ben muallim olarak gönderildim"* buyurarak ilimle meşgul olan ashabının yanına oturmuştu.⁴³ Bir defasında da; *"Kim mescide bir şey öğrenmeye veya öğretmeye giderse hacca kabul edilmiş bir hacının aldığı sevap kadar sevabı alır."*⁴⁴ buyurmuştu.

İslam medeniyetinin maddi ve manevi bütün unsurları cami merkezli olarak yapılır. Cami aynı zamanda bir ilim merkezidir. Bu gerçeği görmek için Hz. Peygamberin mescidine bakmak yeterlidir. Peygamberimiz, mescidinin giriş kısmına Medine'de yakınları ve kalabilecek kimseleri olmayan ashabı için "Suffe" denilen bir mekân yaptırmıştı. Medine'de kalabilecek evleri olduğu halde ensar ve muhacirden burada kalan sahabe de vardı. Suffe'de kalan ashabın sayıları zaman zaman dört yüzü buluyordu. Bunların ihtiyaçları Hz. Peygamber ve zengin sahabe tarafından karşılanıyordu. Hatta Hz. Peygamber, kendisine getirilen sadakaların tamamını onlara gönderiyor, hediyeleri de onlarla paylaşıyordu.⁴⁵ Zahidane bir hayat yaşayan Ashab-ı

43 İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

44 Heysemî, *Mecma'*, I, 123.

45 Buhârî, "Rikâk", 17.

Suffe'nin pek çoğunun üzerine giyebilecek uygun bir elbisesi dahi bulunmadığına ve bazılarının açıklıktan dolayı namazda ayakta durmakta bile zorlandıklarına dair rivayetler vardır.⁴⁶ Dünya işlerinden el etek çekerek Suffe'de kalan bu grup, Kur'an okurlar, ilimle meşgul olurlar, Hz. Peygambere soru sorarlar ve İslam'ın esaslarını öğrenirlerdi.⁴⁷ Onlar Peygamberimizden aldıkları ilmi, diğer sahabeye de öğretmişlerdir. Hadislerin senet zincirlerindeki ilk halkanın genelde Suffe ashabından oluşması da onların ilmi öğrenme ve öğretme konusundaki azim ve kararlılıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Asr-ı saadette farklı kabilelere gönderilen tebliğci sahabenin çoğunluğu da yine Suffe ehlinen idi. Ayrıca İslam hukuku alanında ortaya çıkan "Ehl-i Hadis" ve "Ehl-i Re'y" ekollerinin ilk temsilcileri kabul edilen Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Mes'ud gibi birçok sahabe de burada yetişmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla Suffe zaviyesinden bakıldığında Hz. Peygamber döneminde mescit, içinde ibadet edilen bir mabet olmanın yanı sıra, bir ilim ve irfan ocağı hüviyetine sahiptir. Bazı zamanlar Hz. Peygamber orada Ashab-ı Suffe'ye ders verirdi. Ayrıca onlara okuma-yazma öğretmek üzere Ubâde b. Sâmî gibi ashaptan bazı zatları görevlendirdiği de bilinmektedir.⁴⁹

Bu durum asr-ı saadetten sonra bir gelenek hâlini almış ve asırlar boyunca camiler, pek çok âlimin yetiştiği ilim merkezleri olarak faaliyet göstermiştir. Küfe, Basra merkez camileri ile Şam-Ümeyye Camii Mescid-i Nebvî'yi örnek alarak kurulmuş camilerdendir. Hz. Peygamberin mübarek mescidi İslam tarihi boyunca görülen cami merkezli İslamî külliyelerin ilham kaynağı olmuştur. Camilerin aynı zamanda bir eğitim

46 Baktır, Mustafa, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXVII, 469-470.

47 Buhârî, "Salât", 84.

48 Özellikle Abdullah b. Ömer genç iken mescitte yattığını ifade etmiştir. Bkz. Tirmizî, "Salât", 122.

49 Baktır, "Suffe", XXXVII, 470.

kurumu olarak kullanılması, kuruluşundan yıkılışına kadar Osmanlı devletinde de devam etmiştir. Özellikle İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet Han tarafından kurulan Ayasofya ve Fatih külliyesi ile Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulmuş olan Süleymaniye külliyesi, İslam kültürünün gelişmesinde ve yayılmasında tarihe geçen hizmetler yapmıştır.⁵⁰

Osmanlı devrinde, bir kısmını halkın da takip edebildiği dersler için camilere dersiamlar tayin edilirdi. Dinî ilimlerin yanı sıra edebiyat ve tıp gibi derslerin de verildiği bazı camiler, aynı zamanda İslam tarihinin güzide kütüphanelerine de ev sahipliği yapmıştır. Bu kütüphaneler camiye bitişik olan ve bir iç kapıyla girilip çıkılan ek binalar şeklindeydi. Kitap-cami ilişkisi İslam kültüründe o denli belirgindir ki; genelde İslam tarihinde, özelde de Osmanlı tarihinde cami, kütüphane ile özdeşleşmiştir. Hatta "İslam'da kitap ve kütüphanenin ana rahmi mescittir" diyebiliriz. Cami derslerini takip eden öğrenciler ve iki namaz arasındaki vakti değerlendirmek isteyen cemaat için bu kütüphaneler âdeta ilim ve irfan ocakları idi.⁵¹

IV. Gençler

Gerek Hz. Âdem'in inşa ettiği Kâ'be ile başlayan insanlık tarihine; gerekse Hz. Peygamber ve onun inşa ettiği Mescid-i Nebvî etrafında vücut bulan İslam medeniyetine baktığımızda dinî yaşamın mescit/cami merkezli bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Mescit/cami; Kur'an ve sünnetin geçmişten geleceğe uzattığı elidir. Her camide; mihrap, kürsü ve minber olmak üzere Hz. Peygambere ait üç makam vardır. Mihrap ibadet, kürsü ilim ve hikmet, minber ise toplum düzeni konusunda Hz. Peygamberin bizlere bıraktığı nebevî mirasını simgeler. Bu

50 Akakuş, Recep, "Toplumu Din Konusunda Aydınlatma Açısından Cami ve Mescitlerin Önemi", *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.399-400.

51 Geniş bilgi için bkz. Önkal, Ahmet – Bozkurt, Nebi, "Câmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, 50-51.

mirasın sağlıklı bir şekilde nesilden nesile aktarılabilmesi için yaşlıların yanında gençlerin de camilerin ayrılmaz unsuru hâline getirilmesi gerekir.

Gençlik dönemi insanın bedenî ve ruhi bakımdan en verimli dönemidir. Bu sebeple peygamberimiz bir insanın kıyamet günü gençliğini nerede harcadığının hesabını vermeden Allah'ın huzurundan ayırlamayacağını bildirmiştir⁵² Hatta Hz. Peygamber, cennetliklere verilecek nimetlerden bahsederken onların hiç tükenmeyen bir gençliğe sahip olacaklarını haber vermiştir⁵³ Gençlik dönemi; nefis, şeytan ve dünya üzerinden gelen baskı ve buhranların en fazla hissedildiği evredir. Bu çağ, aynı zamanda insanın hataya düşmemek için Allah'a yönelmeye en fazla ihtiyaç hissettiği dönemdir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin genç ashabına verdiği şu nasihat bu dönemde ibadetin (ve mabedin) gençlerin karakter inşasında ne denli belirleyici olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir: *“Ey gençler topluluğu! İçinizden kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin. Çünkü bu, gözü haramdan, ferci (zinadan) daha iyi korur. Gücü yetmeyen ise, oruç tutsun. Çünkü orucun (şehveti) kırma niteliği vardır.”*⁵⁴ Aynı şekilde peygamberimiz, hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde arşın altında gölgelenecek yedi grubu sayarken Rabbine ibadet ederek yetişmiş olan genci ve hemen akabinde kalbi mescitlere bağlı olan kişiyi de zikretmiş;⁵⁵ başka bir hadisinde de olgun davranan gençleri övmüştür.⁵⁶

Bir zincir en zayıf halkası kadar sağlamdır. Yaşlı ve orta kuşağın; milli ve manevi değerlerle mücehhez olması bir milletin bekası için yeterli değildir. Eğer bir millet gençlerine kendi mukaddesatını aktaramamış ise, o millet, varlığını bir müd-

52 Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 1.

53 Tirmizî, “Sıfatü'l-Cenne”, 2; Müslim, “Cenne”, 21.

54 Buhârî, “Savm”, 10; Müslim, “Nikâh”, 1; Nesâî, “Siyâm” 43.

55 Buhârî, “Ezân”, 36; Müslim, “Zekât”, 91; Nesâî, “Âdâbü'l-Kudât”, 2.

56 Heysemî, *Mecma'*, 271.

det daha bilfiil devam ettirebilir; ama bilkuvve ölü demektir. Gençlerinin çizgisi milletin yazgısıdır. Onların taşıdığı karakter özellikleri bir milleti gelecekte saadetin mi yoksa felaketin mi beklediğini belirleyen temel unsurdur. Gençlerin ahlaki durumu, bir milletin hâl ve gidişatını gösterir. “İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır. O, iş başına geçince yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, “hars”ı ve “nesil”i yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”⁵⁷ Ayetlerde Allah, en amansız düşmandan bahsetmekte ve gücü ele geçirdiğinde onun “hars”ı ve “nesil”i yok etmeye çalışacağını belirtmektedir. Bazı tefsircilere göre Bakara 205. ayette geçen “hars”, *يَسْأَلُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ* ayetinde⁵⁸ geçen “hars” ile aynı anlamda olup; kadın ve cinsellikle ilgili durumları ifade eder. Bu tefsir, “nesil”in bozulmasıyla kurduğu anlam ilişkisi sebebiyle oldukça dikkat çekicidir.⁵⁹ Kelime anlamı olarak “nesil”; bir milletin bir zaman dilimi içinde yaşayan çocuk, genç ve yaşlı bütün fertlerini kapsamakla birlikte; bu tefsire göre; cinsel duyguların istismarı noktasından baktığımızda “nesil” kelimesini “genç kuşak” olarak yorumlamak anlam bütünlüğü açısından daha uygun olacaktır. Şu halde bir toplum için yıkım ve inşanın kilit taşı gençlerdir. Onların inançsızlık, içki, kumar ve fuhuş gibi olumsuz davranışlarla karakter çizgilerinin bozulması o toplumun felaketinin habercisidir. Bu bağlamda âdeta cami; özelde gençleri, genelde bütün toplumu isyan ve fitne tufanından koruyan bir “Sefine-i Nüh”; küfür ve

57 Bakara, 2/204-205.

58 Bakara, 2/223.

59 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, V, 347; Âlûsî, Şihâbuddîn, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Thk. Ali Abdalbârî Atıyye, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415 h., I, 491; eş-Şa'râvî, Muhammed Mütvellî, *Tefsiru's-Şa'râvî: el-Havâtır*, Matâbiu Ahbâri'l-Yevm, y.y., 1997, II, 869; Seyyid Kutub, *Fi zilâli'l-Kur'an*, Dâru's-Şurûk, Beyrût-Kâhire, 1412, I, 205.

şirk rüzgârlarına karşı “Ashab-ı Kehf”in⁶⁰ sığındığı bir “hidayet mağarası”; içinden Allah’ın nurunun saçıldığı bir Hira’dır.

Mekânın şerefi mekîn (o mekânda bulunan kişi)nin şerefiyle kaimdir.⁶¹ Unutulmamalıdır ki, Medine’de inşa edilen mescit, içindeki Hz. Peygamber ve ona tâbi olan ashap sebebiyle mübarek bir mescitti. Bu mescidin birlik ve beraberliği sağlayan “el-Câmi” boyutu Hz. Peygamber ile tecelli etmiştir. Asıl cami (yani toplayan), bina değil, o binada Hz. Peygamberin verasetini omuzlarına almış olan din görevlisidir. Başka bir deyişle cem eden “mekân”dan çok “mekîn”dir. “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi.”⁶² ayeti asr-ı sadette Hz. Peygamberin inşa ettiği vahdetin en önemli sırrının muhabbet ve merhamet olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bir din görevlisinin sevgi, saygı, ilgi, ihtimam, vefa ve samimiyet gibi erdemleri kendi karakterinde inşa etmesi ve gençlerle bu esaslar üzerinden bir iletişim kurması, onların ruh hâllerini ve sorunlarını iyi tahlil etmesi ve ona göre çözümler üretmesi gerekir. Her konuda örneğimiz Hz. Peygamber⁶³ olduğu gibi gençlerle iletişim hususunda da bizim için model odur. Örneğin; bir keresinde Kureys’ten bir delikanlı; “Ey Allah Resulü! Bana zina etmem için izin verir misin?” dedi. Cemaat hemen başına üşüşüp azarladılar. Bunun üzerine Peygamberimiz; “Onu bana yaklaştırın!” buyurdu. Hemen yaklaştırdılar. Buyurdu ki; “Bunu annen için ister misin?”; “Hayır, vallahi, Allah beni sana feda etsin!” dedi. “Senin gibi diğer insanlar da bunu anneleri için istemezler” buyurdu; Sonra kızı, kız kardeşi, halası ve teyzesi hakkında da aynısını söyledi. Her seferinde “Sen onlar için bunu ister misin?” diye sordu. O da her seferinde: “Hayır vallahi, Allah

60 Kehf, 18/10-13.

61 Aliyyü’l-Kârî, Nüreddîn el-Herevî, *Mirkâtu’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-mesâbih*, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1422/2002, IV, 1415.

62 Âl-i İmrân, 3/159.

63 Ahzâb, 33/21.

beni sana feda eylesin!” diye cevap verdi. Peygamberimiz de her defasında: “İşte insanlar da bunu istemez” buyurdu. Sonra mübarek elini gencin üzerine koyup şöyle dua etti: “Allah’ım, onun günahını bağışla, kalbini temizle, namusunu koru!” O genç bir daha böyle (çirkin) şeylere iltifat etmedi.⁶⁴ Böylesine sıra dışı bir talep karşısında Hz. Peygamberin bu gencin onurunu kırmadan ortaya koyduğu serinkanlılık, aklilik, nezaket ve ikna yöntemi; üzerinde farklı psikolojik boyutlarıyla çalışılması gereken örnek bir olaydır.

V. Sonuç

İslam’da dünya ve ahiret birbirinden bağımsız, birbiriyle uyumsuz iki zıt parça değil; insana dair hakikati farklı yönlerden tanımlayan ve tamamlayan iki uyumlu unsurdur. Ne dünya ve ahireti ayrı varlık alanları olarak düşünen dualizm, ne de dünyayı ahiretin içinde eritip yok sayan ruhbanlık İslam’ın ruhuna uygundur. İslam’da ahiret dünyanın içindedir. Bir süt kazanının içindeki yoğurt kitlesinin sütü mayalayıp yoğurda dönüştürdüğü gibi, İslam’da ibadet ve mabet olgusu, insana dair bütün varlık sahasını insanın var oluş amacına uygun bir şekilde dönüştürür.

Cami, İslam toplumunun ve medeniyetinin ruhudur. Sosyal hayatın bütün unsurları cami etrafında yapılır; medreseler, kütüphaneler, imaretler, darüşşifalar, sebiller, meşrutalar, çeşmeler, türbeler, hazireler, şadırvanlar, dükkânlar ve çarşılar İslam tarihi boyunca cami odaklıdır. Cami; ibadeti ve ticareti, ölümü ve yaşamı, zengini ve fakiri, âlimi ve cahili, genci ve yaşlıyı aynı havzanın içinde biçimlendiren ve yönlendiren merkezî unsurdur. İslam’da hayat, cami etrafında kümeleşir. Çünkü cami etrafına hayat verir. Kaybettiğimiz ve yeniden bulmamız gereken hayat iksiri camide gizlidir. Camilerimizi ruh ve işlev bakımından yeniden Mescid-i Nebevî ruhu üzerine inşa etme-

64 Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 129, Hadis No: 543.

miz, bize hayat veren dinamiği yeniden aktif hâle getirmemiz ve kaybettiğimiz istikameti yeniden bulmamız için hayati derecede önemlidir.

Bunu sağlamak için camiler İslam tarihindeki orijinal şekline ve görevine yeniden dönmelidir. Camilerin insan kaynakları çocuklar, gençler ve yaşlılardan oluşan toplumun bütün kuşaklarıdır. Her yaş seviyesinden insanı aynı safta bir araya getiren başka bir mekân dünya üzerinde mevcut değildir. Camiler, yaşlıların tecrübelerini, toplumun örf, âdet ve değerlerini gençlere aktardığı doğal bir eğitim-öğretim alanıdır. Bu sebeple bünyesinde yaşlılar için dinlenme ve terapi alanları; gençler için okuma ve etüt merkezleri, sportif etkinlik alanları; çocuklar için ise eğitim ve eğlenceyi birleştiren bölümler olacak şekilde külliyeler tarzında düzenlenmelidir. Bu düzenleme esnasında Mescid-i Nebvî'nin ruh ve işlevi her daim göz önünde tutulmalı; modern çağın ihtiyaçları gözetilmeli; psikolojik ve pedagojik boyutlarla ilgili olarak alan uzmanlarından yardım alınmalıdır. Mescitler, insana ait her kurumda bulunmalıdır. Her mescitte hem kitap okumak için bir kütüphane hem de ibadet mahalli içinde Kur'an raflarının bulunduğu alanlarda tefsir, fıkıh, hadis ve çeşitli dinî konularda kitaplar yer almalıdır. Çünkü mescit müminin hayat medresesidir.

Mescidler, beldelerin en sevimli yerleri olduğu kadar en güvenli ve en korunaklı merkezleridir. Bu mekânlara kendini teslim eden insan ise en bahtiyar insandır. Ancak mescidde bulunan insanı diri tutacak ibadetin şuuruna erdirecek can suyuna ihtiyaç vardır. Bu da ancak camileri manen aydınlatan, kandil vazifesini ifa eden ilim meclisleridir. Bu canlılığın en önemli örneği ve temsili ise Mescid-i Nebevî dir.

Camileri Aydınlatan Kandiller: İlim Halkaları

Kâmil BÜYÜKER
İstanbul İl Müftülüğü

Vahiy medeniyeti, Rahman'ın ilk sözü olan "İkra" hitabını önce insana, sonra yazıya, sonra da kitaba taşımıştır. Söz hep bu kutlu kelamın sayfaları arasından aktarılmıştır. İlk halka, öncü bir peygamberin yani vahyin ilk muhatabının elinde hayat bulmuş ve burada ilk tedrisini gerçekleştirmiştir. Daru'l-Erkam ise bu davet yüklü mektupların okunduğu, konuşulduğu ilk adres olmuştur. Ancak halka halka büyüyen bu çağrı hicret sonrası Medine'de, Mescid-i Nebevi'de devam etmiştir.

Mescidde İlim Halkasına Teveccüh Gösteren Muallim Peygamber

İslam medeniyeti, kitap üzerine bina edilmiş bir medeniyettir. Bu medeniyetin ilk muallimi de Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Efendimiz, çevresinde halka halka genişleyerek yetişen sahabeler topluluğuna muallimlik etmiştir. Hayatın bütün safhalarının ayan beyan yaşandığı Mescid-i Nebevi'de yaşanan şu sahne mescidin en önemli fonksiyonlarından birisi olan bilmenin, öğrenmenin yani ilim tedrisinin ne derece önemli olduğunu gözler önüne seriyor:

Hz. Peygamber bir gün evinden çıkıp mescide gitmiş, orada insanların iki halka oluşturduklarını görmüştü. Bu halkalardan birinde bulunanlar Kur'an-ı Kerim okuyor ve Allah'a dua edi-

yordu. Diğer halkada bulunanlar ise ilim öğreniyorlar ve öğretiyorlardı. Peygamber Efendimiz, “Bunların hepsi de hayırlıdır; şunlar Kur’an okuyorlar ve Allah’a dua ediyorlar. Allah dilerse onlara isteklerini verir, dilerse vermez. Bunlar ise öğreniyorlar ve öğretiyorlar. Ben de muallim olarak gönderildim.” buyurarak onların halkasına oturmuştu. (İbn Mace, Mukaddime, 17) Nitekim aynı hadisin başka bir rivayetinin sonunda Peygamber Efendimiz “... Ben muallim olarak gönderildim” buyurduktan sonra “Şu meclis daha faziletlidir” (Hatib el-Bağdadi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, el-fakih ve'l-müfeteħkih, thk. Yusuf el-Azzazi, Riyad 1996, I, i. 88) diyerek ilim meclisine oturmuştur.

En Güvenli Yerler Mescidler, Sığınılacak En Güzel Limanlar İse Kitaplar

Peygamber Efendimiz, “Beldelerin Allah’a en sevimli yerleri mescidleri/camileridir.” (Müslim, Mesâcid, 288) buyurmuştur. Mescidler, beldelerin en sevimli yerleri olduğu kadar en güvenli ve en korunaklı merkezleridir. Bu mekânlara kendini teslim eden insan ise en bahtiyar insandır. Ancak mescidde bulunan insanı diri tutacak ibadetin şuuruna erdirecek can suyuna ihtiyaç vardır. Bu da ancak camileri manen aydınlatan, kandil vazifesini ifa eden ilim meclisleridir. Bu canlılığın en önemli örneği ve temsili ise Mescid-i Nebevî’dir.

Mescid-i Nebevî, yapılışından itibaren Medine’nin en önemli ilim ve kültür merkezi olmuştur. Hz. Peygamber tarafından başlatılan eğitim ve öğretim faaliyetleri artarak devam etmiş ve mescid, bütün İslam dünyasında özellikle dinî ilimlerde en önemli kültür merkezi olma özelliğini tarih boyunca sürdürmüştür. Mescidin harimiyle avlu ve revaklarında ders halkaları kurulmuş, hac mevsimlerinde İslam dünyasının her yanından gelen âlimler bu derslere katılmaya özen göstermiştir. Burada yapılan ilmî müzakere ve tartışmalar İslamî ilimlerin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Mescid-i Nebevî’de

ikamet eden Suffe ehlinin ise bu konuda ayrı bir yeri vardır. Mescidin bakım ve onarımını yapmak, burada yürütülecek dinî hizmetlerle eğitim ve öğretim faaliyetlerinin masraflarını karşılamak için Emevîler döneminden itibaren çeşitli vakıflar tesis edilmiş, zamanla ortadan kalkan bazı vakıfların yerine de yenileri kurulmuştur.

Mescid-i Nebevî'nin bir diğer özelliği ise Medine'de bilinen en eski kütüphaneye sahip olmasıdır. Öyle ki Hz. Osman zamanında çoğaltılan mushaflardan biri, Mescid-i Nebevî'de "üstüvânetü'l-muhâcirîn" adlı sütunun yanında Abbasî halifelelerinden Nâsır-Lidînilâh devrinde yaptırılan küçük bir kürsünün üzerinde teşhir ediliyordu. Tarihî kayıtlara göre 1309'da (1891-92) mescidde 1081 adet kitap ve mushaf bulunmaktaydı. (DİA, "Mescid-i Nebevî, Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, cilt: 29; sayfa: 288)

Mescidlerle Çoğalan İlim Halkaları

Mescid-i Nebevî'nin ilk öğrencileri de elbette ki bu eğitim zincirinin ilk halkası olan sahabilerdir. Onlar bu eğitim aşamalarından geçmişler ve her biri birer muallim olmuşlardır. Efen-dimizden sonra da bu gelenek/sünnet kesintisiz olarak devam edegelmiştir. İmam-ı Malik Mescid-i Nebevî'de eğitim öğretim çalışmalarını sürdüren isimlerden sadece biridir. Mescidlerde kurulan ilim halkaları sonraki dönemlerde de farklı şehirler, farklı isimler ve camilerde devam etmiştir. Hasan Basri (r.a.)'nin Basra Camiini, İmam Şafii ve Ebu Hanife ise buldukları şehirlerdeki camileri ilim meclisi hâline getirmişlerdir. Ayrıca camilerde büyüyen bu ilim halkaları giderek kurumsallaşmış ancak yine camilerin gölgesinde birer üniversiteye dönüşmüştür. Camiler etrafında oluşan üniversitelere Karaviyyin Üniversitesi (Fas), El-Camiül-Ezher (Mısır), Zeytuniye Camii/Üniversitesi'ni (Tunus) örnek olarak verebiliriz. Ayrıca bir dönem ilim merkezi olan Bağdat'ta en eski mescid olan Mansur Camii, İslam devletinin en meşhur tanınmış eğitim öğretim merkezi olarak

hizmet vermiştir. Ayrıca el-Ezher'den önce Amr Camii büyük bir ilim merkezi fonksiyonunu ifa etmiştir.

Camilerde ders verilmesi veya camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Osmanlıların hâkim oldukları coğrafyada da camilerde halka yönelik vaazların dışında özel ders halkaları da süregelmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu ders halkaları, vaazlara nispetle, dinî bilgi ve kültürleri daha iyi olan kimselere hitap etmekteydi. Camilerde bu duruma herkese açık ders anlamında dersiâm denirdi. Şemseddin Sami, bu kelimeyi “müderrislerin büyük camilerde verdikleri toplu ders” şeklinde tanımlamaktadır. Daha sonra dersiâm, “medreselerde öğrencilere, camilerde halka açık ders verme yetkisine sahip müderris için kullanılan unvan” olmuştur. Bu dersiâmlar hangi medrese veya camide ders okutursa o medresenin veya caminin adını alırdı (Süleymaniye dersiâmı, Fatih dersiâmı gibi). Talebe-i ulûma yönelik ders halkaları da herkese açıktı. Cemaatten isteyen, merak eden, o sahadaki bilgi ve kültürünü artırmak isteyen kimseler bu halkalara da katılabilirlerdi. Bu durum Osmanlıların son dönemlerinde devam ettiği gibi Cumhuriyet'ten sonra da devam etmiştir. Buna göre, 1900'lerde ve sonraki yıllarda Hüsrev Efendi, Fatih Camii'nde hadis, siyer ve fıkıh dersleri okutmuştur. Kadıköy Müftüsü Mekki Efendi, yine Fatih Camii'nde tefsir ve hadis dersleri (Kâdi Beydavi Tefsiri ve Sahih-i Buhari) okutmuş, bir ara İstanbul Müftülüğü de yapmış olan Bekir Haki Efendi de Şehzade ve Fatih Camii'nde Buhari ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisleri cemedan “el-Lü'lüü ve'l-mercan”ı okutmuşlardır. (“Asr-ı Saadetten Günümüze Cami Dersleri”, Durak Pasmaz, Din ve Hayat Dergisi, 2013, sayı:20)

Buradan anlaşılıyor ki farklı coğrafyalarda camilerin ve mescidlerin inşası ile birlikte ilim halkaları da çoğalmış ve asırlar boyu sekteye uğramadan devam etmiştir.

Mescid-i Nebevî’de Halen Yaşayan Sünnet

Peygamber Efendimizin mescidinde bugün Kur’an halkaları kurularak bir sünnet hâlâ yaşatılıyor. Geçtiğimiz günlerde yayımlanan bir haberde Mescid-i Nebevî’de neredeyse her kolonun altında bir hoca ve etrafında toplanmış olan ilim talebelerinden bahsedilmekte ve mescidde toplam olarak 80 Tahfiz (Hafızlık) halkası bulunduğu haber verilmektedir. Bu halkalarda çoğunluğu 05-18 yaş arası çocuklar eğitim alırken, Kur’an ezberlemek isteyen yetişkinler de yaşı ne olursa olsun eğitim alabilmektedir.

Haber şöyle devam ediyor: “50’den fazla hocanın görev yaptığı bu halkalarda sadece Kur’an ezberi değil, ahlak, edep ve diğer dinî kurallar da öğretilenler arasında. Her ülkeden ve ırktan hocanın ve talebenin bulunduğu Tahfiz halkalarından yılda yüzlerce hafız çıkıyor. Yıl sonunda Medine Emiri’nin de katılımıyla Mescid-i Nebevî’de gerçekleştirilen törende hafız öğrenciler ödüllendiriliyor. Tahfiz halkalarına misafir öğrenciler de katılabiliyor. Özellikle Ramazan ayında akşam ve yatsı namazından sonra okumasını düzeltmek isteyenler hocaların gözetiminde tilavetlerini gerçekleştirip tashih ettirebiliyorlar.” (çevirimiçi:<http://www.haber7.com/ortadogu/haber/2016994-mescid-i-nebevide-ki-kuran-halkalari>, 17.09.2016)

Peygamber Mirasından Pay Almak İçin Camilere Koşun!

Peygamber Efendimiz, Kerim kitabımızı ve hayatını bizlere büyük bir emanet ve miras bırakmıştır. Elbette Kur’an’a ve sünnete sarılanın istikametini şaşırması düşünülemez. Hâl böyle olunca yukarıda da ifade edildiği üzere bu mirasın en anlamlı kısmına yani anlamaya, tefekküre tekabül eden kısmına vakit geç olmadan müşteri olmamız gerekiyor. Niçin? Camilerimizi yeniden diriltmek için... Niçin? Camilerimizi cehaletin kesif

karanlığından çıkarıp ilmin, ilim halkalarının aydınlığıyla aydınlatmamız için. Aşağıdaki yer alan rivayet camilerimizde yok olmaya yüz tutmuş bu güzel mirasın yeniden inşası ve ihyası için birer davet niteliğindedir:

Bir defa Ebû Hureyre (r.a.) Medine çarşısına uğradı. Orada durup ahaliye,

- Ey çarşı halkı, sizi aciz bırakan nedir? dedi. Onlar da,

- Ey Ebû Hureyre, neden aciz bırakan? dediler. Ebû Hureyre (r.a.),

- İşte Resûlullah (s.a.s.)'ın mirası taksim ediliyor, siz ise buradasınız, gidip ondan nasibinizi almıyorsunuz, dedi. Onlar,

- Nerede taksim ediliyor, dediler. Ebû Hureyre (r.a.),

- Mescidde, dedi. Onlar hemen gittiler, bir müddet sonra geri geldiler. Ebû Hureyre,

- Niçin geri geldiniz, dedi. Onlar da,

- Ey Ebu Hureyre! Mescide gittik, içeri girdik, orada taksim edilen bir şey görmedik, dediler. Ebû Hureyre (r.a.),

- Mescidde hiç kimseyi görmediniz mi? dedi. Onlar,

- Bir grup kimse gördük namaz kılıyorlardı, bir kısım insanlar Kur'an okuyorlardı, bir kısmı da oturmuşlar helal ve haramı müzakere ediyorlar/ilimle iştiğal ediyorlardı, dediler.

Bunun üzerine Ebû Hureyre (r.a.),

- Size yazıklar olsun, işte Muhammed'in (s.a.s.) mirası budur, dedi. (Heysemî, Mecma'uz-Zevâid, 1/123)

Halk Eğitiminin En Önemli Parçası Cami Dersleri

Toplumumuzun kahir ekseriyetinin cami ve cemaatle bir şekilde temas ettiği düşünülürken camilerin büyük bir po-

tansiyeli de içinde barındırdığı görülecektir. Camiler manen çekim merkezidir. İnsanlar camilerde cem olurlarken manevi bilgi açıklarını da yine camilerde gidermeye çalışmaktadırlar. Buradan hareketle camiler halk eğitiminde önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Bu eğitimin kesintiye uğramadan, belli bir disiplin ve süreklilik içinde devam etmesi ise insanımızın hayrına olacaktır.

Anlayış ve uygulamada aralarında bazı farklı değerlendirmeler söz konusu olsa bile, bilgiye büyük önem veren bir dinin müntesiplerinin, bu durumun gereklerini dikkate almamış olmaları mümkün değildir. İşte bu nedenle ki, baştan itibaren Müslümanlar, camileriyle kitap ve kütüphane arasında ayrılmaz bir birliktelik oluşturmuşlardır.

Geçmişten Günümüze Cami, Kitap ve Kütüphane Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Prof. Dr. Nesimi YAZICI
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Hz. Peygamber'den günümüze, bir yerde Müslümanlar varsa, bunun en bariz göstergesi *Mescid/Cami* olmuştur ve şüphesiz dünya durdukça da bu durum böyle olmaya devam edecektir. İşte bu nedenledir ki, çoğu defa İslam'la kurulup gelişen muazzam medeniyetimizden bahsedilmek gerektiğinde, dost düşman, bunun bir *camî medeniyeti* olduğunu ısrarla ifade etmişlerdir. Biz, kendisi için oldukça mütevazı sınırlar belirlemiş olduğumuz bu yazımızda, işte bu gerçekten hareketle ve doğal olarak özlü biçimde, İslam'ın mâbedi *camî* ile onunla birlikteliği, dinimizin ilk çıkış devrelerine kadar giden *kitap ve kütüphane* arasındaki ilişkiyi değerlendirmek istiyoruz.

İslam Mâbedi Mescid/Cami

İslam mâbedinin ismi, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin hadisleri ve İslam kaynaklarında *mescid* olarak belirtilmiş ve ilk dönemlerde bu isim kullanılmışsa da daha sonra bunun yerine Müslümanları '*toplayan, bir araya getiren*' anlamına yapılan vurguyla öne çıkan *camî* şeklindeki adlandırma yaygınlık kazanmıştır. Bu gelişme cuma namazı kılınan ve dolayısıyla içinde hatibin hutbe okuması için minberi bulunan mescidlerin *camî*, daha küçük mâbedlerin ise *mescid* olarak isimlendirilme-

leriyle de ilgilendirilebilir. Bununla birlikte İslam'ın en önemli mâbedleri olarak Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Nebevî, baştan itibaren sahip oldukları isimlerini aynen korumaya devam etmişlerdir.

İslam mâbedi olarak caminin varlığı öncelikle namazla alakalıdır; yani caminin Müslümanların ibadet mahalli olması hususunda, hiçbir tereddüt ve şüphe söz konusu değildir. Bunun yanında özellikle Mescid-i Nebevî'den başlamak üzere İslam mâbedinin tarihi ve başta Hz. Peygamberin örnekliğindeki devresi olmak üzere, Müslümanların dünyalarındaki yeri eksiksiz bilinmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında camilerin İslam tarihinde yalnızca namaz kılma mahalleri olarak değerlendirilmedikleri ve değerlendirilemeyecekleri de kabul edilmek durumundadır. Bu vesile ile hiç değilse iki hususun en özlü biçimiyle hatırlanmasında yarar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İslam'da *ibadet* denildiğinde neyin anlaşılması gerektiğidir.

Buna göre özel anlamında ibadet; mükellefin Yaratan'ına karşı saygı ve itaatini simgeleyen, Allah ve Resûlü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh'ta da ibadetin yaygın kullanımı bu şekildedir ve ibadetin kapsamı içerisine namaz, oruç, zekât ve hac gibi İslam'ın temel şartları yanında kurban kesme, itikâf, Kur'an okuma, hayır ve infakta bulunma, dua etme gibi diğer bir kısım dinî davranışlar da girmektedir. Genel ve daha geniş anlamıyla ise ibadet; mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin neticesi olarak O'nun rızasına uygun davranma çabalarını ve bu hedefe yönelik olmak üzere yapmış olduğu iradî davranışlarının bütününe ifade etmektedir. Yani dince *iyi, güzel ve doğru* olarak nitelenen bütün davranışlar, ibadet kapsamı içerisinde değerlendirilmektedirler. Nihayet kulluğun en önemli gerek ve göstergelerinden biri olması nedeniyle ibadetler, Kur'an-ı Kerim'de genelde ilkeler şeklinde ve özlü ifadelerle belirtilirken, Hz. Peygamberin Sünnet'inde ayrıntılarıyla açıklanmış bulunmaktadır. Dolayısıyla

İslam mâbedi olarak camiler söz konusu olduğunda, bütün bu hususların göz önünde bulundurulmaları gerekmektedir.

Bizim dikkat çekmek istediğimiz ikinci husus ise İslam mâbedi olarak camilerin, Müslümanların ve hatta bütün insanlığın, Allah'ın gönderdiği son kitapta gösterilen kutlu hedeflere ulaşmaları yolunda, şüphesiz meşru ve aynı zamanda da en etkin yol ve yöntemlerle kullanılmalarnın teminidir. Bu husus da Kur'an-ı Kerim'in dokuzuncu suresi olan Tevbe Suresi'nin 17, 18 ve 19. ayetlerindeki “*En-ya'murû mesâcidallahi... İnnemâ ya'muru mesâcidallahi... Ve imârete'l-mescidi...*” ifadeleriyle yani ‘Mescidlerin İmar’ının müminlerin önemli görevlerinden biri olduğunun altının çizilmesiyle gösterilmiş bulunmaktadır. Son dönemdeki meâl ve tefsir çalışmalarının bir kısmında, “*imar*” teriminin karşılığı olarak, ‘*şenlendirmek/şeneltmek*’ kelimesinin kullanılmakta olduğu görülmektedir ki, kanaatimize göre bu isabetli ve üzerinde önemle durulması gereken bir tercihtir. Çünkü ‘*şenlendirmek*’, Türk kültür tarihinde, hem maddî ve hem de manevî yönüyle hizmeti içeren, geniş kapsamlı bir kelimedir. Bu bakımdan ayetlerde zikri geçen ‘*imar*’ terimini, ibadet yanında İslam'ın hayrına olan diğer bir kısım faaliyet ve çabayı da kapsayacak genişlikte düşünmemiz, İslam'ın ruhuna uygun bir anlayış olarak değerlendirilmek durumundadır. Bu çerçevede eğitim-öğretim ve eski tabirle onun mütemmim bir cüzü yani onu tamamlayan pek önemli bir öge olarak *kitap/kütüphane*nin de camilerimizde bilhassa yer alması gerekmektedir. Nitekim bu durum bizzat Hz. Peygamberin Mescid-i Nebevî'deki uygulamalarıyla tam olarak uyum halindedir.

Hatırlanacağı üzere ilk şekli ile oldukça mütevazı ve sade bir yapı olan Mescid-i Nebevî'de namaz kılınacak mekân yanında Hz. Peygamberin eşleriyle birlikte kaldığı odalar ve arka tarafta evsiz barksız fakir sahabîlere ayrılmış *Suffe* diye isimlendirilen üstü örtülü bir kısım bulunmakta idi. İslam'ın ilk müessesesi olarak nitelediğimiz Mescid-i Nebevî, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinde çok geniş bir işleve sahipti.

Bunların en önemlisinin ibadet mahalli olarak değerlendirilmesi olduğunu ifade ettikten sonra, diğer birkaçını da başlıklar şeklinde hatırlamamız yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi Peygamber Efendimiz, önemli bir başka sebep yoksa, namazını Mescid-i Nebevî’de kılar ve kıldırır, dua ederdi. Namaz öncesi veya sonrasında sahabîler ve diğer insanlarla burada sohbet eder, dinin gereklerini burada öğretir, zikir ve tevbe tavsiye ederdi. İslam toplumunu ilgilendiren bütün meseleler çoğunlukla burada müzakere edilirdi. Elçiler burada kabul edilir, lüzumu halinde yaralıların tedavisi, mahkemeler, hatta folklor gösterileri diye nitelenebilecek bir kısım faaliyetler de Mescid-i Nebevî’de gerçekleştirilebilirdi. Peygamber Mescidi kültür merkezi, danışma meclisi, misafirhane, hazine, hatta hapishane olarak da kullanılmıştı.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî, günümüzdeki camilerden çok daha geniş kapsamlı bir faaliyetler bütününe sahne olmaktadır. En özlü biçimiyle tekrar ifade etmek gerekirse burası, İslam’ın bir bütün olarak yaşandığı mekândı. Çünkü Mescid-i Nebevî’de namaz kılmanın yanında, daha sonraları her biri kendisine tahsis edilen ayrı yerlerde, değişik mahal ve müesseselerde gerçekleştirilecek olan birçok faaliyet yapılmakta idi. Bununla birlikte bizim burada ele almak istediğimiz kitap/kütüphane, dolayısıyla eğitim-öğretim meselesi açısından da Mescid-i Nebevî özel bir öneme sahipti. Nitekim hayatının çok büyük bir bölümünü burada geçiren Hz. Peygamber de “*Ben muallim olarak gönderildim*”¹ buyurmuştu. Bu durumun uygulamaya intikalinin örneklerini görmek açısından Allah’ın Elçisi’ni Mescid-i Nebevî’de takip etmekte yarar bulunmaktadır. O, kendisine sorulan soruları özellikle burada cevaplandırır, duyurmak istediklerini de burada duyurmayı tercih ederdi. Bunun yanında Mescid-i Nebevî’nin bitişiğindeki *Suffe* denilen bölümde, bir taraftan evsiz barksız fakir Muha-

1 İbn Mâce, Mukaddime, 17; Dârimî, Mukaddime, 32.

cirler barınırken, diğler taraftan da burası onlar için bir okul görevini yerine getiriyordu. Ensar'dan arzulayanlar da buranın gündüzlü müdavimleri durumundaydılar. Böylece Suffe, İslam toplumunun bir okulu, sayıları şartların gereği zaman içerisinde değişiklik gösteren Ashabü's-Suffe/Ashâb-ı Suffe veya Ehlü's-Suffe/Ehl-i Suffe de bu okulun öğrencileri olmuşlardı. Zaman içerisinde şartlara bağlı olarak sayıları değişen ve 400 civarına erişebilen bu sahabe topluluğu, İslam'ın Medine'deki ilk dönemi ve gelecekteki durumu açısından son derece önemliydi. Nitekim Hz. Peygamber, kendisiyle ilgili çok sayıdaki rivayette, ya Suffe mensuplarıyla ilgilenirken ya da Mescid'inde, çevresinden hiç ayrılmayan Müslümanlara bir şeyler öğretirken görülmekte/gösterilmektedir. Kur'an-ı Kerim (el-Bakara 2/273)'deki; "Kendilerini Allah yoluna vakfettiklerinden yeryüzünde dolaşarak geçimlerini sağlama imkânı bulamayan yoksullar ..." ifadesiyle kastedilenlerin, zamanlarının tamamını Hz. Peygamberi dinleyerek onun yanında geçirmeleri dolayısıyla geçimlerini sağlamada zorlanan Ashabü's-Suffe olduğu bildirilmektedir. Nitekim Ebû Hüreyre de çok hadis rivayetinin sebebini; 'Muhacirler çarşıda ticaretle, Ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken kendisinin Ashabü's-Suffe'den biri olarak Resulullah'ın yanından ayrılmamasına, böylelikle de diğler sahabilerin bulunamadıkları meclislere katılarak onların duymadıkları hadisleri duymasına' bağlamış bulunmaktadır.²

Cami ile Kitap/Kütüphane Birlikteliği Üzerine

Dikkatlerimizi cami ile kitap/kütüphane ikilisi üzerinde yoğunlaştırdığımızda, karşılaşıcağımız gerçek, herhalde bu ikilinin birbiriyle ayrılması kolay olmayan birliktelikleri olacaktır. İslam'ın kabulü ibadeti, ibadet ise camiye gerektirir. Müslümanın neyi, niçin ve nasıl yaptığını bilmemesi söz konusu olamaz. Bu nedenle de cehalet ile İslam'ın bir araya gelmesi mümkün değildir. Cahillik de ancak eğitim öğretimle giderilebilir. İslam toplumlarında fertlerin karşılaştıkları ilk eğitim öğretim kuru-

2 Buhâri, Büyü, 1.

mu, yani ilk okulları, büyük çapta, camiler olmuştur. Bir yerde okuldan söz edildiğinde akla ilk gelen kitaptır. Çünkü eğitim öğretimin kitapsız gerçekleşmesi mümkün olamaz. Nitekim Müslümanların bu alanda ortaya koydukları uygulamaları, İslam tarihinin muhtelif zaman dilimleri ve geniş coğrafyalarının değişik yörelerinde, kolaylıkla görebiliriz. Bu bakımdan özellikle Endülüs'te tezahürleri görünen maddî ve manevî çevre ile ortaya konan performansla dikkatlerini yoğunlaştıranlar, haklı olarak, İslam medeniyetini bir kitap ve kütüphane medeniyeti olarak da nitelendirmişlerdir.

Özlü ve genel bir tarif yapmak gerekirse; *'yazılarak bir araya getirilen bilgilere ve bunların yazıldığı malzemeye'* kitap denilebilir. İslam literatüründe kitap denildiğinde ise *'vahiy, mektup, belge, iki kapak arasında toplanmış bilgi, bir eserin ana konularından her biri'* ve doğrudan doğruya kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim anlaşılır. Bizim bu yazımızda kitap dediğimizde ise Kur'an yanında doğal olarak muhtelif bilim dallarındaki kitaplar da kastedilecektir. Çünkü bizzat kulluğumuzun şekil ve şartlarını öğrendiğimiz rehberimiz Kur'an-ı Kerim'i doğru biçimde anlayabilmek için çok geniş kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olmanın gerekeceği açıktır. Yani ben Kur'an-ı Kerim'in ne dediğini, beni hangi hedeflere yönlendirdiğini, nelerden ve nasıl sakındırdığını bilmek istiyorum diyen bir Müslüman kardeşimiz, kutsal kitabımız Kur'an'la birlikte, günümüzde dinî ve din dışı diye de nitelenen çok geniş bir perspektifte bilgi ve kültür sahibi olmak durumundadır. Bunun için fen, sosyal, sağlık ve dil bilimleri de dâhil olmak üzere muhtelif alanlarda bilgi birikimine ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim İslam tarihine bakıldığında, Müslümanların bu durumu daha ilk dönemlerden itibaren iyi kavramış ve dünyanın birçok bölgelerinin sakinlerinin, cehaletin karanlıklarıyla boğuştuğu çağlarda, bilginin lüzumuna kesin olarak inanmış ve bunun için de alan ayırımına girmeksizin, bilime ve onun kaynağı kitaba önem vermiş, neticede ortaya çıkan İslam medeniyetinin aydınlığında, kendileri

yanında dünyayı birlikte paylaştıkları bütün insanların da mutluluk ve saadetlerine önemli katkılarda bulunmuş oldukları net biçimde görülebilmektedir.

Farsça'da *kitaphane*, Arapça'da ise *mektebe* şeklinde isimlendirilen ve 'şu veya bu şekilde bir araya getirilen kitapların korunup, belirli kurallar içerisinde arzulayanların istifadesine sunulduğu yer ve kurumlar olarak' kütüphanelerin İslam coğrafyasında ortaya çıkmaları, ilk fütihat devri sonlarından itibaren mümkün olmuştur. Çünkü daha önce Müslümanların ellerinde, çoğaltılan Kur'an-ı Kerim (Mushaf) nüshaları, yazıldığı kadarıyla Hadis metinleri ve İslam Devleti'nin diğer devletlerle yaptığı antlaşma nüshaları haricinde, fazla bir yazılı malzeme ve dolayısıyla kitap bulunmuyordu. Bu bakımdan şayet Hz. Peygamberin sağlığında Medine'deki Mescid-i Nebevî'de ve takip eden Hulefâ-i Râşidîn (632-661) döneminde inşa edilen ilk dönem mescid/camilerinde kitaplar, dolayısıyla kütüphanelerin ilk örnekleri yer aldılarsa, bunların Kur'an-ı Kerim ve kaydedilen Hadis metinlerinden ibaret oldukları düşünülmek durumundadır.

Cemaatle namaz kılmaya gelen Müslümanların, namaz öncesi ve sonrasında kutsal kitaplarını okumaları, camide Yüce Yaratıcı'nın rızasına uygun biçimde zamanlarını değerlendirme isteklerine, en uygun cevaplardan birini oluşturmuş olmalıdır. Bu nedenle camilerde yer alan ilk kitap Kur'an-ı Kerim olmuştur. Doğal olarak bu başlangıcı hadis ve ilmihal kitapları takip etmiştir. Nitekim Peygamber şehri Medine'nin bilinen en eski kütüphanesi Mescid-i Nebevî'de kurulmuştur ve burada, Hz. Osman zamanında çoğaltılan Mushaflardan biri, 'üstüvanetü'l-muhacirîn' adlı sütunun yanında Abbâsî halifelerinden Nâsır-Lidînillah (1180-1225) devrinde yaptırılan küçük bir kürsünün üzerinde teşhir edilmiştir. Bunun dışında maksurenin karşısında, içerisinde Mushaf ve diğer kitapların yer aldığı iki büyük dolap yer almıştır.

Örneğimizde verilen kütüphane Mescid-i Nebevî'de kurulmuş olması dolayısıyla anlamlı ise de tarih itibarıyla oldukça

geç bir döneme işaret etmektedir. Hâlbuki camilerde kitapların yer almasını, en nihayet Emevîler (661-750) döneminin başlarından itibaren tarihlendirmek gerekir. Bu sırada camilerde Kur'an-ı Kerim ve bazı dinî eserlerin de bulundurulmaya başlandığı, bunlar yanında müelliflerin zaman zaman kendi eserlerinin birer nüshasını veya kitabın önemini kavramış sade Müslümanların satın aldıkları kitapları, sevabından istifade etmek umuduyla camilere vakfettikleri/bıraktıkları bilinmektedir. Tabiatıyla burada sözü edilen, cami içerisinde bir veya birkaç dolapta korunan ve belirli kurallar dâhilinde talep edenlerin istifadelerine sunulan kitaplardır. Buradan anlaşılıyor ki, cami kitap birlikteliği öncelikle, bugün de çok sayıda camimizde görülmekte olanın benzeri, bünyesinde *dolaplarda korunacak miktarda kitabı* yani günümüz şartları itibarıyla mütevazı koleksiyonları barındırma şeklinde ortaya çıkmış olmalıdır. Bu iddiasız başlangıcın ilerleyen yüzyıllarda İslam dünyasının farklı merkezlerinde, geniş ve *müstakil kütüphanelere sahip camiler* veya namaz kılma yerlerini de içeren kütüphaneler yanında, çok değişik nitelik ve nicelikteki dinî-sosyal amaçlı tesisleri bir araya getiren *külliyeler* bünyesinde yer alan kütüphaneler tarzındaki farklı örneklerle devam etmiş olduklarını tarihî veriler bize göstermektedir. Kanaatimizce şimdi sıra, hakkında müstakil bir araştırma yapıldığını tespit edemediğimiz *cami ile kitap/kütüphane birlikteliğinin*, panoramik de olsa, bir fotoğrafını elde etmeye gelmiş bulunmaktadır. Bunun için uygulanacak yöntem, akıp giden zaman içerisinde geniş İslam coğrafyasını bu gözle tarassut etmektir ki, biz de bunu yapmayı hedeflemekteyiz. Bakalım, Müslümanların müşterek tarihlerinde bu alanda günümüze de ışık tutan ne gibi örnekler görebilecektir?!

1- Osmanlı Öncesi Cami/Kütüphane Birlikteliği

Cami, kitap/kütüphane birlikteliğinin ilk örneği olarak bünyelerindeki müsait bir yerde, çoğu defa bizzat namaz kılınan mahalde, bir veya birkaç dolap içerisinde, başta Mushaf, Kur'an cüzleri ve diğer bazı dinî kitaplardan oluşan küçük veya

orta büyüklükteki kitap koleksiyonlarını içeren camileri, İslam coğrafyasının her köşesinde ve tarihimizin her devresinde görmenin mümkün olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır. Bu camilere bir örnek olarak Bağdat'ta Abbâsî hilâfetinin son dönemlerinde, fakih ve muhaddis Şerîf ez-Zeydî'nin şehrin doğusundaki *Dınarüssagîr* bölgesinde yaptırmış olduğu cami ve sahip olduğu kitapları da buraya vakfetmesiyle kurduğu kütüphaneyi hatırlamamız mümkündür. Buradaki kitap koleksiyonu, Ebü'l-Hayr Sâbih b. Abdullah el-Habeşî, Ebü'l-Hattab el-Âlimî ve Yâkût el-Hamevî gibi âlimlerin de kitaplarını bağışlamalarıyla zenginleşmiştir.

Cami kütüphane birlikteliğinin ikinci şekli olarak beş vakit namaz kılınan mekânının içerisinde veya haricinde, bazı defalar gerçekten çok zengin nitelemesini hak edecek büyüklükte bir koleksiyonu da barındıran kütüphaneli camilerin hatırlanması gerekmektedir. Bu tanıma uyan, gerçekten çok sayıdaki örnek arasından, İslam medeniyeti tarihinin yüz akı Endülüs'te kurulan en önemli kütüphaneli camilerden birkaçını gösterebiliriz. I. Abdurrahman'ın 786'da yaptırdığı *Kurtuba* ile İbnü'l-Lüb el-Mâlikî'nin *Malaga* ve İbn Mervân el-Bâcî'nin *İşbiliye* ulucamilerinde kurdukları kütüphaneler dolayısıyla bu mâbedler kütüphaneli camiler tarzında nitelenmeye hak kazanmışlardır. Nakledildiğine göre *Kurtuba Ulucamii*'ndeki kütüphane şehrin II. Ferdinand tarafından 1237'de zaptı sırasında yok edilmişti ve yakılan kitaplar arasında Hz. Osman'ın ünlü Mushafı da bulunmaktaydı.

İslam coğrafyasının günümüzde sıkıntılı bölgelerinden biri olarak karşımıza çıkmakta olan Yemen'de, Zeydiler (879-1052 ve 1138-1538) ve Resûliler (1229-1454) dönemlerinde ilmi ve kültürel hayatta büyük bir canlanma söz konusu olmuş, bu arada bazıları küçük yerleşim bölgelerinde bulunan, çok sayıdaki medrese ve cami bünyesinde kütüphaneler kurulmuştur. Şüphesiz buralarda bir araya getirilen kaynak kitaplar ilmin susuzluğunu çeken Yemenlilere, dünyaları ve gelecek hayatları

açısından büyük çapta katkılar sunmuş olmalıdır. Fakat bugün için tahminden öteye kesin bir husus olarak bilinmektedir ki, uzun yüzyıllar boyunca istilâlara maruz kalmamış olması dolayısıyla Yemen bölgesi kütüphaneleri, İslam dünyasının başka bölgelerinde günümüze ulaşamamış olan pek değerli eserlerin korunmasına imkân vermişlerdir. Bunlardan camiler bünyesinde anılabilecekler arasında şunları sayabiliriz: Zebîd'de; *Cami-i San'a*, *Cami-i Zebîd*, *Mescid-i Eşâir*, *Camiu'z-Zâfirî*, Ta'iz'de; *Cami-i Muzaffer*, Sa'da'da; *Cami-i İmam Hâdî*, San'a'da; *Cami-i İbb*, *Cami-i Ravza*, *Kubbet-i Talha*, *Kubbetü'l-Mehdî*.

909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren bir Şîî devleti kurmuş olan Fâtımiler de değişik statülerde çok sayıda kütüphane kurmuşlardır. Biz bunların yalnız camilerle ilgili olanlarını dikkate alacak olursak şu bilgileri kaydetmemiz yerinde olacaktır. Bilindiği gibi Fatımî halifesi Hâkim-Biemrillah (996-1021) 1005'te Kahire'de *Dârülhikme* ve *Dârülilim* olarak da isimlendirilen ve gerçekten zengin bir kütüphaneyi içeren bir merkez kurmuştu. Makrizî'nin rivayetine göre Hâkim-Biemrillah bu kütüphanedeki kitapların önemli bir bölümünü daha sonra başta meşhur *Ezher* olmak üzere üç camiye göndermiştir. Yine aynı Fatımî halifesi tarafından Kahire'de 1011/12'de inşa ettirilen camide bir kütüphane tesis edildiği gibi, İslam dünyasının eğitim öğretim faaliyetleri yönüyle de iyi bilinen önemli camilerinden biri olan Fustat'daki *Amr b. Âs Camii*'ne de çok sayıda Mushaf ve muhtelif kitap bağışlanmıştı.

Selçuklular (1040-1157) döneminde müstakil ve özellikle medreselerde olmak üzere, muhtelif tesislere bağlı olarak çok sayıda kütüphanenin kurulmuş olması gerekmekte ise de, bunlardan camiler yanında ve bünyesinde olanlar hakkında yeterli malumat temininde güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bununla birlikte vezir Nizâmülmülk tarafından inşa edilen, Tacülmülk'ün de katkılarda bulunduğu İsfahan *Cuma Camii*'nde ve Nişâbur'da yine Selçuklu yöneticilerince kurulmuş kütüpha-

nelerden Yâkût ve Safiyyüddin el-Kâtib el-İsfehânî'nin rivayetleri sayesinde bilgi sahibi olabilmekteyiz. Bu dönemde Kirman Selçuklularından Mahmud (1142-1156) tarafından başkent Berdesîr'de cami, medrese, hastahane, hankah ve Turanşah Camii'nde muhtelif dallarda 5000 kitabı içeren bir kütüphane kurulmuştur. İdare sistemi ve kültürel yapı olarak büyük çapta Büyük Selçukluların tesirinde kalmış olan Hâzımşahlar (1097-1231) da kütüphane kurmaya önem vermişlerdi. Nitekim bu dönemde kendi çalışmaları için üç sene kadar Horasan'ın en önemli merkezi Merv'de kalan Yâkut el-Hamevî, şehirde on kütüphane bulunduğunu, bunlardan camiler bünyesinde yer alan *Aziziye* ve *Kemaliye* isimlerini taşıyan iki kütüphaneden sadece birincisinin 12.000 civarında kitaba ulaşan bir koleksiyona sahip olduğunu rivayet etmektedir. Nesevî'nin rivayetine göre yine bu dönemde Gürgeç ulemasından Şehâbeddin Hîvekî tarafından Şâfiî Camii yakınında 'önce ve sonra emsali görülmemiş' büyüklük ve zenginlikte bir kütüphane kurulmuşsa da Cennet bahçeleri misalindeki İslam ülkeleri üzerinde bir çekirge istilâsı benzeri felâket etkisi yapan Moğol istilâsından bunların çok azı korunup kurtarılabilmiştir.

İlk Türk-İslam devletleri içerisinde çok önemli bir yeri bulunan Gazneliler (998-1030) döneminde başta Sultan Mahmud ve oğlu Mesud olmak üzere hemen bütün yöneticilerin bir taraftan İslam dinini Hindistan'da yayma ve diğer taraftan da ülkede ilim ve edebiyatın yaygınlaşması yönünde tükenmek bilmez bir çabanın içerisinde oldukları bilinmektedir. Bu çerçevede bu dönemde hâkim olunan geniş bölgelerde çok sayıda kütüphanenin kurulmuş olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Diğerlerini bir tarafa bırakarak bizim burada ilgilendiğimiz cami kütüphane birlikteliği açısından da, günümüzde Afganistan'ın başkenti Kâbil'in 154 km. güneybatısındaki devlet merkezi Gazne başta olmak üzere çeşitli şehirlerde çok sayıda cami kurulmuş olduğu ve bunların bazılarında gerçekten önemli koleksiyonları içeren kütüphanelerin bulunduğu bilinmektedir.

Bunların başkentte bulunanları, Gur Sultanı Alaeddin Hüseyin tarafından şehrin 1155'teki fethi sırasında önemli ölçüde zarar görmüştür. Bu vesile ile kaydetmemiz gereken bir husus da Gaznelilerle atılan temellerin bir devamı olmak üzere, ilerleyen tarihlerde Hindistan'da hüküm süren Delhi Türk Sultanları (1206-1256) ve Bâbürlüler (1526-1858) dönemlerinde de bölgede farklı statülerde çok sayıda kütüphanenin kurulmuş olduğudur. Sözü uzatmamak adına özetle ifade etmek gerekirse, İslam tarihinde cami ile kitap/kütüphane birlikteliğinin çok sayıdaki örneklerinin İslam dünyasının değişik bölge ve beldelerinde gözlemlenmesinin mümkün olduğunu, bir iddia değil, ancak hakikatin yalın bir ifadesi olarak vurgulamamız yerinde olacaktır.

Yemen'den Diyarbekir'e kadar geniş bir bölgeye hükmederek değişik alanlardaki başarılarıyla İslam tarihinin önemli devletlerinden birini oluşturan Eyyübiler (1171-1462)'in kurucusu Selâhaddîn-i Eyyübî (1171-1193), Mirac'ın yıldönümü olan 02 Ekim 1187'de Kudüs'ü Haçlıların elinden kurtardıktan sonra buradaki mescidde bir kütüphane kurdurmuş, kendisini takip eden diğer Eyyübî sultanları da onun bu çabasını başarıyla devam ettirmişlerdir. Bu çerçevede Eyyübiler döneminde Şam'daki medrese sayısında da büyük artışlar olmuş, onlar tarafından Zengîler devrinde yapılan medreselere yenileri eklendiği gibi bunların çoğunda ve ayrıca camilerle bir kısım türbelerde de kütüphaneler kurulmuştur.

2- Osmanlılarda Cami Kitap/Kütüphane Birlikteliği

İslam mâbedi olarak cami ile kitap/kütüphane arasındaki ayrılmaz birlikteliği, tarihî akış içerisindeki örnekleri eşliğinde incelemeye çalıştığımız bu yazımızı, İslam tarihinin en uzun ömürlü ve dünya tarihinin de en önemli devletlerinden birini kurmuş olan Osmanlılardan vereceğimiz örneklerle devam ettirmenin anlamlı olacağını düşünmekteyiz. Daha önceki bir

kısım İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de, müstakil ve başta medreseler olmak üzere diğer bir kısım tesise bağlı olarak muhtelif kütüphaneler kurulmuş, aynı şekilde yer yer mescitlerin dâhilindeki dolaplar veya özel olarak ayrılmış bölümlerde kitaplık ve kütüphaneler oluşturulmasına devam edilmiştir. Nitekim Osmanlı döneminde cami içerisinde oluşturulan özel bir bölümde kütüphane kurulmasının güzel bir örneğinin Süleymaniye Camii içerisinde, sağ fevkanî mahfil altında barok dökme tunç şebeke ile ayrılmış bölümde I. Mahmud (1730-1754) ve sadrazamı Köse Mustafa Bakır Paşa tarafından (1751/52)'de gerçekleştirilmiş olduğunu görmekteyiz. Diğer örnekler olarak II. Bâyezid (1481-1512) döneminde Ahî Yusuf b. Cüneyd et-Tokadî tarafından İstanbul'da evinin yakınına yaptırdığı mescidine çok sayıda kitap bağışlanarak, burasının dolap içerisinde kitaplar içeren bir mescid hâline getirildiği, III. Murad (1574-1595) döneminde Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi tarafından İstanbul Fındıklı'daki camisinin içerisinde, yakınlarda yaptırmayı düşündüğü darulhadis hoca ve talebelerine hizmet etmek üzere (1584), Peremeciler Kethüdası Mahmud Bey tarafından Cihangir Camii içerisinde mahalle halkı ve cemaatin ihtiyaçlarını karşılamak üzere (1593) dolaplar içerisinde kitaplıkların kurulmuş olmasını hatırlayabiliriz. Bu tarzın diğer bazı örnekleri yazımızın ilerleyen kısımlarında da görülebilecektir.

Sıra Osmanlılar döneminde caminin ana mekânı haricindeki odalarla bitişik veya yakınındaki tamamıyla müstakil binalarda oluşturulan cami ile kütüphane birlikteliklerini kronolojik bir bakışla değerlendirmeye geldiğinde, I. Murad döneminde kurulan ne medrese ne de mescid/camilerde birer kütüphane bulunduğu hakkında kesin bilgi bulmanın mümkün olmadığını ifade etmek gerekecektir. I. Mehmed (Çelebi Mehmed 1413-1421) döneminde ise 1417'de Merzifon'da tamamlanan Çelebi Cami ve Medresesi'nde bir kütüphane bulunduğu bilinmektedir. Yine Edirne'nin hükümet merkezi olması sonrasında

II. Murad'ın Üç Şerefeli Cami'nin avlusunda yaptırdığı Saatli Medrese'de bir kütüphanenin bulunduğu muhasebe kayıtlarından anlaşılmakta olduğu gibi, bu dönemde Edirne'de kurulduğu tespit edilen iki kütüphaneden ilkinin Gazi Mihal Bey'in 1422'de inşa ettirdiği camide, ikincisininse Fazlullah Paşa'nın 1435/36'da yaptırdığı mescid bünyesinde hizmet verdikleri bilinmektedir. Nisan 1440 tarihli vakfiyesine göre Umur Bey, Bergama'da yaptırdığı medreseye müderris ve talebelerin faydalanmaları için bazı Arapça eserler, Bursa'daki camisine ise 33 cilt Türkçe kitap vakfetmiş, daha sonraki 20 sene içerisinde ise kitap sayısını 300'e çıkarmıştır. Anlaşılan Osmanlı kuruluş döneminde kütüphaneler doğrudan ilişkisi dolayısıyla genellikle medrese ve kısmen de camilerde kurularak hizmet vermişlerdir.

Fatih dönemine geldiğimizde ulemadan Molla Yegân diye tanınan Mevlânâ Mehmed b. Armağan'ın Bursa'da yaptırdığı mescide 1461 yılında 2800 kitabı içeren bir kütüphane kurulduğunu görüyoruz. Yine bu dönemde Osmanlı ülkesine dâhil edilen Konya'da Hoca Ferruh ile Beyşehir'deki Subaşı mescidlerinde de önceki dönemde kurulmuş olan kütüphanelerin varlıklarını sürdürmeye devam ettiklerini bilmekteyiz.

Osmanlı asırlarında yapılan camilerde yer yer kitaplık ve kütüphanelerin kurulmasına devam edilirken bazı kereler gerçekten dikkat çekici örneklerle de karşılaşabilmektedir. Nitekim II. Bâyezid devrinde kurulan kütüphaneler arasında kurucusu, kuruluş yeri ve koleksiyonu bakımından en ilgi çekici olanı Mevlânâ Kıssahan Hacı Muslihiddin Mustafa b. Cüneyd'in Kandıra'nın Çavlı Hacı köyünde yaptırdığı iki mescidde tesis ettiği kütüphanelerdir. Bunlar için düzenlenen 1497 tarihli vakfiyede çeşitli konulara dair 210 kitabın isimleriyle korunma ve yararlanma şartları kaydedilmişti. Yine ulemâdan Muslihiddin Çelebi'nin 100 kitabını *'hayatta oldukça kendi tasarrufunda kalması, ölümünden sonra neslinden gelenlerin istifadesine sunulması, daha sonra da Bursa'daki Ulu Cami'ye konulup ihtiyaç sahiplerinin faydalandırılması'* şartıyla vakfettiği, II. Bâyezid'in oğlu Şehinşah

tarafından 1490'da Manisa'da valiliği sırasında yaptırdığı Hatuniye Camii'nde bir kütüphane kurduurulduğu, (1513) Prizren'de şair Sûzî Çelebi'nin yaptırdığı mescidde bir kütüphane tesis edildiği bilinmektedir. Yavuz S. Selim (1512-1520) döneminde Mevlânâ Bâli, Şeyh Süleyman Mahallesi'nde yaptırdığı mescidinin etrafındaki odaları '*âlimler ve sâlihlerin ikametlerine tahsis*' ederek, 1519 tarihli vakfiyesi ile de burada, imam tarafından korunması ve ihtiyacı olanların istifadesine sunulması şartıyla vakfettiği 620 kitabıyla bir kütüphane kurmuştur.

Kanûnî (1520-1566) dönemine gelindiğinde, sadrazamlarından Makbul İbrahim Paşa (ö. 1536) Hezargrad'da, Hüsrev Paşa Diyarbekir'de, Kiremitçizade Sinan Bey Bursa'da, Cihan Bey tarafından da İstanbul'da Ayasofya yakınında yaptırılan cami ve mescitlerde birer kütüphane memuru yani hafız-ı kütüb görevlendirilerek kütüphaneler tesis edilmiştir. Sayılan isimlere, sahip olduğu büyük zenginlik yanında hayırseverliğiyle de tanınmakta olan Kanûnî'nin dokuz sene süreyle sadrazamı ve damadı Rüstem Paşa (ö. 1591)'yı da ekleyebiliriz. Tekirdağ ve İstanbul'da birer külliye, Edirne'de bir kervansaray onun hayrâtı arasında sayılabilir. Bizi burada ilgilendiren cami ile kitap/kütüphane ilişkisi yönündense Tekirdağ'daki külliye bünyesindeki kütüphanesi ile İstanbul Eminönü'nde Mahmud Paşa Camii yakınında Mimar Sinan'a yaptırdığı kütüphanesini hatırlamak yerinde olacaktır. Takip eden devrede Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi tarafından İstanbul Fındıklı'daki camisinin içerisinde ve Çarşamba'da Cerrah Mehmed Paşa tarafından (1593/94) Cerrahpaşa Camii'nde, Müeyyedzâde Piri Çelebi tarafından da 1608'de Amasya'da, Hatuniye Camii yanında birer kütüphane kurulmuştur. XVI. yüzyılda cami kütüphane ilişkisi ile ilgili olarak dikkati çeken bir diğer nokta da daha önceden kurulmuş olan cami kütüphanelerinin yeni bağışlarla zenginleştirilmeleri yolundaki çabalarıdır. Bu duruma örnek olarak Hacı Mustafa Ağa ve Abdülmennan'ın Sultanahmet'teki Akbıyık, Mehmed Ağa b. Yusuf'un Şehzade, Dârüssaâde Ağa-

sı Yakub Ağa'nın Atik Valide camilerine kitaplarını bağışlamış olmaları gösterilebilir.

Diğer bazı örnekleri yanında XVII. yüzyılda Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa (ö. 1661) tarafından Bozcaada ve Safranbolu'daki camilerinde de birer kütüphane kurulmuş olduğu gibi, tesis şekli ve çalışma tarzı dolayısıyla bu dönemin diğer iki cami kütüphanesi dikkat çekicidir. Birincisi Mehmed Paşa b. Sinan tarafından 1666/67'de düzenlenen vakfiye ile daha önce vefat etmiş Mustafa Efendi'nin vasiyeti doğrultusunda 71 cilt kitabının İstanbul Cibali'deki Üsküp Camii'ne konulmuş, ikincisi ise Mahmud Efendi b. Abdullah isminde birinin vefatı sonrasında geride bıraktığı 78 kitabının, kendine vasi tayin ettiği müderrisinden biri tarafından 1672'de Konya'daki İplikçi Camii'ne bırakılmış olmasıdır. Her iki kütüphanenin bakım, işleyiş ve kontrolünün mahalle halkı tarafından karşılık beklemeksizin yerine getirileceği, fakir âlimlere kitapların ödünç olarak verilebilecekleri vakfiyelerinde ayrı ayrı belirtilmiştir. Anlaşılan o ki, XVII. yüzyılın sonlarında Anadolu'da sınırlı sayıda kitabı içeren koleksiyonlara sahip medrese ve cami kütüphanelerinin kurulması yanında, kurulmuş olan benzer kütüphanelerin yeni bağışlarla zenginleştirilmesine devam edilmiştir. Bu duruma bir örnek olmak üzere İstanbul Fatih'te Mustafa Bey Mahallesi'ndeki Halil Paşa Camii imamı Mehmed Efendi b. Himmet'in görev yaptığı camide bir dolap içerisine koyduğu 83 adet kitaptan yararlanma şartlarını 1682 tarihli bir vakfiye ile belirlemiş olmasını gösterebiliriz.

Osmanlı ülkesinde cami, kitap/kütüphane birlikteliği XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. Örnek olarak III. Ahmed'in annesi Gülnüş Vâlide Sultan için Üsküdar'da yaptırdığı ve 1712'de ibadete açılan caminin içerisinde küçük bir kütüphane oluşturmasını, yine Yenicami Külliyesi içerisinde Turhan Valide Sultan'ın türbesi yanına bir kütüphane tesisini, 1708 tarihli vakfiyesiyle Abdülvehhâb b. Ahmed'in Sivrihisar kazasında Mahmud Hüdâyî Camii'ne 130 kitap vakfetmesiyle daha önce

de görüldüğü gibi var olan cami kütüphanelerinin yeni bağışlarla zenginleştirilmelerini, Fâzıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'deki camisinde, Gilânîzâde Nûri Paşa'nın 1722'de Hama'da, Bursalı İsmail Hakkı'nın 1723'te Bursa'daki camisinde kurduğu kütüphaneleri gösterebiliriz.

I. Mahmud büyük bir ihtilal sonrasında tahta çıkmış, dolaısıyla devlet önemle restorasyona ihtiyaç duymakta olmasına rağmen onun saltanat dönemi kütüphane kuruluşu açısından verimli bir devreyi oluşturmuştur. Biz yalnızca cami ile ilgisi kadarını dikkate alarak şunları kaydedebiliriz. I. Mahmud tarafından 21 Nisan 1740'ta Ayasofya Kütüphanesi, adı geçen caminin yanında kendisi için yapılan özel binada açılmıştır. Aynı şekilde Fâtih külliyesinin daha da zenginleşmesine bir katkı olmak üzere burada da müstakil bir kütüphane kurulmuştur. Benzer bir durumun Süleymaniye Camii için de geçerli olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Bu dönemde Şeyhülislâm Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi Sultan Selim Camii mahfilinin altında medrese talebeleri için bir kütüphane kurmuş, Eylül 1834'te Mehmed Efendi 15 ciltlik kitabını Üsküdar'daki Şeyh Camii'ne vakfetmiş, Hıfzîzâde Osman Fakih Efendi'nin Amasya Burmalı Minare Camii içerisinde (1734), Galata Kadısı Hıfzı İbrahim Efendi İskender Paşa Camii'ne, Sadrazam Kethüdası Şerif Halil Efendi Cerrahpaşa'da yaptırdığı cami ve medresede, Şehit Osman Paşa Niş kalesindeki camisinde kütüphane kurmuştur.

III. Mustafa (1757-1774) döneminde iki defa şeyhülislâm olan Veliyüddin Efendi Beyazıt Camii'nin kible yönünde sağ tarafa bitişik olarak yaptırdığı camiden girilen kütüphanesini Ekim 1868 tarihli vakfiyesiyle düzenleyerek açmıştır. Yine bu dönemde Şeyh Abdüllatif Efendi Kasımpaşa'daki Cami-i Kebir'e (1758/59), Erzurum Kadısı Mehmed Zihni Efendi Akşehir'de Şeyh Sinan Efendi Camii'ne (1767/68), Ayasofya Cuma vaizi İbrahim Efendi Eyüp'teki Câmî-i Kebir'e (Haziran 1771), Mehmed Efendi Haseki Sultan Camii'ne (1771) ilerleyen dönemde müderris Medenî Mehmed Efendi Süleymaniye Camii'ndeki

kütüphaneye kitaplarını vakfetmişlerdir. Diğer kütüphaneler olarak Bosna sancağı beyi İshak Beyoğlu İsa Bey'in 1458'de Saraybosna'da yaptırdığı camisinin yanına 1759/60'ta Akovalı Osman Şehdi'nin kurduğu kütüphaneyi, Arpa Emine Ali Ağa b. Hüseyin'in 1762/63'te Tırnova'da camisi yanına inşa ettirdiği kütüphaneyi, Hüseyin Ağa b. Süleyman Ağa'nın Bursa'da Kavaklı Mahallesi'nde 1760/61'de yaptırdığı mescid ve kütüphaneyi, Abdurrahman Paşa'nın Diyarbakir Ulucamii'ne kitaplarını vakfettiğini, Müftü Abdullah Efendi'nin Erzincan'da Cuma Mahallesi'ndeki cami ve medresesi yanında yaptırdığı kütüphaneyi görüyoruz.

Osmanlı ülkesinde XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında genelde yeni kütüphaneler kurma uygulaması devam ettiği gibi, bilhassa da önceden kurulmuş olan kütüphanelerin gerek kurucu ailelerin mensupları ve gerekse kitapseverler tarafından zenginleştirilmesine devam edildiği görülmektedir. Bu arada camiler bünyesinde veya çevrelerinde yeni kütüphanelerin oluşturulmasına da devam edilmiştir. Nitekim Şeyh Mustafa Hulusi'nin Balat'ta cami, mektep ve kütüphaneden oluşan bir hayır eseri topluluğu yaptırdığı, 2 Şubat 1798 tarihli vakfiye ile buraya isimleri gösterilen 250 cilt kitap bıraktığı, kütüphanenin hafız-ı kütüplüğüne de oğlu, damadı ve torununu tayin ettiği görülmektedir. Bu arada Yusuf Ağa'nın Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii'nde kütüphane kurduğu, Yeğen Ali Paşa'nın Manastır'da Emîr Bey Camii'nde (1791), Şeyh Mehmed Efendi'nin Nazilli'de Camii-i Atık'te (1796/97), Ahmed Ağa'nın İzmir'de Hisar Camii'nde, Esmâ Sultan'ın kethüdası Çelebi Mehmed Efendi'nin Saraçhane'de Dülgeroğlu Camii yanında kurdukları kütüphaneleri saymak mümkündür. Cami ile kitap/kütüphane birlikteliğinin örnekleri olarak II. Mahmud (1808-1839) döneminde Ahmed Ağa'nın Harput Kurşunlu Camii'nde (1812), İzmir Müftü Camii'nde (1806, 1819) birer, Kıbrıs'ta Ayasofya Camii'nde ise Hacı Yûsuf Efendi'nin kendi adıyla anılan bir kütüphane kurmuş olması hatırlanabilir.

Camiler içerisinde dolaplarda veya ayrıca kitap koleksiyonları oluşturularak cami kütüphaneleri kurma geleneği, Osmanlı sisteminin büyük bir kırılma geçirdiği Tanzimat'ın ilanı sonrasında da devam etmiştir. Bu döneme örnek olmak üzere Hacı İsmail Ağa'nın Çankırı'da Ali Bey Camii'nde (1868), Hacı Abbas'ın Kalkandelen'de Çarşı Camii'nde (1869), Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'ın Vâlide Camii'nde (1871), Hacı Mahmud Efendi'nin Cami-i Kebîr'de (1888) kurduğu kütüphaneler sayılabilir.

Şimdi de sıra merkezinde cami olmak üzere çoğu defa birer kütüphaneyi de içeren Osmanlı külliyelerine gelmiş bulunmaktadır. Osmanlıların medeniyet tasavvurlarının en güzel göstergeleri olarak külliyelerin bir kısmı başkent İstanbul'da olmak üzere, geniş ülkenin değişik yörelerinde kurulmuşlardır. Bunlar içerisinde bazen cami, bazen medresenin bir parçası, bazen de müstakil bir birim tarzında kütüphaneyi, aynı bütün içerisinde bir araya getiren örnekler oldukça çoktur. Biz bu durumu öğrendiğimizce kronolojik bir çizgi takip ederek örneklendirebiliriz.

İstanbul'da bünyesinde cami ve kütüphaneyi bir araya getirmede önceliğin Eyüp mü, yoksa Mahmud Paşa Külliyesi'ne mi ait olduğu, bir oranda tartışmaya konu oluşturduysa da, eldeki veriler önceliğin Eyüp Camii Külliyesi'nde (1459) olduğunu göstermektedir. Bu arada fetihten sonra bir bölümü medrese hâline getirilen Ayasofya Camii'nde de Fatih tarafından bir kütüphane kurulmuş olduğu bilinmektedir. Türbeler, medreseler, tabhâne, dârüşşifâ, muvakkithane, hazîre, kervansaray, çarşı (arasta), hamam ile İstanbul'un fetih sonrasında inşa edilen ilk selatin camiini de içeren Fâtih Camii Külliyesi, ilk müstakil kütüphane binasına ancak XVIII. yüzyılda kavuşmuş olmakla birlikte baştan itibaren burada kütüphane bulunmaktaydı ve zaman içerisinde muhtelif ilavelerle koleksiyon zenginleştirilmişti. Nitekim I. Mahmud da burada müstakil bir kütüphane tesis etmiştir. Aynı şekilde Fatih devri meşâyihinden Şeyh Vefâ diye tanınan Muslihuddin Mustafa (ö. 1490) için inşa edilen

külliyede Şeyh Vefa tarafından vakfedilmiş 381 kitaptan meydana gelen bir kütüphanenin varlığı vakıf kayıtlarından öğrenilmektedir. Bu arada Fatih bizzat kendisi çok sayıda hayır eseri kurması yanında, çevresindeki devlet ileri gelenlerini de bu yönde teşvik etmekten geri kalmamaktaydı. Nitekim onun vezirlerinden Gedik Ahmed Paşa'nın 1470 civarında tamamlanmış olması gereken Afyon'daki külliyesinde caminin yanında bir de kütüphane kurmuş olduğu bilinmektedir.

II. Bâyezid (1481-1512) biri başkent İstanbul, diğer ikisi Amasya ve Edirne'de olmak üzere üç külliye kurmuştur. Amasya'daki külliyyede bir kitaplık, Edirne'deki külliyyede ise iki yanında birer tabhane ve misafirhanenin yer aldığı cami ile etrafında aşhâne, imâret, mutfak, erzak ambarı, medrese, dârüşşifâ ve hamam ile Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Usul, Belâgat, Mantık ve Tıp konulu kitaplardan oluşan 42 ciltlik küçük bir kütüphaneyi içermekteydi. İstanbul'daki külliyesinde ise kütüphane ilerleyen dönemlerde kurulmuştu. Aslen Saraybosna'nın Drozgometva köyünde doğan ve bir devşirme olarak Osmanlı sistemi içerisine dâhil olup zaman içerisinde yetenekleri ve çabasıyla haklı olarak II. Bâyezid döneminde iki devre halinde (1501-1503; 1506-1511) devletin padişahın ardından en üst makamı olan sadrazamlığını üstlenen Atik Ali Paşa, başarılı yöneticiliği yanında ilim ve sanatla da yakından ilgilenen bir şahsiyete sahipti. Nitekim fetih sonrası Osmanlı mührünün vurulmaya çalışıldığı başkent İstanbul'a, döneminin en önemli kültür müesseselerinden biri olmak üzere cami, medrese, imaret, mektep, diğer müştemilât 119 cilt kitaptan oluşan kütüphaneyi içeren bir külliyyeyi (1509/1510) kazandırmıştı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın biri Şam, diğeri İstanbul'da olmak üzere iki külliyesi bulunmakta ve Osmanlı başkenti İstanbul'daki külliyesinde, ilk kuruluşu sırasında olmamakla birlikte, muhtemelen cami açılışından birkaç sene sonrasında, bir kütüphane kurulmuş bulunmaktaydı. II. Selim'in Süleymaniye gibi 1568-1574 yılları arasında Mimar Sinan'a yaptırdığı Seli-

miye Camii ve diğer bir kısım hayır eserini içeren külliyesinde, Süleymaniye'den farklı olarak daha eser tamamlanmadan, dönemine göre zengin bir kütüphanenin hazırlıklarına başlanmış ve zamanı geldiğinde de caminin içerisindeki yerinde açılmıştır. Yine II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan'ın Üsküdar Toptaşı'nda 1570-1579'da Mimar Sinan'a yaptırdığı ve sonraları Atik Valide ve Valide-i Atik diye tanınmış olan külliyesinde medrese ve darulhadis talebelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş bir kütüphane bulunmaktaydı.

III. Mustafa (1695-1703) dönemi sadrazamlarından Amcazâde Hüseyin Paşa İstanbul Saraçhane'de daha ziyade kıraat ve tecvid öğretimine hizmete yönelik olmak üzere der-shane-mescid, 16 medrese hücre, sıbyan mektebi, sebil ve içerdiği koleksiyon günümüzde diğer benzerleri gibi Süleymaniye Kütüphanesi'nde korunmakta olan kitapları içeren kütüphaneden oluşan bir külliye yatırmış ve 1700 tarihli vakfiye ile kaydettirmişti. Lale Devri'nin ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşa üç külliye kurmuştur. Bunlardan ikisi başkent, üçüncüsü ise doğum yeri Nevşehir'de olup İstanbul Şehzadebaşı'nda Mayıs 1720'de açılışı gerçekleşen külliye cami ve buna simetrik kütüphane ile darulhadis medresesi, çeşme, sebil, çarşı bulunmaktadır. Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi oluşturulurken Kazasker Sümbül Ali Efendi'nin kitaplarının da buraya bağışlanmış olduğu vakfiyesinden öğrenilmektedir. Nevşehir'deki külliye ise cami ile birlikte daha mütevazı bir kütüphane oluşturulmuştur. I. Mahmud döneminde sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın İstanbul Davutpaşa'da 1734/35'te tamamlanan külliyesinde cami yanında, eğitim öğretime doğrudan katkı sağlamayı hedefleyen oldukça zengin müstakil binası bulunan bir kütüphane kurulmuştu.

Hacı Beşir Ağa (ö. 1746) Osmanlı ülkesine bir zenci köle olarak geldi. Zaman içerisinde kendini geliştirdi ve devlet kademesinde muhtelif görevler yaptıktan sonra III. Ahmed tarafından 1717'de getirildiği Dârüssaâde ağalığına I. Mahmud

döneminde de devam ederek vefatına kadar aralıksız 29 sene makamını korudu. Kendisi çok sayıda hayır tesisi kurmuştu ve 'büyük kitap meraklısı' nitelemesine uygun olarak çok sayıda kütüphane tesis etmişti. Onun bu alandaki eserleri arasında sahip olduğu özel kütüphanesi yanında, Cağaloğlu'ndaki külliyesinde caminin sağ tarafına bitişik, kapısı camiye açılan 1745'te kurduğu ve daha sonra bağışlarla zenginleşen, Eyüp'te 1735'te kurduğu daha sonra Rabia Hatun'un 1743'teki kitap bağışıyla gelişen, Medine'de kurduğu ve reisülküttâb İsmail Efendi'nin de 1740'ta 18 cilt kitap bağışladığı, Ziştovi'de bir okulu da içeren kütüphaneleri ve bunlara ek olarak da Bağdat'ta İmam-ı Âzam Camii Kütüphanesi'ne yaptığı kitap bağışı hatırlanabilir. Beşir Ağa Afrika'dan gelerek Osmanlı sistemine dâhil olan ve orada yetişen biri olarak her türlü takdiri hak etmektedir.

I. Mahmud saltanatının son yıllarında içerisinde büyük bir kütüphaneyi de içermesini hedeflediği bir külliye yapımına girişmiş, bu amaçla bir ölçüde kitap da temin etmişti. Fakat kendisi bu emelini gerçekleştiremeden vefat ettiğinde yerine geçen kardeşi III. Osman, bu hayır işini tamamlamış ve Aralık 1757'de açılışı yapılan tesisin ismini de Nûr-ı Osmânî koymuştur. III. Mustafa (1757-1774) da Laleli'de 1760-64 yılları arasında yaptırdığı külliyesinde cami yanında bir kütüphaneye yer vermiştir. Şüphesiz Osmanlı dönemi külliyelerinde cami ile kitap/kütüphane birlikteliği denildiğinde hatırlanması gerekenler burada sayılanlardan ibaret değildir. Doğrusu burada sayılanların ancak örnekler olarak değerlendirilmesidir. Nitekim XV. yüzyıla ait Darende yakınlarındaki Abdurrahman Erzincanî'nin türbe ile yanında inşa edilen cami, kütüphane ve meşrutayı içeren mütevazı bir külliyesi de bu durumun örneklerinden birini oluşturmakta, sadrazam Halil Paşa'nın doğum yeri Kayseri Tavlusun'da (1618), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın İncesu'da (1670), sadrazam Erkiletli Mehmed Paşa'nın Erkilet'te (1671) kütüphaneyi içeren külliyeler kurdukları, benzer durumun Osmanlı ülkesinin diğer yerleri için de geçerli olduğu bilinmekte-

dir. Aynı şekilde külliyelerde cami yanında kütüphanelere yer verme geleneğinin Osmanlının sonlarına kadar devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. İlk kurucusu Ayasofya vaizi Feyzullah Şükrü Efendi, hâlihazır yapı ise onun oğlu Küçük Efendi olarak da tanınan Şeyh Mehmed Abdürreşid Efendi ismini taşımakta olup 1826'da tamamlanmış olan Küçük Efendi Külliyesi bu durumun dikkat çekici örneklerinden biri olmalıdır. İstanbul Kocamustafa Paşa'daki bu külliye cami, kütüphane, çeşme, şadırvan, tekke odaları, çilehane, su haznesi, kuyular ve hazirelerden ibaret olup eskiden zengin bir koleksiyona sahip olduğu düşünülen kütüphanesi camiye kuzey batıdan bitişik dikdörtgen planlı bir yapıdır ve camiye bir kapı ile geçilmektedir.

3- Cami ile Kitap/Kütüphane İlişkisi Yönünden Örnek Camiler

Bu küçük makalemizi bitirirken, biraz da bir hedef gösterme arzusuyla, burada incelediğimiz cami ile kitap/kütüphane ilişkisi açısından İslam dünyasında örnek gösterilebilecek birkaç caminin gündeme getirilmesinin yararlı olacağını düşünmekteyiz. Çünkü tamamı Müslümanlar için muazzaz ve mukaddes olmalarına rağmen İslam dünyasında genelde büyük camiler arasında bazıları var ki, bunlar çevrelerine çok yönlü katkıları dolayısıyla her devirde ibadet mekânı olmalarından daha ileri bir merhaleyi temsil etmişlerdir. Nitekim *Emeviyye Camii*, bünyesindeki kitap koleksiyonlarının zenginliği ve kıymeti ile muhitindeki bilim ve kültür hayatına yaptığı yoğun katkılarıyla bunlardan biriydi. Burada önceki dönemlerden itibaren biriken kitap koleksiyonuna Eyyübîler tarafından da yeni ilaveler yapılmıştır. Örnek olarak hatırlanmak gerekirse büyük âlimlerden Tâceddin Ebû'l-Yümn el-Kindî'nin, topladığı değerli kitapları *Maksüretü İbn Sinan*'a konulmak üzere vakfetmiş olduğunu zikredebiliriz. Bu vakfın fihristini gören Ebû Şâme, koleksiyonda yer alan 771 cilt kitabın Kur'an, Hadis, Fıkıh, Lügat, Şiir, Nahiv, Sarf ve 'ulûm-i evail'e dair eserler olduğunu, ancak

bunların bir bölümünün daha sonra kaybolduğunu nakletmiştir. Şerefeddin İbn Urve ise kitaplarını Emeviyye Camii'nin doğu kısmında *Meşhedü Urve* diye anılan bölüme konulmak üzere vakfetmiş, hadis öğretilen bu bölümde kitaplar iki dolaba yerleştirilmişti. Emeviyye Camii'nin içindeki bazı koleksiyonlar, el-Melikü'l-Muazzam İsâ b. el-Melikü'l-Âdil döneminde Şam Kadısı Cemâleddin Yunus b. Bedrân'ın teklifi üzerine bir araya toplanarak *Meşhedü Urve*'nin doğusuna ve batısına konulan kitap dolaplarına yerleştirilmişti. Nitekim ileri bir tarihte Şam'ı ziyaret eden İbn Fazlullah el-Ömerî burada kitaplarla dolu çok sayıda dolap gördüğünü söylemiştir. Emeviyye Camii kompleksi içerisinde Nüreddin Mahmud Zengî'nin yaptırıp Selahaddin-i Eyyübî tarafından ihya edilen *Kellâse Medresesi*'nde Kâdi el-Fâzıl tarafından kurulup daha sonra oğlu tarafından geliştirilen ve nihayet Takıyyüddin Abdurrahman el-Yeldânî'nin, kendisine ait kitapları bağışlayarak zenginleştirdiği kütüphane de daha sonra Emeviyye Camii'ndeki merkez kütüphaneye katılmıştır. Mamafih İslam dünyasının en önemli camilerinden biri olan ve Osmanlı sultanlarının da baştan itibaren dikkatlerini çekerek geniş çapta ilgilerini gören bu mabet ile çevresindeki medreselerde yer alan kitap koleksiyonları burada hatırlatılanlardan çok daha fazla idi ve yüzlerce yıl yalnızca sade Müslümanların değil çevresindeki geniş ilim taliplilerinin ihtiyaçlarına cevap vermeyi sürdürmüştü.

Cami ve kütüphaneyi içeren bir bütün olması yanında çevresinde farklı bir muhit oluşturmuş bulunması dolayısıyla İslam tarihinin şaheserleri arasında yer alan Emeviyye Camii'nden söz ettikten sonra benzer bir müessese olarak Fas'ta, bütün Mağrib'in en iyi bilinen, kapsamlı külliye ve camileri arasında yer alan *Karaviyyîn* ile satırlarımıza devam edebiliriz. Bu camiye de içine alan külliye Kayrevan'dan Fas'a göçen fakih Muhammed b. Abdullah el-Fihri'nin kızı Fatma Hanım tarafından 859'da yaptırılmıştır. Kurucusunun aldığı tedbirler yanında *Karaviyyîn* Camii'nin gerek bakım, onarımı ve gerekse

bünyesinde gerçekleştirilen dinî hizmetlerle kültürel faaliyetlerin masraflarının karşılanması amacıyla baştan itibaren çeşitli vakıflar kurulmuştur. Karaviyyîn Camii, hizmete başlamasıyla birlikte, yalnızca yakınları değil uzak çevresinde de ilmî hayatın gelişmesine kaynaklık eden bir merkez olmuş, Muvahhidlerle (1130-1269) başlayan bu süreçte, özellikle Murâbitların (1056-1147) Merakeş'i başşehir edinmelerini (1062) takip eden devrede, bütün İslam dünyasının en önemli eğitim ve kültür menbalarından biri haline gelmiştir. Denebilir ki, Mağrib'te İslam medeniyetine en büyük katkı Merînîler (1196-1465) döneminde ve Karaviyyîn müesseselerince yapılmıştır. Bu sırada Karaviyyîn ve gerekse yeni Fas Camisi'nin çevresinde Merînîler tarafından medreseler ve kütüphaneler yaptırılmıştır. Sonuç olarak bu gelişmeleri müteakip eğitim öğretim alanında Karaviyyîn müessesesi dünyanın en kadim üniversitelerinden biri olarak günümüzde hizmetlerini, yeni zamanların gereklerine uygun biçimde sürdürmekte, bünyesindeki Karaviyyîn Kütüphanesi ise Fas'ın en önemli kütüphanelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

İsmi, inşa edildiği yerdeki zeytin ağacından veya zeytin yağının bizatihi ışık yayması benzeri, ilim ışıklarını bölgesinde neşretmesi arzusuyla, Nûr Suresi'nin 35. âyetinde³ Allah'ın nurunun temsili için verilen örnekte geçen 'zeytûne' kelimesinden almış olan *Zeytûne Camii*, İslam dünyasının en kadim ve önemli camilerinden biri olarak Emevî valilerinden Hassân b. Nûmân tarafından 699'da Tunus şehrinde çarşıların ortasında tesis edilmiştir. Gerek inşa edildiği mevki ve gerekse büyüklüğü dolayısıyla da *Camii'l-Kebîr* ve *Tunus Ulucamii* isimleriyle de tanınmıştır. Zeytûne Camii ilk kuruluşundan itibaren İ-

3 "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandilde bir cam fanus içinde. Fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile nerede ise aydınlatacak (kadar berrak)'tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."

lam dünyasının önemli eğitim öğretim merkezleri arasında yer almış, dolayısıyla da Abbâsî Hilâfeti, Ağlebîler, Fatımîler, Horasânîler, Hafsîler ve Osmanlılar gibi bölgeye hâkim yönetimlerin daimi olarak ilgisine mazhar olmuştur. Burada yalnızca dinî ilimlerin öğretimiyle yetinilmiyor, bunların yanı sıra edebî ilimler, tıp, astronomi ve riyâziye başta olmak üzere felsefî ve aklî ilimler de okutuluyordu. Bütün bu durumlar sebebiyle Zeytûne Camii'nin bünyesinde muhtelif kütüphanelerin kurulmuş olması gerekiyordu. Nitekim Hafsî sultanları tarafından Zeytûne Camii'nde kütüphaneler kuruldu. Sultan Ebû Fâris Abdülazîz, *el-Maksûretü'l-Azîziyye* adı verilen kütüphanesine 30.000 ciltten fazla eser vakfetmişti. Bu kütüphane daha sonra vakfedilenlerle birlikte 200.000 kitaptan oluşan bir koleksiyona sahip olmuştu. Sultan Ebû Amr Osman, 1450'te sarayındaki kitapları ve özellikle nadir yazma eserleri Zeytûne Camii'nde yapılan yeni bir kütüphaneye bağışlayarak naklettirmişti. V. Muhammed el-Mütevekkil'in burada kurduğu *Abdaliyye Kütüphanesi* için yazma eser satın almak üzere İspanya'nın Şâtibe şehrine gönderdiği âlimler de 3000 eserle geri dönmüşlerdi. Fakat hangi güzellik var ki sonsuza kadar aynen devam edebilmiştir. Nitekim İspanyolların Tunus'u işgal etmeleri Zeytûne Camii'ndeki ilmî faaliyetlere büyük zarar vermişti. İspanyollar, 1535 ve 1573'te Tunus'a girdiklerinde Zeytûne Camii kütüphanelerindeki kitapların çoğunu yakdılar, sokaklara dökerek atlara çığnettiler, bir kısmını da papalığın kütüphanesine götürdüler. Buradaki gerileme Osmanlıların bölgeye hâkimiyeti sonrasında önemli ölçüde tersine döndürülebildi. Nitekim I. Ahmed Bey, İspanyol işgali sırasında tahrip edilen kütüphanelerden birini yeniledi ve buraya *el-Mektebetü'l-Ahmediyye* adını verdi. Mehmed Sâdık Paşa da 1875'te Abdaliyye Kütüphanesi'nin olduğu yere *el-Mektebetü's-Sâdikiyye*'yi yaptırmıştı. Zeytûne Camii'nde yüzyıllarca verimli biçimde yürütülen eğitim öğretim faaliyeti, günümüzde, 1956'da Tunus'un bağımsızlığını kazanması sonrasında kurulan *Zeytûne Üniversitesi/el-Câmiatü'z-Zeytûniyye*'de sürdürülmektedir.

Müslümanların mâbedi ile kitap/kütüphane birlikteliği dolayısıyla hatırlanması gereken önemli bir örnek de Kahire’de, İslam dünyasının günümüzde de yaşamakta olan en köklü dinî eğitim kurumlarından biri konumundaki cami ile çevresindeki medrese, kütüphane, revak, türbe vb. muhtelif tesislerden oluşan *Câmiu’l-Ezher/Ezher Külliyesi*’dir. Ezher, Mısır’ın Fatımiler tarafından fethinden bir sene sonra ve yeni başkent Kahire’nin tesisinin akabinde Cevher el-Kâtib es-Sıkıllı tarafından 22 Haziran 972’de inşaatı tamamlanmış ve cami olarak açılışı yapılmış ve bir süre yalnızca namaz kılma mahalli olarak kullanılmıştır. Fakat Ezher’in bu konumu fazla sürmemiş, 988/89’da kendisi de zengin bir kitap koleksiyonuna sahip bir dârululûm kurucusu olan vezir Yakub b. Killis’in teklif ve teşvikiyle, beşinci Fatimî halifesi el-Aziz (976-996) tarafından bir öğretim kurumu haline dönüştürülmüştür. Ezher bu durumunu yani eğitim öğretimin ağırlıklı fonksiyonunu oluşturmasını, zaman içerisinde Mısır’ın Eyyübî, Memlûk ve Osmanlı hâkimiyetleri dönemlerinde de eksilmeksizin devam ettirmiş ve bildiği üzere günümüze geniş kapsamlı bir üniversite olarak intikal etmiş bulunmaktadır. Söz buraya gelmişken gönül, Osmanlı başkentinin Fâtih, Süleymaniye ... vb. büyük camilerindeki ilmî ve kültürel faaliyetlerin de zikredilmesini arzu etmekte ise de bu defa ancak isimlerinin hatırlanmış olmasıyla yetinmek istiyoruz.

Sonuç

İslam’ın olmazsa olmazı olarak cami/mescidin, Müslümanın hayatında çok önemli bir yeri bulunduğu/bulunması gerektiği herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Müslümanlar camileri, dünya ve ahiret hayatlarının hayrı istikametinde nasıl değerlendirmeleri gerektiği sorusunun cevabını, öncelikle Kur’an-ı Kerim ve sonra da peygamberlerinin Sünnet’inde buldular. Bu esaslar en görünür biçimde Hz. Peygamberin şahsında Mescid-i Nebvî’de uygulamaya çevrilmişti. İşte bu nedenledir ki, dünden

bu güne Müslümanlar, bilhassa da cami denildiğinde Mescid-i Nebevî'deki Hz. Peygamberi gözlerinin önüne getirmekteler.

Müslümanlar arasında Hz. Peygamberin örnekliliği, geniş İslam coğrafyasının en bilinen yörelerinden en ücra köşelerine kadar, akıp giden yüzyıllar boyunca dikkate alındı ve yaşatılmaya çalışıldı. Bu arada cami ile ilgili dinî buyruklara uyma özeni yanında bir de cami kültürü oluştu. Hatta bu alanda değişik Müslüman milletler ve topluluklar arasında, biri diğerinden teferruatta ayrımlıklar gösteren, kültürel unsurlar ortaya çıktı. Nitekim bu durumun en görünür örneği bizzat caminin mimarisinde ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Anlayış ve uygulamada aralarında bazı farklı değerlendirmeler söz konusu olsa bile, bilgiye büyük önem veren bir dinin müntesiplerinin, bu durumun gereklerini dikkate almamış olmaları mümkün değildir. İşte bu nedenledir ki, baştan itibaren Müslümanlar, camileriyle kitap ve kütüphane arasında ayrılmaz bir birliktelik oluşturmuşlardır. Sonuçta camiler namaz kılınan, kulluğa yönelik diğer faaliyetlerin yapıldığı yerler olma yanında, imkânlar ölçüsünde, kitapları barındıran mekânlar da olmuşlardır. Makalemizde bu durumun, en sade şekliyle de olsa, bir envanter denemesi yapılmaya çalışılmıştır.

Camiyi iyi biliyoruz. Cami ve kütüphane denildiğinde, geçmişten günümüze, çok isabetli birliktelikler sergilendiğine inanıyoruz. Bu durumun örneklerini ortaya koyabilmek için çalıştığımız sırada gördük ki, genelde Müslümanlar, bir tarafında kütüphane bulunan farklı birliktelikler meydana getirmişlerdir ki, bu vesile ile onları ismen de olsa hatırlamak isabetli olacaktır. Doğal olarak eğitim öğretimin kütüphanesiz olamayacağı gerçeğinden hareketle geçmişte hemen her medresede bir kütüphane bulunmuş olmasına vurgu yaptıktan sonra, bazılarının bünyelerinde birer kütüphanenin de bulunduğu kurumlar/ birimler arasında; saray, köşk, konak, imaret, dergâh, zaviye, muallimhane, tekke, hankah, türbe, meşhed, bedesten, çarşı, hastahane, rasathane, kale, ribat... gibi yerleri zikredebiliriz.

Şimdi bütün bunlardan sonra aklımıza; Cami ve kitap/kütüphane birlikteliğiyle ilgili geçmişten günümüze hep mükemmel örnekler mi ortaya kondu? Bize yalnızca girilmiş olan yolda devam etmek gibi bir sorumluluk mu kaldı? tarzında sorular gelebilir? Hayır, geçmişte her şey mükemmel değildi. Bizden önce yaşayan Müslümanlar hatasız da değillerdi. Onlar yapabildiklerini yaptılar. Biz geçmişin güzellikleriyle iftihar ediyoruz. Ama bize düşenin, *iyi, doğru ve güzele* ulaşma yolunda bayrağı, öncekilerin ulaştırdıklarından çok daha yukarılara taşımak olduğunu bilmek durumundayız. Çünkü zaman değişmektedir. Değişmeyen Allah'ın Kur'an-ı Kerim'le gönderdiği mesaj ve Resul'ünün Sünneti'dir. Buradan hareketle diyebiliriz ki, camilerimizi Müslümanların hayrına uygun biçimde değerlendirmenin sorumluluğu hepimizin sırtına yüklenmiştir. Kanaatimizce oraları sağlıklı bilgiye ulaşılabilir mekânlar haline getirme çabaları da bu sorumluluğun anlaşıldığının göstergeleri arasında bulunmuş olmalıdır.

Camilerde kitaplıkların olması önemli. Ama daha önemlisi kitapları çocukların ulaşabileceği yerlere koymak. Yoksa o kitaplar niye yazılındı, bir çocuk onun sayfalarında kaybolmayacaksa.

Camideki Kitap Dolabı

Bülent Ata
Yazar

Küçük bir çocukken ilk gittiğim camiye hatırlıyorum. Kimsenin olmadığı ya da dikkatini çekmediği bir an camekânlı dolapta duran kitaplara yönelmiş, gözlerimi alamamıştım. Yıldızlı sırtları kalın kitaplardı. Dolap kilitliydi, keşke dedim o kitaplara bakabilsem, keşke uzanıp alabilsem. Bizim evimizde olmayan kitaplardı. Bu kutsal mekânda bulunduğuna göre önemli kitaplardı.

Hoca gelip dersimiz başladığında bile gözlerimi kitaplıktan alamıyordum. Cesaret edip de kitapları görmek istediğimi kimseye söyleyemedim. Ulaşılmaz bir imge olarak çocukluk anılarım arasında bir yerlerde kaldı. Caminin açık penceresinden içeri dolan esintiyi hatırlıyorum. Güneş vurmuş halı ve ahşap kokularını, camdan vuran ışığın gölge oyunlarını, yazın sıcaklığında elif cüzü koltuğumuzun altında ayakkabımızı giyerken hatırlıyorum kendimi. Bir keşif adası olarak zihnimden çıkmadı o kitaplık ve içindeki kitaplar.

Birkaç yıl sonra köye gittiğimizde bağ bahçe gezmelerinden sıkılıp eve atmıştım kendimi. Okuyacak bir şeyler olsaydı ya. Bunu duyan halam beni bir akrabamızın evine götürdü. Onlar köyde olmayacakmış bir süre. Kilitli evin kapısını açtı, beni bir odaya götürdü. Aman Allah'ım! Böyle bir şey olabilir mi? Yıllar önce camide gördüğüm o kitaplığın neredeyse aynısı, hatta

kitaplar bile aynıydı. Damağımın limon yemiş gibi kamaştığını hatırlıyorum. Her şeyi unutup, o odanın ve kitaplığın tozuna havasızlığına aldirmeden başladım kitapları karıştırmaya. Peygamberler Tarihi, Halk hikâyeleri ve daha adını hatırlamadığım pek çok kitapla iki hafta boyunca baş başa kaldım. Günlerim o odada geçti.

Geçmiş zamanın unutulmuş kıymetli bilgilerinden, hikmetli sözlerinden ve heyecanlı hikâyelerden geriye kalan bir küçük çocukluk anısı işte. Şimdi geriye dönüp bakıyorum, öğrendiğim ve bildiğim şeylerin o ilk basamaklarını, ilk okumalarını nerede yaptım, hangi kitaplarla yaptım? Hikâyesi budur işte. Herkesin başka başka hikâyeleri vardır mutlaka.

Camilerde kitaplıkların olması önemli. Ama daha önemlisi kitapları çocukların ulaşabileceği yerlere koymak. Yoksa o kitaplar niye yazılındı, bir çocuk onun sayfalarında kaybolmayacaksa.

Camilerin önemli işlevlerinden biri, şehrin, mahallenin hayatın merkezinde olmasıdır. Camilerde kadın ve erkeklerin ibadetleri için uygun ve nezih bölümlerin yanı sıra eğitim birimlerinin de olmaya başladığını görüyoruz. Bunlar çok değerli adımlar. Aslında cami mimarisinde geleneksel sembol değerleri yanı sıra insan cami ilişkisini biraz gözetmek gerekir. Değişen toplum ihtiyaçları, insan alışkanlıklarını da hesaba katmalı ve bir incelik üzere çözümler aranmalı. Mimar Sinan bir biçim ve şekil değil bir ruh ve incelikte bulmuştur aradığını. Yüksek matematik, yüksek mühendislik ve yüksek şiirdir yapıtlarının her biri. Mimar Sinan bir kuyumcudur aynı zamanda. Ulu camilerimiz iç mekânları ile ses ve ışık kullanımı, duvar süslemeleri, haşmet ve muhabbet duygularını aynı anda uyandırmayı başarması ile göz bebeklerimizdir. Caminin yaşayan ruhunu insanların ona yaklaşımından anlayabiliriz. Bursa Ulu Camii insan dokuyan bir dokuma tezgâhı değil de nedir? Her caminin kendine has bir uhreviyeti olduğunu düşünmüşümdür. Cami

dediğimiz tuğladan taştan betondan ibaret olamaz. Süleymaniye, selam verilmeden yanından geçilip gidilecek bir yer midir?

Eskiden oturduğumuz bir semtte o kadar az cami vardı ki, kışın cuma ve bayram namazlarında insanlar üst üste namaz kılardı. O caminin imamı, çok gayretli ve örnek alınacak bir insandı. Onun varlığı vakit namazlarına gelen insanların çokluğundan, gecenin köründe sabah namazı için gelen insanlardan belli oluyordu. Bu insanlar yıllardır camiye gelen insanlar da değildi üstelik. Bu imam efendi ama güler yüzü hoş sohbeti ile ama gayreti ile insanlarda bir merak uyandırmış, insanlar sanki düşünüyorlarmış da tutunacak bir ip bulmuşlar gibi o camiye akın akın gelmeye başlamışlar idi.

Bir gün caminin yanındaki boş bir hizmet odasını düzenleyip kütüphane yapmaya karar verdi. Evlerden kullanılmayan kitaplar, kitaplıklar geldi. Kimi atmak istediği kitapları getirmiş, ama olsun. Sonra bir genç adam elinde iki çanta romanla çıktı geldi. Kimi daha okunmamış, klasikler. Cami cemaati çantaları alıp incelemeye başladı, biraz yüzler ekşidi. “Bunlar olmaz” dedi biri. Bu kez genç adamın yüzü düştü. O sıra imam efendi çantaları kavrayıp “Bizim her tür kitaba ihtiyacımız var” deyip kitapları aldığı gibi kütüphane odasının yolunu tuttu. Genç adama da işaret edip “Benimle gel” dedi. Kütüphanenin kapısını açıp kitapları içeri bıraktı, genç adama sarıldı ve teşekkür etti. Genç adamın işi vardı gidecekti belki, ama içi ılıdı bir kere, vakit namazını kılmak için kaldı. İmam efendi bir kişi daha kazandı gördün mü?

Caminin alışlageldiği üzere iç mekânı değil belki, ama hemen yanında bir ek binada ya da alt katlarda çocuklar gençler için kitaplıklar olmalı. Bu kitapların okunması için kitap okuma salonu, masal okuma salonu, siyer okuma salonu, Mehmet Akif okuma salonu gibi adlarda dizaynı ne güzel olurdu. Semt kütüphanelerini gençler ders çalışma, test çözme mekânı olarak kullanıyor. Böyle yerlere de ihtiyaç var. Ticaret için uygun ol-

mayabilir, insanlar farkında olmayabilir ama insanlar için yeme, içme, uyuma kadar elzem bir başlık kültür.

Büyük şehirlerde eskiden görürdük binaların en berbat, güneş görmeyen yerlerine mescitler yapılırdı. Oysa yaşam hakkı gibi, inanç hakkı gibi kültür de bir haktır ve uygun mekânların tahsisi insana duyulan saygının gereğidir. Çocuklarımıza sahip çıkmak için neler yapıyoruz? Caminin manevi iklimini bozmadan, o güzelliği ibadet saatleri için dingin bir buluşma noktası olarak hiçliklerimizle çıkıp dört bir yandan dolduracağımız bir boşluk olarak korumak lazım. Bunun dışında kalan odacıklarda cazibe merkezleri oluşturmak lazım. Yaşanabilir alanlar olmalı buralar. Müteahhit hatası sonucu patlamış boruların, rutubet yapmış duvarların, devasa camlar yüzünden ısınmayan, serinlemeyen mekânlarda insanlar durmak istemez. Çocukları emanet edebilecekleri güvenli mekânlar neden cami yerleşkelerimizde olmasın? Bu mekânların iç mimari ve dekorasyonunun kendine özel olması gerekir. Olabilmesi gerekir. Koreliler, Japonlar bunu başarabiliyorsa gözleri çekik olduğundan olmasa gerek. Sevdiklerine kıymet vermek ve emanete sahip çıkmakla ilgili bir konudur bu.

Dünyadaki çocuk ve gençler için hazırlanmış kütüphaneleri, ödül almış, örnek seçilmiş mikro uygulamaları incelemeliyiz. Böyle bir örneği inceleyip kendi mekânlarımız için uygulanabilir yerli çözümler üreteceğiz. Bu mekân tasarımı bir yandan ilerlerken bu mekânlarda çalışması için mesela lise mezunu çocuklarımızdan gönüllü olanları bursla üniversitelerin kütüphanecilik bölümlerine, çocuklara siyer anlatma, masal anlatma bölümlerine, kuklalar ile hikmetli hikâyeler anlatma, güler yüzlü insan olma bölümlerine gönderip sonra iş vereceğiz bu gençlere.

Bu gençler farklı yaş gruplarındaki çocuklara okumak istedikleri kitaplar konusunda yardımcı olacak. Kitapları seven, çocukların hangi kitapları seveceğini bilen insanlardan yeryü-

zünde çok fazla yok. İnsanlık adına nesli tükenen bu insanlara iş vermek ve onları koruma altına almak biz Müslümanlara yakışır. Çocuklara masal anlatan, siyer anlatan, peygamberler tarihi anlatan ablalar, ağabeyler olsa ya! Güzel olmaz mıydı?

Mekânlardan birinde her hafta okudukları kitabın yazarı ile çocuklar buluşsa sohbet etseler, birlikte bir şeyler yazmayı deneseler. Böylece yeni yazarlar yetişse fena mı olurdu? Kültür bakanlığının yaptığı gibi, çocuk kitabı, gençlik kitabı yazacaklara yazım bursları verilse, bu yazılan kitaplar basılsa, kütüphanelere ve çocuklara ulaşıya iyi olmaz mı?

Çocukların okuyacağı kitaplar deyince yerli yabancı pek çok kitap olabilir. Editörler telif hakkı anlaşması yapılmış önemli yazarlardan seçkiler yaparak yazarların tüm eserleri olmasa bile en sevilen eserlerini çocuklarla tanıştırmayı deneyebilir.

Bunların tamamı camide kilitli bir kitap dolabı hakkında düşünürken yazılmıştır. Biz kitapların hayata karışmasını istiyoruz. Çocuklarımız için yiyecekleri giyecekleri nasıl seçiyor, kalitesiz bozuk olanları seçmemeye çalışıyorsak kitap ve okuma mekânları ve çalışanları konusunda da seçici davranmak zorundayız. Bala benzeyenle, bal arasında ucuzluk tercih sebebi olmaz. Biri bal çünkü diğeri değil. Bu kadar. Cami mimarisinde ve ek binalarda ışık, ses, ısı, mobilya kullanımından başlayıp içinde çalışacak insanlara kadar bir tasarımdan bahsediyoruz.

İnsana zaman ayırmak, insana imkân sunmak lazım. Japon'un yaptığı mobilya kendi inancının ve kültürünün bir yansıması olacaktır. Ama alınacak dersler varsa incelenmeli. Norveçliler ya da Almanlar için bulunduğu coğrafya sebebi ile ışık çok önemlidir. Bu yüzden mimaride pencereleri büyük yapabilirler. Bununla birlikte mutlaka yalıtım da buna uygundur. Büyük camlı, kötü yalıtımlı mekânlar kış günü boş kalabilir bizim ülkemizde. Bu yüzden Kars'ta yapacağımız mekânla Antalya'da yapacağımız mekân aynı olmamalı belki de.

Biz sözlü kültürle yetişen bir toplumuz. Kitap tabi ki önemli ama geleneğimizdeki anlatıcı, masalçı gibi insanları bulup çıkartmalı, bu çağa yeniden bu kültür savaşçılarını kendi safımızda cepheye sürmeliyiz. Masallar bizimdir, Hz. Ali Cenklere bizimdir. Kelile ve Dimne bizimdir. Mesneviler, ilahiler bizimdir. Bizim neden tatlı dilli siyer anlatıcılarımız yok? Olmalı. Birkaç usul ve metin üzerinden anlatıcılar yetiştirmeli, coğrafyamızdan başlayarak 40 dilde 40 ülkede siyer anlatıcıları yetiştirmeli bu camilerin banileri.

Ben çocuklar için dinî kavramları anlatan bir sözlük yazdım. Çizgi roman olarak İstanbul'un Fethini, Akka Kalesi'nin Napolyon'a karşı savunmasını anlattım. Müslüman bir çocuğun günlüğünü yazdım. Bunları yazmak, yapmak benim borcumdur. Camilere sabah namazında yolcu taşıyan bir adam neyin borcunu ödüyorsa ben de o borcu ödüyorum. Ama borç çok büyük.

Çocuklar için kitap yazmak, resimlemek, tasarlamak, tiyatro oyunları, animasyonlar sinema filmleri yapmak ayrı ayrı birer sanat ve meslektir. Bu bir tohumun kalitesini artırmak için çalışacak bir genetik laboratuvarı kurmaya benzer. Tohumlarınızı ortada bırakırsanız başka yerlerden döllenir, başka çiçekler açar. Bir bakın, ne ürettik tadından yenmeyen. Hani balı meşhur yerler vardır bozulmamış. Arayıp bulursunuz o balı. Öyle bir çocuk kitabı, çizgi romanı, çocuk filmi, müziği hatırlayan var mı? Tadından yenmeyen. Bizim yaptığımız. Varsa bulun getirin camilerimizde bulunsun ve şu camideki dolabın anahtarını kimdeyse açsın o dolabı Allah aşkına.

Camiler ve kütüphaneler! Bu iki bina, büyüklerin de hayatında yer alıyor, almalıdır. Ama galiba çocukken uğranılan camiler, küçükken gidilen kütüphaneler hayatımıza yerleşip kalıyor. Ben camileri ve kütüphaneleri çok seviyorum. Çünkü bize hem insanlığımızı hem de Müslümanlığımızı hatırlatıyor.

Cami ve Kütüphane

Mehmet Nuri Yardım
Yazar

İnsanoğlunun zaman zaman hayatta yorulduktan sonra sığındığı yerlerden biri de çocukluk çağlarıdır. Orada kaygılardan azade, üzüntülerden uzak, telaşsız, çocuksu bir şölen yaşarız. Hangimiz çocukluğumuzu mutlulukla, huzurla hatırlamayız ki? Kim bilir belki de olgunlaşan insanoğluna Allah'ın bir lütfudur çocuksu hülyalar, masum rüyalar ve bütünüyle çocukluk hâtıraları...

Bizim edebiyatımızda da çocukluk hatıraları çok geniş yer tutar. Neredeyse çocukluğundan bahsetmeyen, o mutluluk devrini büyük bir saadet hissiyle anmayan şair ve yazarımız yok gibidir. Ziya Paşa'dan Ahmet Midhat Efendi'ye, Hüseyin Rahmi'den Mehmed Âkif'e, Yahya Kemal'den Necip Fazıl'a, Arif Nihat Asya'dan Sezai Karakoç'a kadar belli başlı pek çok iyi edibimiz kalemi eline aldığında bir şekilde küçüklüğünden, hayatının ilk demlerinden bahseder. Öyle ki bazıları bu konuda müstakil eser bile kaleme almıştır. Mesela Muallim Naci. Bilindiği gibi onun yaklaşık bir asır önce yazılmış olmasına rağmen hâlâ zevkle okunan Ömer'in Çocukluğu isimli nefis bir kitabı vardır. Orada çocuk iken yaşadığı maceraları tatlı üslubuyla anlatır ve kitabını zevkle okutur. Bir başka iyi hikâyecimiz Ömer Seyfeddin'dir. Onun da "Kaşağı" ve "And" gibi pek çok hikâyesi, aslında birebir yaşadığı anılardır.

Kalem erbabının küçüklüğünü yazması iyi. Zira böylece yetişme çağlarını öğreniyoruz. Aile çevrelerinden haberdar oluyoruz. Anne ve babalarını, dede ve ninelerini, ağabeylerini, ablalarını, kardeşlerini ve yakın çevrelerini tanıma fırsatı elde ediyoruz. Herkesin çocukluk hatıraları güzeldir ama doğrusu edebiyatçılarınkı çok daha farklı. Ne bileyim, sanki daha bir özeniyorlar. Edebî bir eser vücuda getiriyormuş gibi anılarını okuyucularıyla paylaşıyorlar. Okula başlayış maceralarını anlatıyorlar. Öğretmenlerinden, sınıf arkadaşlarından bahsediyorlar. Yakınlarını kaybetmişlerse o hüznü yeniden yaşayarak size de aktarıyorlar. Mesela *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hâtıraları*'nda Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın annesinin vefatını anlatışı var ki, gerçekten yürek parçalayıcı ve duygu yüklüdür. Anne sevgisi, kıymeti biraz da bu tür eserlerden öğreniliyor galiba. Kemalettin Tuğcu'yu unutmak mümkün mü? Beş yüz civarında kitabın sahibi, acılarla dolu bir çocukluk yaşıyor ve asıl edebiyat hayatının temelini bu mahrumiyet oluşturuyor. Tuğcu engelli olduğu için evden dışarı çıkmamış, ömrü boyunca yazmıştır. Dile kolay 500 civarında masal, hikâye, roman! Bu bir rekor! İyi ki edebiyatçılar, şair ve yazarlar bol bol çocukluk dönemlerine doğru yolculuk yapmış, o devirlerden unutulmaz hâtıraları bizimle paylaşmışlardır. Çünkü bu sayede zengin bir edebiyat âlemine tanık oluyoruz. Benim gibi yazarların çocukluk ve gençlik dönemlerine meraklı olanlar da büyük bir nimete kavuşarak araştırmalarını yapmakta, çalışmalarını derinleştirmektedirler.

İlk kitabım 1985'te hazırlamaya başladığım ve bir yıl sonra yayımlanan *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları* kitabıdır. Yazarların hayatını araştırırken ilginç sahnelerle karşılaşmışım. Mesela Ömer Seyfeddin'in "İlk Namaz" hikâyesi ilgi çekicidir. Bir bakıma çocuğa namazı sevdiren hoş bir metindir. Ders kitaplarına alınmalı, bilhassa dinî metinler neşreden dergilerimiz bu hikâyeyi göz ardı etmemelidir. Yine Halide Edib'in henüz küçücük bir kız iken ailesiyle birlikte Ramazan günleri Fatih'ten Süleymaniye'ye gidişleri, camide dinlediği ve etkilendiği

ilahileri huşu içinde anlatması kalbe dokunan metinlerdendir. Eyüp Sultan'a yapılan ziyaretler de çok önemlidir o devirde. Eyüp, bildiğimiz gibi yine maneviyat dünyasının âdeti İstanbul'daki merkezlerinden. Türbe, cami ve mezarlık ziyaretleri etraflıca anlatılır. Yüz yıl önceki İstanbul'un sosyal, kültürel ve dinî hayatından da kesitler taşır yazılanlar. Eski hayatı merak edenler bu tür kitapları kaçırmamalı, bulup okumalıdır.

33 yazarla başlamıştım *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*'na. Sonra 72 yazara kadar çıktı. Kitabın Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tavsiye edilmesi beni sevindirmişti. Bu sayede birçok Türkçe ve edebiyat öğretmeni bu kitabı öğrencilerine aldırды, sınıfta bölüm bölüm metinleri okuttu. Öğretmenler de öğrenciler de sevdiler *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*'nı. Çağrı Yayınları'nda en çok sorulan kitabım oldu neredeyse. Sonra duyduğuma ve öğrendiğime göre bazı öğrenciler bu kitabın etkisinde kalarak onlar da yaşadıklarını yazmaya başladılar. Hocalarımız da kaleme sarılıp çocuk iken unutamadıklarını kalıcı hâle getirmek istediler. Bu heves ve istekle Nar Yayınları'ndan başka kitaplar sökün etti: *Yazar Olacak Çocuklar*, *Şair Olacak Çocuklar* ve *Romancı Olacak Çocuklar*. Bir bakıma çocuklara, "Bakın bunca şair, hikâyeci, romancı küçüklükten başlamış yazmaya. Başarmışlar. Siz de isterseniz muvaffak olabilirsiniz. Öyleyse tez elden yazmaya başlayın." denildi. Bu kitaplara da ilgi oldu. Bir bakıma yazı konusunda meraklılara üç alternatif sunuyordu. Çocuklara, "Şair, romancı, hikâyeci veya deneme yazarı olabilirsiniz! Tercih sizin." deniliyordu. Tabii yüzlerce, hatta binlerce şair ve yazarın çocukluğunu araştırdığımızda sizde de derin ve keyifli bir merak uyanıyor. Siz de çocukluğunuzu yazma ihtiyacı hissediyorsunuz. Doğrusu bu çalışmaların bana kazandırdığı bir mükâfat oldu, çocukluk yıllarını yazmak.

Önce doğup büyüdüğüm yerleri, ilk evimizi, sokağımızı, mahallemizi, şehrimizi yazdım. Sonra gittiğim okulu, öğretmenlerimi ve tabii ki sınıf ile okul arkadaşlarımı. Bana büyük bir hazine gibi göründü çocukluk yılları. Bayramlar, Ramazan

gün ve geceleri, akraba ziyaretleri ve bütünüyle bir sosyal hayat! Önce iki hikâye kitabı çıktı; bunlardan *Sefertası* ve *Halim Selim Efendi*. Hikâye dediğime bakmayın, kurgu var ama hatıra temellidir ikisi de. Tefvik Öğretmenimi, komşumuz Muzaffer Teyze'yi anlattım burada. Bilhassa annemin, hazırladığı yemekleri içine koyduğu ve benim taşıyıp babamın dükkânına götürdüğüm sefertası hem en çok duyulan, okunan ve sevilen bir hikâye oldu hem de kitaba adını verdi. Bir ara mademki bir dönem yazılacak, o vakit nizami olsun dedim ve oturup yıl yıl yazdım. Hatırladığım ilk günlerimden tâ 18 yaşıma gelinceye kadar yeryüzünde yaşadıklarımı tane tane anlattım. Bir çocuk romanı çıktı ortaya: *Yıldızlarla Uyumak*. Nasıl uyurduk yıldızlarla. Şöyle: Bizim küçük şehrimiz Güneydoğu Anadolu bölgesindeydi. Yazın havalar çok sıcak ve kurak geçirdi. Dolayısıyla odalarda uyunmazdı. Evlerin üstü damlar halinde düzenlenmişti ve üstleri açıktı. Yani annemizin veya ablamızın serdiği yün yataklara kardeşlerimle uzandığımda ilk gördüğüm gökyüzündeki yüzlerce, binlerce yıldızdı. Küçük abim ve kardeşimle uyuyana kadar sohbetlerimiz olurdu. Ama bütün konuşmalarımız döner dolaşır semaya gelirdi. Bu yıldızlar gökyüzünde nasıl olup da durabiliyor? Üstümüze nasıl düşmez diye enikonu düşünürdük? Bu işin içinden de doğrusu çıkamazdık. En sonunda şu fikir bizde hâkim olur ve rahatlardık: "Onları orada tutan ve bizi koruyan Cenab-ı Allah'tır. Başkası değil." Küçük çocuklar için bir tefekkür deniziydi âdetâ gökyüzü.

Tabii o romanda dam sefalarımız kadar, bayram yerlerimizi de anlatıyorum. Bindiğimiz salıncakları, faytonlarda dolaştığımız mesire yerlerini. Şehri bir boydan bir boya gezişimizi. İlk sinema keyfi, ailece gidip seyrettiğimiz ilk filmler. Ömercik'li Ayşecik'li o unutulmaz duygu yüklü sahneler. Sonra evin dışında çarşığı keşfediş, pazarı dolaşma. Kur'an kursuna gidiş ve Mehmet Hocamın iyilik odası. Havuzlu evi ve mübarek siması... 70'li yılların arabaları ve Kurtalan'da gördüğümde çok şaşırdığım kara tren. Babamın hacdan getirdiği o muaz-

zam radyo. Küçük bir sandığa benzettiğim radyoda konuşan küçük insanlar ve bütünüyle meraklardan, araştırmalardan, gözlemlerden, rüyalardan, hülyalardan ve dostluk ilişkilerinden oluşan çocukluk dünyam!

Cami ve kitap! Evimizin dışında ilk açıldığımız ‘kamusal alan’ camiydi galiba. Evimizin tam karşısında küçük bir mescit vardı. Şeyh Mahmut Mescidi. Aynı adı taşıyan türbemizin karşı köşesindeydi. Evimizin penceresinden hem türbe hem mescit görünürdü. Tabii namaza giderken türbenin önünden geçerdik mecburen. Ve mutlaka önünde durup elimizi açar, dua eder, yolumuza öyle devam ederdik. Türbedeki zat bizden dua bekler, Fatiha isterdi. Bunu o çocuk aklımızla düşünür, görevimizi ihmal etmezdik. Mabedimiz kutu gibiydi. Minaresi yoktu ama avlusunu hatırlıyorum, genişti. Bir de abdest alma yeri ve mescit alanı. En şenlikli namazları Ramazan’da kıldım sanıyorum. Çünkü Ramazan’ın kendisine mahsus ritüelleri vardı. Öncelikle akşam gitmişsek iftarlıkları gözetlerdik. Camide akşam namazını eda etmeden önce iftariyelikler dağıtılırdı. Genelde o görevi biz çocuklar yapardık. Bazen kuru bir hurma olurdu bu yiyecek. Bazen çarşı ekmeği ve içindeki otlu peynirle zenginleşirdi menü. Hele bir de zeytin var ise artık neredeyse karnımız tika basa dolardı. Ev yakındı nasılsa. Orucumuzu açtıktan sonra namaz kılar, ardından evimize yollanırdık.

Şüphesiz sadece Ramazanlarda akşamları gitmezdim mescidimize. Senenin diğer on bir ayında da yolumuzu düşürürdük. Hele derslerimiz yoksa, imtilanlara hazırlanmıyorsak... Ama doğrusu itiraf etmem gerekirse ben daha ziyade Ramazan’daki teravihleri severdim. Uzun olmasına rağmen o namazlar bana ağır gelmezdi. Hatta iki rekâta bir “Sallû âlâ Muhammed...” diye müezzinin seslenmesi çok keyifli gelirdi. Namaz bitip de ilahiler okunmaya başlanınca mest olurdu. Hele “Ya Hannan Ya Mennan” diye başlayan o muazzam dualı, zikirli, ahenkli ilahi beni âdeta çarpardı. Evet, sanki sadece bunları duymak, dinlemek için gidiyordum her akşam camiye. Küçük kardeşim

de geliyordu, bütün ağabeylerim de. Babam ise hiç kaçırmazdı cemaat namazlarını. Herkesin kendisine mahsus bir dünyası, bir köşesi vardı. Büyükler daha çok ön safta namaza durur, biz ise küçük kardeşim Memduh'la birlikte rahat yaramazlık yapabilelim diye arka safları tercih ederdik. Namaza başladıktan sonra birbirimizin ayağına basardık, bazen hafifçe konuşur, gülüşürdük. Ama cemaatten hiç kimse bize kızmaz, bizi azarlamazdı. Büyük bir hoşgörü vardı. Sonradan öğrendim ki, özellikle seslerini çıkarmıyormuş imam, müezzin ve diğer yetişkin cemaat. Camileri daha çok sevelim, mabetlere geelim ve dinî hayatımız küçüklükten itibaren sağlam olsun diye. Ramazan'ın dışında bayram namazları da elbette unutulmaz. Hele o sıraya dizilip yapılan bayramlaşma merasimi ne kadar güzeldi! Memleketten çıkıp İstanbul'a geldim. Bu şehrimizde Mimar Sinan'ın şaheserleri olmak üzere pek çok camiyi gördüm. İçlerinde Allah kabul etsin ibadet de ettim. Galiba unutamayacağım ilk namazlar, ilk tespih çekişler, ilk ilahi ve dualar çocukluğum camisinde geçmişti.

Okulu saymazsak evin dışındaki ikinci yerim kütüphane oldu. Halk Kütüphanesi... Halen büyük bir sevgiyle hatırlarım orayı. Binlerce ciltli eserin barındığı, çocuk dergileriyle kitapların her gün bizi büyük bir sabırsızlıkla beklediği kutsal mekânların ikincisiydi kütüphane. O büyük camlı çerçeveli, ferah salonlu kütüphanede ömür boyu okuyacağım, kitaplarını elimden bırakamayacağım yazarlarla tanıştım. Karşılıklı olarak birbirimizi çok sevdik. Hikâye ve romanlarına dadandığım ilk yazarım Kemalettin Tuğcu amca oldu. Ardından Ömer Seyfeddin sökün etti. Tuğcu'nun acıklı romanlarını ne kadar çok sevdiysem, Ömer Seyfeddin'in hikâyelerine de o derece bayıldım. Bu iki yazar ellerimden tutup beni edebiyat âlemine taşıdılar, başka yazarlarla tanıştırdılar. Refik Halit Karay'dan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na, Mehmed Âkif Ersoy'dan Reşat Nuri Güntekin'e, Yahya Kemal Beyatlı'dan Necip Fazıl Kısakürek'e kadar pek çok şair, hikâyeci, romancı ile dost oldum, eserlerini

alıp okudum. Hepsi de beni gönendirdi, mutlu etti ve ruhuma zenginlik kattı. Ben de o yazarları ve eserlerini sınıfımızdaki arkadaşlarıma tavsiye ettim. Bazen kütüphaneye topluca gittik. Önce ödevimizi yaptık, sonra birer kitap alıp okuduk. O okuma şölenleri bizi bambaşka dünyalara alıp götürdü. Ufkumuz genişledi, bilgimiz arttı, büyüklerin yanında bile artık bize itibar edilir oldu. İştahlıydık. Kütüphanedeki okumalar yetmeyince ‘ödünç kitap’lar alıp evimize getirdik, okuyup iade ettik. Bu gidiş gelişler, dünyamızda ışıltılı pencereler açtı.

Fakülte yıllarımızda da iyi kütüphaneler vardı. Bugün de çok değerli kütüphanelere gidiyor, istifade ediyoruz. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, İSAM ve diğerleri. Ama benim iç âlemimde unutamadığım ilk kütüphane okuldan çıkıp koşa koşa merdivenlerini çıktığım, sabırlı memurların bize yardımcı oldukları, istediğimiz kitapları hemen getirip elimize tutuşturdukları o halk kütüphanesiydi. Bugün pek çok kitabı yazmak nasip olmuşsa bütün bunlar iyi öğretmen rahmetli Tefvik öğretmenimin tavsiyesiyle her zaman gittiğim, bizi yetiştiren ve kanaatimce ikinci bir okul olan o kütüphane oldu. Dolayısıyla unutmam mümkün değil.

Camiler ve kütüphaneler! Bu iki bina, büyüklerin de hayatında yer alıyor, almalıdır. Ama galiba çocukken uğranılan camiler, küçükken gidilen kütüphaneler hayatımıza yerleşip kalıyor. Ben camileri ve kütüphaneleri çok seviyorum. Çünkü bize hem insanlığımızı hem de Müslümanlığımızı hatırlatıyor. Keşke bugün de aile büyükleri, anne ve babalar, sonra öğretmen, ağabey ve ablalar küçüklerin ellerinden tutup camilere ve kütüphanelere götürse. Onların saf ve temiz yüreklerine bu iki büyük kurumun sevgisini aşılansa ne güzel olur.

Camiler ve kütüphaneler! Biri maneviyat dünyamızın ihtiyacı, diğeri de ilim, kültür, sanat ve edebiyat dünyamız için lüzumlu, hatta zaruri. Galiba toplum olarak hem camilere hem de kütüphanelere daha sık uğramamız gerekiyor.

*Baş döndürücü bir hızla değişiyor zaman.
Bu değişim hızlanarak artacak da. Biz de
insanoğlu olarak değişime ayak uyduruyoruz.
Her mahallenin yalnızca bir radyosu olduğu
günlerden hepimizin cebinde bulunan
mobil bilgisayarların çağına geldik göz açıp
kapayınca da dek. Bu değişim rüzgârından
nasibini alarak elektronikleşen pek çok şey gibi
kitap da elektronik ortamlarda karşımıza çıkıyor
modern zamanlarda.*

Kök Boyadan Elektronik Mürekkebe

Muhammed Kâmil YAYKAN
Diyanet İşleri Başkanlığı

“Yaratan Rabbinin adıyla ‘Oku!’” (Alak, 96/1)

İnsan hilkati gereği sosyal bir varlıktır. Bu da, onun başkalarıyla bilgi alışverişinde bulunmasının doğal sebebidir. Hâliyle insanlık günümüze değin bilgi paylaşımını sürdürerek gelmiştir. Bu paylaşımların en önemli noktasında ise şüphe yok ki yazılı metinler bulunmaktadır.

“Söz uçar yazı kalır.” cümlesi, yazının ne denli kadim bir varlık olduğunu bize tek başına anlatmaktadır. Yazı, belgelemektir aslında. Belgelemek ise herhangi bir şeyin varlığını resmileştirmektir. Belgeli olan, bir kâğıda bir kalemle yazılan şeyde ihtilafa düşülmez. Kimlik Belgesi, Sürücü Belgesi, Görev Yeri Belgesi vs. hepsi aslında insanın bir yetisini resmileştirmesi için vardır. Biliriz ki bu belgeye sahip olan bir kişi belgenin gereksinimlerini yerine getirebilmektedir. Koşulsuz bir ön kabuldür bu durum. Belgeli olan şey vardır ve geçerlidir. Herhangi bir şey alırken bile garanti belgesi aramamız bütün bunların sonucu değil midir?

Kitaplar da bir bakıma bu gerekçe ile kaleme alınmıştır. Nisyan ile malul olan insanın, unutmaya ihtimaline karşı bir belgedir kitap. Kültür kitaplarla aktarılır. Binlerce yılda adım adım, yavaş yavaş, nakış nakış inşa edilen medeniyetler kitaplar sayesinde ayakta kalır. Hatalardan çıkarılan dersler, yeni bir işe

başlanırken kullanılan teknikler kitaplarda anlatılır. Bu; sonradan gelenlerin öncekilerin tekrarına düşmesinin önüne geçer, medeniyetin devamlılığını sağlar. Aslında kitaplar medeniyetin yapı taşlarıdır.

Kitabın Kısa Tarihi

Mağara duvarlarına farklı figürler çizen insanoğlu zaman içinde yazılı metinler oluşturmaya başladı. Eski zamanlarda yazılar taş, maden gibi dış etkenlere dayanıklı tablet olarak adlandırığımız malzemelerin üzerine yazılırdı. Ama bu malzemeler oldukça ağırdı. Bu ilk versiyon tabletlerden umduğunu bulamayan insanoğlu günümüzde kullandığımız modern tablete kadar kâğıdı pek çok evreden geçirdi.

Başta tahta, kil gibi daha hafif malzemeler denendi ama başarı yine elde edilemedi. Çin'de ipek kullanılırken Nil kıyılarındaki yaprak hâline getirilmiş papirüs liflerinde çözüm arandı. Ve kısmen bulundu da. Mısır'dan Yunanistan'a oradan da Roma'ya geçen papirüs yazılı metinlerin oluşturulmasına çare oldu.

Yazılı metinlerini bir çatı altında toplamak amacıyla kütüphaneler inşa etmeye başlayan insanoğlu, koyun derisinin parlak bir cila ile beyazlatılması sonucunda elde edilen parşömen ile yepyeni bir çağa girdi yazım hayatında. Bu katlanabilen, bir araya getirilip dikilebilen ve ciltlenerek bir defter şekli alan malzeme ile kitap klasik anlamda bildiğimiz formuna kavuştu. Papirüs, sayfaların numaralanabilmesine imkân tanıyarak kitabın işlevselliğini artırıyor ve insanoğlunun aradığını bulmasını kolaylaştırıyordu. Kabukları soyulduktan sonra çeşitli kimyasallar ile su içinde seyretilen ağaç parçacıklarının oluşturduğu selüloz hamurundan elde edilen modern hâle kadar kâğıt pek çok aşamadan ve teknikten geçti.

Kâğıdın bu serencamına ek olarak kitap yazımı ve basımı ile ilgili teknoloji de benzer bir gelişim gösterdi. Elle kopya

edilen eserler matbaa ile daha kolay çoğaltıldı. Bu hız zamanla dergi ve günlük gazete gibi fikirlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktı.

Modern Çağ ve E-Kitap Teknolojisi

Dünya sahnesine gönderildiği ilk günden beri farklı ihtiyaçları için sistemli bir şekilde alet üretmeyi başaran insanoğlu 20. yüzyılın ikinci yarısında belki de o güne değin ürettiği en önemli makineyi icat etti. Tarihi çok eski devirlere kadar uzansa da modern anlamda “Bilgisayar” dediğimiz bu makineler zamanla evlerimize hatta ceplerimize dahi girecek ve kendini bizlerin ayrılmaz bir parçası kılacaktı.

Bilgisayar kullanımıyla doğru orantılı olarak icat edilen “kelime işlemciler” ise yazı/yazın tarihine bambaşka bir boyut ve nitelik kazandırdı. Artık eskisi gibi -kalem ortak ismiyle adlandırılan- bir nesneyi farklı yüzeyler üzerinde gezdirerek yazı yazılmıyordu. Onun yerine üzerinde tuşlar bulunan bir aygıt kullanılıyor, üzerine basılan tuşun simgelediği karakter monitör denilen bir ekran üzerinde zahir oluyordu. İnsanoğlunun doğrudan yazıya dokunarak bir metin üretme devri kapanmıştı artık. Klavyeden monitöre uzanan kablolu yolda sanal harfler karşımıza çıkmaya başlamıştı. Üstelik bu programlar çeşitli font ve büyüklükte yazı yazmayı da mümkün kılmış, yazınımızı hareketlendirmenin de önünü açmıştı.

Kısaltmasını hepimizin bildiği “www” (world wide web) yani “Dünya Çapında Ağ” ile dilediği bilgiye kolayca ulaşma imkânına sahip olan insanoğlu bu sanal ortam içinde oturduğu yerden dünyanın öbür ucundaki kütüphanelere erişim kolaylığı yaşamının keyfini sürmeye başladı.

Kasa, klavye, fare ve monitör dörtlüsünden meydana gelen klasik formdaki bilgisayarların mobil cihaz boyutlarına indirgenmesi sonucunda dünya cebimize sığacak kadar küçüldü.

Elimizde tuttuğumuz dokunmatik ekranlı “smart” nesnelere binlerce yıl önce taş ve kilden meydana getirilerek çivi yazısı ile işlemeye çalıştığımız “tablet”in belki de ulaşmak istediği noktaya geldi...

Tam da bu noktada aklına bir fikir geldi insanoğlunun... Acaba kitaplar bu sanal ortama aktarılabilir miydi? Acaba kitaplar bu sanal ortamda görüntülenebilir, okunabilir miydi? Acaba kütüphaneler dolusu kitap bu cihazlar yardımıyla her an her yerde yanımızda olabilir miydi? Bunun gibi yüzlerce soru takip etti fikri. Çalışmalar başladı. Bilim insanlarının epeyce mesai harcamaları sonucunda kitap okunmasına imkân sağlayan, okuyabilen ve okunabilen akıllı elektronik mobil cihazlar üretildi sonra.

E-Kitap okuyucu dendi bu cihaza. Başındaki “e” hariç kitaptan hiçbir farkı da yoktu aslında. Pek çoğu karşı çıktı bunlara. Çıkıyor da. “Kitap dokunmadan okunur mu hiç?” “Kitabın kokusunu duymak lazım azizim.” gibi pek çok cümle ile...

1993’te “BiblioBytes” isimli e-kitap satışına imkân sağlayan ilk web sitesi kitapla ilgili serüvenimizin önemli bir noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, 19 Kasım 2007, bu yolculuğumuzda âdeta yeni bir çağın açılış gününü temsil etmektedir.

Elektronik Kitap Okuyucular ve Elektronik Mürekkep

Dünyanın en büyük online kitap satış sitesi olan “amazon.com” 19 Kasım 2007’de Kindle isimli e-kitap okuma aracını piyasaya sürdü. Bu tarihe kadar başta “pdf” olmak üzere pek çok formatta oluşturulmuş sanal kitaplar internet üzerinden ücretsiz bir şekilde paylaşılmakta ve indirilmekteydi. Ancak Kindle ile e-kitap internet sitesi üzerinden para karşılığında satılmaya başladı. Bu tarihle birlikte e-kitap ticari bir meta oldu.

Bilgisayar ekranlarının ışığı ile rahatsız olan, monitör üzerindeki milyonlarca piksele bakmaktan yorgun düşen göz-

ler, bu yeni e-kitap okuyucu ile bu sorunu da bertaraf ediyordu. 1997’de geliştirilmeye başlanan yeni bir teknolojik ürün ile gözlerin ekran tarafından yorgun düşmesinin önüne geçiliyordu.

“Çapı yaklaşık bir insan saçı kadar olan milyonlarca mikrokapsülün içindeki akışkan siyah parçacıkların belli bir elektrik yükü ile görünür kılınması” prensibiyle çalışan bu ürün zaman içinde “e-ink” (elektronik mürekkep) olarak anılmaya başladı. Elektronik mürekkep bilinen bu teknoloji mobil cihazların aksine ışık kaynaklı bir teknolojiyle çalışmadığı için gözü de yormuyordu. Kısaca söylemek gerekirse, bir kitabın herhangi bir sayfasının teknolojik formuydu, elektronik mürekkeple yazılmış bir metin. Bu da ne kadar okursak, ne kadar bakarsak bakalım gözlerimizin yorulmayacağı, dolayısıyla korkulanın aksine kalıcı bir göz rahatsızlığına yakanamayacağımıza işaret ediyordu.

E-Mürekkep ile insanoğlu binlerce yıllık yazı serüveninde de yeni bir merhaleye gelmiş oluyordu. Isınmak ve beslenmek için yakılan ateşin külünden kök boya ile ürettiği ilk kalemlere, modern anlamda kullandığımız ıstampa mürekkebinden yazıcı kartuşuna hatta tonerine kadar pek çok aşamadan geçen yazı aletleri nihayetinde elektronik mürekkep ile güncel formuna ulaşmış oluyordu. Kalem, gelecekte bu form dışında daha nice güncellemeler görecektir, nice farklı şekle bürünecek bilinmez ama Amerikan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nün (MIT) çalışmaları ile büyüyen son teknolojik gelişmeler elektronik mürekkebin çeşitli renklerde piyasaya sürüleceğini gösteriyor bizlere.

Geçmişten günümüze hemen her teknolojik gelişme için yapılan, artık klasikleşmiş “*Bu icat pek tutmaz, fazla uzun ömürlü bir gelişme değil.*” şeklindeki eleştiriler -tabii ki- e-kitaba da yöneltildi. Ama bu yeni teknoloji, eleştirilere en güzel cevabı 2011 yılına geldiğimizde verdi: Amazon, her 100 basılı kitaba karşı 105 e-kitap satışı yaptığını duyurdu.

Avantajları ve Dezavantajlarıyla E-Kitap

Yüzyıllarca iki kapak arasında birbirine tutturulan sayfaların oluşturduğu kitabın teknoloji çemberinden geçerek güncel bir form kazandığı e-kitap, biz kullanıcılara sağladığı pek çok yararın yanı sıra bazı dezavantajlara da sahip. Her şeyden önce e-kitap, çevreci bir teknoloji olarak karşımıza çıkıyor. Yapılan araştırmalar bir ton kâğıt için iki ton ağaca ihtiyaç duyduğumuzu gösteriyor. İki ton ağaçtan ise sadece 200.000 sayfa A4 kâğıt üretilebiliyor. E-kitap teknolojisinin çevrecilik özelliği ise tam bu noktada devreye giriyor. Dijital kopyalarla çoğaltılabilen herhangi bir e-kitap için sonsuz sayıda sayfa üretmek amacıyla herhangi bir ağaç kesilmesine gerek kalmıyor. Bu da hem kısa hem de uzun vadede ekoloji ve insanlığa büyük bir fayda sağlıyor. Ayrıca uzmanlar bu durumun maliyeti düşüreceğini ve gelecekte kitapların çok daha ucuz bir şekilde okuyucuyla buluşacağını belirtiyor.

Kendi kişisel kütüphanemizi her an yanımızda taşıyabilmemize olanak sağlaması ise elektronik kitap teknolojisinin günlük hayatımızı kolaylaştırma yolundaki faydalardan biri. Sahip olduğumuz bir e-kitap okuyucu veya e-kitap okumaya imkân tanıyan herhangi bir akıllı mobil cihaz ile aynı anda pek çok kitabı yanımızda taşıyabiliyor, okuyabiliyor, araştırma yapabiliyoruz. Ayrıca bu kitapları istediğimiz font ve/veya karakterde görüntüleyerek okuma sürecimizi kolay hâle getirebiliyoruz.

E-kitap kütüphanelerde kitap bekleme sırasını ortadan kaldırıyor bir de. Kitabın elektronik nüshasına sahip olan bir kütüphane bu kitabı aynı anda istediği kadar kullanıcının hizmetine sunabiliyor. Bu da araştırmacılar için oldukça büyük bir kolaylık sağlıyor.

Bu kazanımlarının yanı sıra kaybettirdikleri de yok değil elektronik kitabın. Karşımıza çıkan/çıkabilecek en önemli problem kitabın sanal formatı. Farklı formatlarda kaydedilen e-ki-

taplar ticari rekabet dolayısıyla farklı marka ve modellerdeki okuyucularda açılmıyor/görüntülenemiyor. Az da olsa okuyucuların karşı karşıya kaldığı bu problem kitabın erişilebilirliğini kısıtlıyor.

Ayrıca bu teknoloji henüz bebeklik çağında olduğu için belli teknik aksaklıkları da beraberinde getiriyor. Ama geliştiriciler bu tür problemlere karşı çözümler bulmaya gayret gösteriyor.

Ama en önemlisi belki de basılı kitap müdavimleri için kitaba dokunamamanın getirdiği fiziksel bir problemin var olması bu teknolojide. Kâğıda, kâğıdın dokusuna, baskı kalitesine ve de kokusuna kadar kitap dendiğinde aklımıza ilk gelen özellikler bu yeni form elektronik kitaplarla standart ve kimilerine göre ruhsuz bir hâle bürünüyor.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın Web ve Mobil Faaliyetleri

“İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek” sorumluluğuyla kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın temel misyonu İslamiyet'in doğru ve objektif bir şekilde halka aktarılmasıdır. Başkanlığımız kuruluşundan günümüze kadar gerek ülkemizde gerek Müslüman coğrafyada ve hatta tüm dünyada dinimizin barış, huzur, sevgi ve kardeşlik üzerine bina edilmiş temel doktrinlerini insanlığa anlatma çabasıyla hareket etmektedir.

Günümüz dünyasında herhangi bir bilgiye kolaylıkla ulaşılabileceği artık herkesin malumudur. Bu uçsuz bucaksız bilgi okyanusunda insanlar doğal olarak dinî bilgileri de merak etmekte ve modern bilgiye ulaşma yöntemleriyle dinî bilgilere evinden, bilgisayarından veya mobil cihazlarından kolayca ulaşabilmektedir. Hemen her disiplinin karşı karşıya kaldığı *“bilgi kirliliği”* problemi -ne yazık ki- dini/itikadî bilgilerin internet üzerinden insanlara aktarılmasında da karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlar kasıtlı veya sehven tahrif edilmiş dinî bilgileri gerçek olarak algılamakta, bu bilgilere inanmakta ve hayatlarını bu bilgiler ışığında inşa etmektedir.

“Doğru Bilgi, Doğru Kaynak” prensibini ilke edinerek hareket eden Diyanet İşleri Başkanlığı sanal dünyadaki bu problemlerin önüne geçmek, doğru dinî bilgileri doğru bir şekilde insanlara doğrudan anlatmak gayesiyle kurduğu resmi internet sitesini (www.diyamet.gov.tr) halkımızın hizmetine sunmuştur.

Bilindiği üzere sanal ağlarla örülü web dünyası ilk gününden bu yana hızlı bir değişim içerisinde. Hatta bu değişim günümüzde de hızla devam etmekte. Resmi web sitesini bu parametrelerle sürekli güncelleyip geliştirmekte olan Başkanlığımızın sanal âlemdeki faaliyetleri sadece web sitesi ile sınırlı kalmadı. Yüce Kitabımız Kur’an-ı Kerim’i web sitesinden ilk kez 2010 yılında bir uygulama ile halkımıza aktaran Başkanlığımız, günden güne geliştirdiği bu uygulamayı 2013 yılında farklı dinî materyallerin de kullanıcıyla bulunduğu zengin içerikli büyük bir portal hâline getirdi. E-kitap formundaki Kur’an-ı Kerim’i okuma, dinleme ve hatta indirme hizmetinin yanı sıra Kur’an-ı Kerim ve Kur’an-ı Kerim’e dair pek çok elektronik materyalin yer aldığı “kuran.diyamet.gov.tr” adresi üzerinden erişim sağlanan portal Mayıs-Temmuz 2016 tarih aralığında günlük ortalama 15.000 ziyaretçiye hizmet verdi.

Masaüstünden dizüstüne, ondan da avuç içi boyutuna geçerek herkesin her an yanında taşıdığı mobil cihazlar için, farklı ihtiyaçlar için hizmet sağlayan pek çok mobil uygulama var. Başkanlığımız da başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere Elif-Ba, Namaz Rehberi, Diyanet Takvimi, Diyanet Kitaplık gibi pek çok dinî konuya dair mobil uygulama ile halkımızı doğru bilgilere bu platformda da ulaştırma çabası içinde. 2011 yılında Diyanet Mobil adıyla kullanıma sunulan uygulamayı 2012 yılında Kur’an ve Namaz uygulamaları takip etti. Mobil âlemdeki üç

platformda da yer alan Kur'an-ı Kerim uygulaması neredeyse iki buçuk milyon mobil cihaza indirilerek kullanıcılarla buluşuyor. Kitabımızın mealinin yanı sıra Hatm-i Şerif'in tamamının sesli olarak dinlenilmesine imkân sağlayan uygulama istediğimiz her an Mushaf'a ulaşabilmemize vesile oluyor.

Kur'an-ı Kerim uygulamasının dışında Başkanlığımızın pek çok mobil uygulaması da mevcut. Kurban Rehberi, Ramazan Rehberi, Diyanet Dergilik... gibi uygulamalar da halkımızın farklı ihtiyaçlarına hizmet eden aplikasyonlar olarak karşımıza çıkıyor.

Sonuç

Günümüz insanı geçmiş ile bir bağ kurmak istese veya geleceğe bir mesaj iletme kaygısına düşse mutlaka kitaplı bir yoldan geçmek zorunda. Yazı karakterlerinden yoksun olduğumuz bir hayat dünyamızı da "karaktersiz" bir hâle getirecektir sonunda. Bunun farkında olan insanoğlu kitaplarla varlığını sürdürüyor aslında.

Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir. Dolayısıyla kitap da günden güne, çağdan çağa değişim gösteriyor hızla. Mağara duvarlarına kömürleşmiş kalıntılarla karalama yapan insanlar bugünkü dokunmatik ekranlı nesnelere göre ne derdi acaba? Zaten hayatı ve insanı ilgilendiren hemen her şey değişiyor mu oysa?

Eski üstadlar, bilgeler, âlimler kütüphanelerin tozlu rafları arasında arttırmaya çalışıyorlardı bilgilerini; modernleri ise internet âleminde sanal bağlantılar arasında bulma çabasında aradıklarını. Çaba değişmedi ama mahiyeti ve yöntemi "güncellendi" modern çağın aynasında. Kitaplar da nasıplandı bu durumdan formları değişti yavaşça. Mürekkeple yazılan harfler şimdi e-mürekkeple görünür oldu kâğıt niyetine kullandığımız tablet ekranlarında.

Baş döndürücü bir hızla değişiyor zaman. Bu değişim hızlanarak artacak da. Biz de insanoğlu olarak değişime ayak uyduruyoruz. Her mahallenin yalnızca bir radyosu olduğu günlerden hepimizin cebinde bulunan mobil bilgisayarların çağına geldik göz açıp kapayıncaya dek. Bu değişim rüzgârından nasibini alarak elektronikleşen pek çok şey gibi kitap da elektronik ortamlarda karşımıza çıkıyor modern zamanlarda. Günümüzde bu durumu şaşırarak karşılayan insanlık birkaç nesil sonra günümüz kitabını unutacak belki de? Kim bilir elektronik kitap belki de kitabın nihaî formu olmayacak, o da değişecek ve tahayyül bile edemeyeceğimiz bir forma bürünecek... Bunun için zaman lazım, beklemek lazım... Bekleyip göreceğiz biz de...